

ATATÜRK BİYOGRAFİSİ'NDEN SAYFALAR

Em. Korg. CEMAL ENGİNSOY

19 MAYIS'TAN CUMHURİYET'E
(1919-1923)

1. BÖLÜM: BİR ULUSAL ÖNDER'İN DOĞUŞU

I. Samsun'da Anadolu Topraklarına Çıkış:

“1919 senesi Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım...”¹

Bu tarihî sözler, Mustafa Kemal Paşa'nın hayat hikâyesinde sadece bir dönüm noktasının dile getirilmesi değil, aynı zamanda, bir askerî liderin bir ulusal öndere dönüşümünün de başlangıcını simgeler. Gerçekten; Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a ulaşmadan önce, İstanbul'da geçen üzüntü ve hayal kırıklığı dolu 6 aylık (13 Kasım 1918-16 Mayıs 1919) bir “çözüm arayış dönemi”ni arkada bırakarak o gün, Anadolu toprakları ile kucaklaşır. Bütün varlığını kaplamış olan derin bir sevgi ile bağlı bulunduğu bu topraklar, nicedir aklını ve ruhunu dolduran bir özlemin gerçekleşmesi, daha açık bir deyişle, “vatan nasıl kurtarılabilir?” sorusunda düğümlenen bir ölüm kalım görevinin başarılmaması için, O'nun gözünde tek umut kaynağıdır.

Bir inanç ve hareket adamı olan Mustafa Kemal Paşa'ya göre, “...Esas, Türk Milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır...”² O'nun bu inancı, hiç kuşkusuz, kişisel karakterinden kaynaklanır. Şu sözlerindeki derin anlama bakınız: “...Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir. Ben, yaşayabilmek için, mutlaka bağımsız bir milletin evlâdı kalmalıyım...”³

Fakat; ne yazık ki, 1919 yılında Türk milletinin içinde bulunduğu koşullar çok kritiktir. O sıradaki genel durumu, Mustafa Kemal Paşa, kendine özgü kesin cümlelerle şöyle açıklar: “...Osmanlı Devletinin dahil bulunduğu grup, Büyük Harpte (I. Dünya Savaşı) mağlûp olmuş...

¹ M. Kemal Atatürk, Nutuk I, İstanbul, 1967, s. 1.

² a.g.e., s. 13

³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, Ankara, 1954, s. 24.

hükûmet âciz, haysiyetsiz, korkak... uzun savaş yılları sırasında, millet yorgun ve fakir bir halde... halk, karanlık ve belirsizlik içinde... Osmanlı Ordusu, her tarafta zedelenmiş... elinden silâhları ve cephanesi alınmış ve alınmakta... her tarafta yabancı subay, memur ve özel ajanları faaliyette... Hıristiyan unsurlar, özel emel ve maksatlarının elde edilmesine, devletin bir an evvel çökmesine çalışıyorlar...".⁴

Bu acı tabloya rağmen; Mustafa Kemal Paşa, yılgınlığa kapılmak şöyle dursun, yurdunu kurtarma azim ve iradesi daha da bilenmiş bir ruh yapısındadır. Savaş yorgunu ulusunun yeni bir ölüm kalım mücadelesinde, karşılaşmak ve yenmek zorunda olduğu güçlükleri, bir savaş adamı olarak, hiç kuşkusuz, çok iyi bilir. Ama, ulusun özgürlük ve bağımsızlığı söz konusu olunca; ne pahasına olursa olsun, amaca ulaşmanın her düşünceden önde geldiğine de bütün varlığı ile inanır. Kaldı ki bu konuda, ulusuna ve kendisine güveni de tamdır. Çünkü bu güven, insan karakterinin en gerçek deneme yeri olan savaş alanlarında, O'nun ruhunda yeşererek kökleşmiş sarsılmaz bir duygudur. Şu sözleri, bu yoldaki derin inancının en belirgin örneğidir: "Ben, 1919 senesi Mayısı içinde Samsun'a çıktığım gün, elimde maddî hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız, büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevî bir kuvvet vardı".⁵

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da karaya çıkışına kadar; askerî alanda, özellikle Çanakkale Muharebelerindeki (1915) parlak başarıları ile, orduda ve halk arasında dikkate değer bir ün kazanmış bir komutan, bir askerî liderdir. O kadar ki bir Amerikalı öğretim görevlisinin sözleri ile, "...hiç kuşkusuz, askerî deha sahibidir...".⁶ Fakat şimdi siyasal, sosyal, ekonomik, psikolojik, vb. alanlarda hiçbir hazırlığın bulunmadığı; ama, bunların hepsinin zaman akışı içinde gerçekleştirilmesinin zorunlu olduğu bir millî mücadele hareketinin başında bir Ulusal Önder'in varlığına büyük bir ihtiyaç vardır. İşte, böyle tarihi bir anda; Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya çıkması, hiç kuşkusuz, Türk milleti için hayati bir şans olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da başlayan ulusal önderlik hareketine, daha İstanbul'da iken düşündüğü bir karar ışık tutar. O zamanlar kimseye açıklamadığı bu karar, "...Millî hâkimiyete dayanan kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak..."tır.⁷ O'na göre,

⁴ Nutuk I, s. 1-2.

⁵ Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, 1984, s. 1.

⁶ Richard D. Robinson, The First Turkish Republic, Cambridge-Massachusetts, 1963, p. 29.

⁷ Nutuk I, s. 12.

“...Osmanlı hükûmetine, Osmanlı padişahına ve Müslümanların halifesine isyan etmeyi ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmeyi...”⁸ gerektiren “...bu mühim kararı, (daha) ilk gününde, açığa vurmak, elbette uygun olmazdı. Uygulamayı bir takım safhalara ayırmak ve olaylardan yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve adım adım yürüyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu...”⁹ ve nihayet, şu gerçekçi davranış: “...Ben, milletin vicdanında ve istikbalinde hissettiğim büyük gelişme istidadını bir *millî sır* gibi vicdanımda taşıyarak, azar azar bütün toplumumuza uygulamak zorunda idim...”¹⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Millî Mücadele Hareketini yönlendirici uygulama yöntemi, kuşkusuz, bu “millî sır” da odaklaşır.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da bulunduğu bir hafta boyunca (19-25 Mayıs 1919), bu yöntem doğrultusunda yoğun bir çalışmaya koyulur. İlk iş olarak, geniş yetki alanındaki vilâyetler ile Erzurum'da 15. Kolordu Komutanlığına ve Ankara'da 20. Kolordu Komutanlığına 19 Mayıs'ta birer telgraf göndererek resmî ilişki kurar; “...bölgelerindeki asayiş durumunu; varsa eşkıyalığın sebeplerini, derecesini ve alınan tedbirleri...” sorar.¹¹ Özellikle; daha İstanbul'da iken, ülkenin içinde bulunduğu ağır sorunlar üzerinde görüşmeler yaptığı iki yakın arkadaşı (15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ve 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa) ile ilişkisini daha da sıkı şekilde sürdürür. Nitekim 21 Mayıs'ta 15. Kolordu Kumandanına ayrı bir şifre telgraf göndererek şöyle der: “Genel durumumuzun almakta olduğu çok tehlikeli şekilden pek acı duyuyor ve üzülüyorum. Millet ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdan vazifesini yakın bir ortak çalışma ile en iyi biçimde yapmak mümkün olacağı inancı ile, bu son görevi kabul ettim. Zatı âlinizle bir an önce buluşmak arzusundayım...”¹² 20. Kolordu Kumandanına 23 Mayıs'ta gönderdiği telgrafta da, “kendisi ile daha sıkı temasta bulunmayı ve İzmir yöresi hakkında daha kolaylıkla alabileceği bilgilerin ulaştırılmasını istediği”ni belirtir.¹³

Mustafa Kemal Paşa, 15 Mayıs 1919'da Yunan birliklerinin İzmir'e çıkması olayını dikkatle izlemektedir. İlerki günlerde üzerinde daha da

⁸ a.g.e., s. 14.

⁹ a.g.e., s. 14-15.

¹⁰ a.g.e., s. 16.

¹¹ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 4, vesika 62, Ankara, 1953.

¹² Nutuk III, s. 905.

¹³ Nutuk I, s. 17.

önemle durarak, yurt çapında tepki gösterilmesini isteyeceği bu konuda, Samsun'a çıkışının hemen ertesi günü (20 Mayıs), Sadaret (Başbakanlık) makamına gönderdiği bir telgrafta şöyle der: "...İzmir'in Yunan askeri tarafından işgali olayı, yakından temasta bulunduğum milleti ve orduyu düşünülemez ve tarif edilemeyecek derecede içten yaralamıştır... Ne millet ve ne de ordu, varlığına karşı yapılan bu haksız tecavüzü sindiremeyecek ve kabul etmeyecektir..."¹⁴. Aynı konuda 23 Mayıs'ta 15. Kolordu Kumandanına gönderdiği bir telgrafta da, "...mitingler yapılarak İzmir işgalinin" protesto edilmesini ister.¹⁵

Böylece, sivil ve askerî otoritelerle sürdürülen bu sıkı ilişkiler sonucu, geniş bir bölgede halkın millî mücadeleye inandırılması ve millî teşkilât kurulması çabaları gelişir. Bu sırada, İstanbul'da İngilizlerin telâşa düştükleri görülür. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişinin yaratacağı muhtemel tehlikeyi önceden sezemediğinden önleyememiş olan Karadeniz Ordusu Başkumandanı General George F. Milne, 19 Mayıs'ta İstanbul'da Harbiye Nezaretine (Millî Savunma Bakanlığı) bir yazı göndererek, "9. Ordunun bir teşkilât gereği lâğvedildiği anlaşılmışken, 9. Ordu kıtalarına bir Genel Müfettiş ve 9. Orduya bir Kurmay Başkanı ile büyük bir kurmay heyetinin niçin Sivas (!)'a gönderilmiş olduğunun anlaşılmasını..." sorar.¹⁶

Öte yandan; Mustafa Kemal Paşa da, Samsun ve çevresindeki İngilizlerin faaliyetlerini yakından izlemektedir. Örneğin, 20 Mayıs'ta, Samsun'daki İngiliz Askerî Temsilcisi Yüzbaşı Hurst ile "bölgenin genel durumu" hakkında görüşür. Yüzbaşı Hurst, yukarıda sözü edilen General Milne'e gönderdiği 21 Mayıs tarihli raporda, "Kemal Paşa, 19 Mayıs'ta buraya (Samsun) geldi; sükûneti korumak amacı ile, bir denetleme gezisi için iç kesimlere hareket etmek üzeredir. Kendisi ile, bölgedeki genel durumu görüştüm..."¹⁷ diyor ve buna göre, Mustafa Kemal Paşa'nın davranışlarından henüz kuşkulanmadığı anlaşılıyor.

Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, güvenilir kaynaklardan aldığı haberleri değerlendirerek, 21 Mayıs'ta Harbiye Nezaretine gönderdiği şifreli telgrafta, "mahallî hükûmetin haberi olmaksızın, İngilizlerin Samsun'daki kuvvetlerini arttırdıklarını ve bunların bir kısmını memleket

¹⁴ Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921) 1982, s. 26.

¹⁵ Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, 1969, s. 33.

¹⁶ Harp Tarihî Vesikaları Dergisi, sayı 1, vesika 15.

¹⁷ Bîlâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) I, 1973, s. 4-5.

içerilerine soktuklarını; böylece, Mütarekename hükümlerine aykırı hareket ederek devletin nüfuz ve varlığını zedelediklerini; kendisinin memlekette asayiş sağlamaya yönelik görevini başarmada zorluğa uğrayacağını ve halkın güveninin sarsılacağını; millî haklarımıza aykırı olan bu gibi tecavüzlerin önlenmesini..."¹⁸ önemle belirtir. Bu durumu ayrıca, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine (Genelkurmay Başkanlığı) de bildirir. Aynı gün (21 Mayıs) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve Sadaret Makamına gönderdiği bir şifreli telgrafta, "Samsun ve çevresindeki asayişsizliğin sebepleri"ni açıklar.¹⁹

O sıralarda, Karadeniz boylarının bir şirin kasabası olan Samsun'da, nüfus çoğunluğu Rumlarda ve Ermenilerdedir. İngilizlerin varlığı hissedilir derecededir. Çevrede Ermeni ve özellikle Pontusçu Rum çetelerinin faaliyetleri de yoğundur. Bu nedenle ve millî mücadele çabalarını daha büyük bir etkinlikle sürdürmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da uzun bir süre kalmak niyetinde değildir. 24 Mayıs'ta, Samsun'dan gönderdiği son telgrafında, Harbiye Nezaretine, "bazı şikâyetlerin ortaya atıldığı bölgelerde incelemelerde bulunmak ve gerekli tedbirleri almak üzere, karargâhını 25 Mayıs'ta geçici olarak Havza'ya nakledeceğini"²⁰ bildirir. Fakat bundan sonra, yurdun sadece iç kesimlerine yönelecek ve Samsun'a dönmeyecektir.

II. Havza'da:

Mustafa Kemal Paşa, karargâhı ile birlikte, 25 Mayıs günü, eski bir otomobil ve birkaç yaylı araba ile Samsun'dan hareket eder; yolu üzerinde Kavak Nahiyesinde, birkaç saat dinlenir; halkla ilk temaslarda bulunur. Yolda, dumanlı dağların ve serin akar suların süslediği zengin bir tabiat parçası üzerinde, kafiyece hep bir ağızdan söylenen "Dağ Başını Duman Almış..." marşının gönül okşayan melodisini doya doya içine sindirerek, Havza'ya varır. Havza, kerpiç ve ağaç evleri, dik bayırları ile sevimli bir kasabadır; çelikli suların kaynakıldığı kaplıcaları ile ünlüdür. Mustafa Kemal Paşa, burada, biraz da olsa, dinlenmek olanağı bulacaktır. Ama, çalışmak, her zaman olduğu gibi, ön plânda gelir; hemen halkın içine karışır, memleketin durumunu ve milletçe yapılması gereken mücadeleyi anlatır, kendisini ziyarete gelen eşrafa "hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız,

¹⁸ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 4, vesika 68,

¹⁹ a.g.e., sayı 45, vesika 1051,

²⁰ a.g.e., sayı 4, vesika 72,

çalışacağız, memleketi kurtaracağız” der.²¹; güven yaratıcı ve inandırıcı konuşma tarzı ve ruhu okşayan sözleri halkı etkiler; bütün yurdu kaplayacak şekilde, millî mücadeleye aykırı hareketlerin karşısına dikilir, ilgili sivil ve askerî otoriteleri uyarır, başvuracakları önlemler üzerinde direktifler verir; kısacası, bütün yurda yönelik çalışmalarını ihtirasla sürdürür. Sanki, vaktiyle söylediği şu sözleri kanıtlamak ister gibidir: “... Benim de ihtiraslarım var. (Ama) benim ihtiraslarım, yüksek mevkiler veya büyük paralar sağlamak gibi adı emeller değildir. Ben, bu ihtirasların gerçekleşmesini vatanıma büyük faydaları dokunacak, bana da liyakatla ifa edilmiş bir vazifenin canlı iç rahatlığını verecek büyük bir fikrin başarısında arıyorum. Bütün hayatımın prensibi bu olmuştur. Bu büyük fikre, çok genç yaşımda sahip oldum ve son nefesime kadar onu muhafaza etmekten geri kalmayacağım.”²² Mustafa Kemal Paşa’nın burada sözünü ettiği “büyük fikir”, yıllar sonra dile getirdiği şu inancında tam bir açıklık kazanır: “Bu Anadolu Zaferi, tarih arasında, bir millet tarafından tamamen benimsenen bir fikrin ne kadar güçlü ve ne kadar sağlam bir kuvvet olduğunun en güzel bir misali olarak kalacaktır.”²³

Mustafa Kemal Paşa, derin bir şekilde etkilendiği İzmir ve çevresinin işgali olayı konusunda, 28 Mayıs’ta, Havza’dan, ilgili sivil ve askerî otoritelere şu önemli genelgeyi gönderir: “İzmir’in ve ne yazık ki, bunu izleyen Manisa ve Aydın’ın işgali, müstakbel tehlikeyi daha da açık şekilde belli etmiştir. Ülke bütünlüğümüzün korunması için, millî gösterilerimizin daha canlı olarak yapılması ve sürdürülmesi gerekir. Milletın hayat ve istiklâlını yaralayan işgal ve ilhak gibi olaylar karşısında milletin yüreği kan ağlamaktadır. Üzüntüler zaptolunamıyor. Hazmı ve dayanılması kabil olmayan bu hallerin derhal giderilmesi bütün medenî milletlerle büyük devletlerin adalet ve tesirinden sabırsızlıkla beklendiği yolunda... bütün büyük devletlerle Bab-ı Âli’ye müessir telgraflar çekilmesi; yabancıların bulunduğu yerlerde onların da etkilenmesi sağlanmakla beraber, millî gösterilerde terbiye ve sükûnetin son derece muhafazası ve Hıristiyan halka karşı bir saldırı, gösteri ve düşmanlık gibi davranışlarda bulunulmaması elzemdir...”²⁴

29 Mayıs’ta, yalnız 3., 15. ve 20. Kolordu Kumandanlıklarına gönderdiği “topyekûn bir direnişin gerçekleştirilmesi esaslarını kapsar

²¹ M. Tayyib Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken I, 1959, s. 141.

²² Enver Ziya Karal, Atatürk’ten Düşünceler, 1956, s. 132.

²³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I, 1961, s. 35-36.

²⁴ Nutuk I, s. 22-23.

nitelikli" gizli yazıda ise, özellikle şunları belirtir (özet): "İtilâf Devletlerinin milletimize haksız bir siyaset tatbik etmekte ve millî istiklâlimizi ve devletimizi idama mahkûm eylemekte oldukları meydana çıkmıştır..., milletin esaretten kurtarılması, hâkim ve müstakil olarak topraklarımızda yaşayabilmesi, ancak azimli ve namuslu ellerin milleti kısa ve doğru yoldan haklarını savunmaya ve istiklâle yöneltmesi ile kabil olacaktır. Mülkî memurlardan güvenilir olanlarla el ele vererek, istiklâlimizi savunma yolunda gerekli teşkilâtın (pek tabîî, gizli olarak) ve dışarıya hissettirilmeyecek bir şekilde gerçekleştirilmesini zarurî sayıyorum. Bu husus, ihtisası dolayısıyla, biz askerlerin vatansever varlığına uygun düşmektedir..."²⁵

Mustafa Kemal Paşa, millî gösteriler ve protestolarla ilgili genelgesi üzerine girilen millî faaliyetin mahiyeti ve kapsamı hakkında bilgi isteyen Harbiye Nezaretine de 30 Mayıs'ta şu cevabı verir: "...Bütün bu gösteriler, İtilâf devletlerinin Türk'ün millî izzeti nefesine, ecdadından miras kalan meşru hakkına karşı zalimce tecavüzlerinden dolayı, kaynakları Türk ve Müslümandan başka bir şey değildir. Bu heyecan, memleketin en uzak köşesine kadar yaygındır, geneldir..."²⁶ Bu arada, Sivas ve çevresindeki Ermenilerin güvenliği ile ilgili olarak, İngiliz Yüksek komiserliğinin verdiği notayı Harbiye Nezaretinin 31 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa'ya göndermesi üzerine²⁷, 3 Haziran'da verdiği kesin cevabı, aynı zamanda bütün ilgili komutanlıklara, valilik ve mutasarrıflıklara da bildirir. Bu cevapta özellikle şu hususlar dikkati çekiyor: "Ne Sivas'ta ve ne de civarında endişe edilecek hiçbir hal yoktur... İzmir'in ve Manisa'nın işgali ile ilgili acı haber üzerine, Müslüman halk tarafından yapılan ve Hıristiyan unsurlar hakkında hiçbir düşmanca fikir taşımayan toplantılardan, belki de bazılarının ürkmüş olmaları akla gelebilir. İtilâf Devletleri milletimizin hukuk ve istiklâline saygılı kaldıkça ve millet, vatanın bir bütün olarak korunmasından emin bulundukça, gayri Müslim unsurların korkmalarına hiçbir sebep yoktur. Bu hususta devlete karşı her türlü sorumluluğu üstlenir ve buna tamamiyle emniyet buyrulmasını istirham ederim. Fakat, millî istiklâl ve varlığı yok eden ve hayatın bekasını tehlikeye düşüren işgal, suikast ve saldırı gibi, İzmir yöresinde görülmekte olan eylemlere benzer olayların meydana gelmesine karşı, ne milletin vicdanında duyduğu heyecan ve acıları ve ne de buna dayanan millî gösterileri engelleme ve durdurma için kendimde ve hiç kimsede kudret ve takat göremeyeceğim gibi bu yüzden meydana gelecek

²⁵ İstiklâl Harbimiz, s. 35.

²⁶ Harp Tarihi Vesikalari Dergisi, sayı 5, vesika 92.

²⁷ Nutuk I, s. 24-25.

olay ve eylemler karşısında da sorumluluk kabul edebilecek ne kumandan, ne mülkiye memuru ve ne de hükümet tasavvur ederim.”²⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da halkı milli mücadele doğrultusunda bilinçlendirme çabalarının bölgedeki Rum ve Ermeni dinî liderleri tarafından Samsun'daki İngiliz temsilcisi Yüzbaşı Hurst'e şikâyet edilmesi üzerine, Yüzbaşı, çevrede bir inceleme gezisine çıkar ve bu arada 2 Haziran günü Havza'da Mustafa Kemal Paşa'yı da ziyaret eder. Temsilci, Yüksek Komiser Amiral Calthorpe'a gönderdiği 12 Haziran tarihli raporunun bir bölümünde şöyle diyor: "... Ertesi sabah Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ettim. Beni dürüst şekilde kabul etti. Kendisine görevinden kuşku duyduğum hususunda herhangi bir ipucu vermedim. Genel durumu ve güvenlik konusunda alınacak tedbirleri görüştük. Bana, muhtemel olarak Havza'da kalacağını, bir süre buradaki maden sularından yararlanacağını, fakat birkaç gün için Amasya'ya gitmek istediğini söyledi. Merzifon'a gidip gitmeyeceği şüpheli idi. Sonra, daha içerilere gitmek istiyordu ve nihayet Trabzon ve Erzurum bölgelerini ziyaret edebilirdi..."²⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri karşısında, Karadeniz Ordusu Kumandanı General Milne, artık daha kesin davranmak gereğini duyar ve 6 Haziran'da Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta, "... seçkin bir Generalin ve Karargâhının bugünkü ortamda ülkede dolaşmaları, kamuoyunu rahatsız edici bir durumdur ve askerlik bakımından onların çalışmaları için bir zaruret de görmüyorum. Kemal Paşa'nın ve Karargâhının *derhal* İstanbul'a dönmeleri için emir vermenizi talebederim"³⁰ denilmektedir. Bu hâsiyet kırıcı istek üzerine, Harbiye Nazırı (Şevket Turgut Paşa), 8 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafi gönderir: "Emrinizdeki istibotlardan biri ile buraya teşrifiniz rica olunur."³¹ Mustafa Kemal Paşa, bu geri çağrılış isteğinin İngilizlerden geldiğini gizli bir haberleşme sonucu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'dan öğrenir ve 11 Haziran'da gönderdiği telgrafla, Harbiye Nezaretine şu oyalayıcı cevabı verir: "Hareketimin kömür ve benzin azlığından dolayı geciktiğini bu günkü telgrafımla bildirmiş ve bu sebeplerin giderilmesini istirham etmişim. Ancak, hareket tarzımı düzenlemek üzere, çağrılış nedeninin lütfen açıklanmasını rica ederim."³² Ayrıca, durumdaki

²⁸ a.g.e., s. 26.

²⁹ Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) I, 1973, s. 15.

³⁰ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 1, vesika 17.

³¹ a.g.e., sayı 1, vesika 19.

³² a.g.e., sayı 1, vesika 20.

bu gelişmeyi, 11 Haziran tarihli bir telgrafla Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirir (özet): "...Vermiş olduğum kararın milletin haklarını ve istiklâlini temin uğrunda milletle beraber çalışmaktan ibaret olduğunu siz değerli kardeşime her zaman arz etmiştim. Bu amaç, milletin bağrına sığınarak namus ve vicdan görevini yapmaya fedakârlıkla devam etmeyi emreder. Emsalimiz gibi İngilizlere esir olmak üzere İstanbul'a gitmeyi istemiyorum. Vatan görevime devam edebilmekliğim, kuşkusuz, sizin gibi aynı düşünce ve kanaatte bulunan kardeşlerimin de her zaman ve her durumda dost ellerine ve yardımlarına bağlıdır. Bugün benim vermeye mecbur olduğum bu fiili kararın yarın namus ve hamiyet sahibi bütün arkadaşlarımız tarafından verilmesinin gerekeceğine hiç şüphe yoktur... Merkezî Hükûmet (İstanbul Hükûmeti) kandırma yolu ile İstanbul'a çağırma plânını takip eylediğinden; ben de, mümkün olduğu kadar zaman kazanmak ve karargâhımı memleket içersine sokmak için, aynı usulde karşılık vermekte ve haberleşmekteyim." ³³

III. Amasya Tamimi:

Mustafa Kemal Paşa, 12 Haziran günü, karargâhı ile birlikte Havza'dan ayrılarak, çevre güvenliği bakımından daha uygun bir yer olan Amasya'ya gider. Burada bulunduğu iki haftalık (12-25 Haziran 1919) süre içinde, millî teşkilâtı geliştirme yolunda yine yoğun bir çaba içindedir, ama, İstanbul'a geri çağrılmış olmasından da tedirgindir. 14 Haziran'da Padişaha gönderdiği telgrafta, yabancıların tutumlarını eleştirerek şu kararı belirtir: "... Eğer zorlanırsam, görevimden istifa ederek, daha önce de olduğu gibi, Anadolu'da ve milletin bağrında kalacağım ve vatanî görevime bu kez daha belirgin adımlarla devam edeceğim..." ³⁴ Havza'da iken İstanbul'a geri çağrılış nedenini sorduğu telgrafta cevap olarak, 15 Haziran'da, Harbiye Nezaretinden birbirini izleyen iki telgraf alır. İlk telgrafta, "faaliyeti kendilerince müsellemler zat-ı âlilerinin o bölgedeki memuriyetlerini iyiye almayan İngilizler, İstanbul'a getirilmeniz için istekte bulundular. Memleketin geçirmekte olduğu durumun, Nezareti bu İngiliz isteğini icraya mecbur eylediğini arz ederim" ³⁵ denilmekte; ikinci telgrafta ise, "İstanbul'a davetiniz, Hükûmet-i seniye kararı neticesidir" ³⁶ şeklinde bir açıklama yapılmaktadır.

³³ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, sayı 79, belge 1732.

³⁴ a.g.e., sayı 77, belge 1685.

³⁵ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 1, vesika 21.

³⁶ a.g.e., sayı 1, vesika 22.

Bu sırada; İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geri çağrılmasını Hariciye (Dışişleri)³⁷ ve Harbiye Nezaretlerine³⁸ gönderdiği mesajlarla, tekrar ısrarla ister ve bu konuda İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 23 Haziran'da gönderdiği telgrafta şu bilgiyi verir (özet): "Çanakkale Savaşı sırasında dikkate değer bir ün kazanmış olan Mustafa Kemal Paşa, bir ay kadar önce Sadrazam (Başbakan) tarafından, hiç kuşkusuz, tam bir iyi niyetle, Samsun'a Askerî Genel Müfettiş (Ordu Müfettişi) olarak atanmıştır; fakat, Samsun'a varışından beri, ulusal duyguların ve yabancılara karşı olan hislerin merkezi haline gelmiş gibi görünüyor. Kendisinin geri çağrılması istenmiş; ancak bu güne kadar bir sonuç alınmamıştır... bununla beraber (Hariciye Nazırı Vekili), Paşa'nın İstanbul'a dönmesi için emir verildiği ve bu emirlerin tekrarlanacağı hususunda beni temin etmiştir..."³⁹

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele çabalarının gelişmesine paralel olarak, izlediği ve gözlediği durum hakkında devamlı değerlendirmeler yapmaktadır. Bunlardan birinde şöyle diyor: "... Anadolu'ya dahil olalı bir ay olmuştu. Bu müddet zarfında, bütün ordu birlikleri ile temas ve irtibat temin edilmiş ve millet, mümkün olduğu kadar aydınlatılarak uyanıklık ve olgunluk kazandırılmış; millî teşkilât fikri yaygınlaşmaya başlamıştı. Genel durumu, artık, bir kumandan olarak sevk ve idareye devam imkânı kalmamıştı. Vuku bulan geri çağrılma emrine itaatsizlik ederek bunu uygulamamakla beraber, millî teşkilât ve harekâtın sevk ve teminine devam etmekte olduğuma göre, şahsen asî duruma geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi. Bundan başka ve özellikle, tatbikine karar verdiğim teşebbüs ve hareketlerin esaslı ve şiddetli olacağını tahmin de güç değildi. Bu nedenle, teşebbüs ve hareketlerin bir an evvel şahsî olmak mahiyetinden çıkarılması ve bütün milletin birlik ve beraberliğini temin ve temsil edecek bir heyet namına olması elzemdi..."⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa, vardığı bu sonuca göre; ilk olarak, Trakya'da 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'e 18 Haziran'da gönderdiği direktifte, "...Anadolu ve Rumeli millî teşkilâtını birleştirerek bir merkezden temsil ve idare eylemek..."⁴¹ gereğine işaret eder; kısa bir süre sonra da, 21 / 22 Haziran gecesi, bu amacı gerçekleştirmeye temel teşkil eden

³⁷ İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 28 (No. 8, Ek 2).

³⁸ Tevfik Bıyıkhoğlu, Atatürk Anadolu'da (1919-1921) I, 1959, s. 83.

³⁹ İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 26.

⁴⁰ Nutuk I, s. 30.

⁴¹ a.g.e., s. 30.

belge esaslarını, yaveri Cevat Abbas Bey'e not ettirir. Yeni Türk devletinin kuruluşu yolunda ilk önemli adımı oluşturan ve Millî Mücadele Tarihimizde Amasya Tamimi olarak yer alan bu tarihî belge⁴², "Vatanın bütünlüğü, milletin istiklâli tehlikededir..." sözleri ile başlar, "... Milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır..." inancı ile devam eder ve "... Milletin haklarının sesini cihana işittirmek için her türlü etki ve denetimden uzak bir Millî Heyetin varlığı zorunludur. Bunun için, haberleşerek her yandan gelen öneri ve ulusal istek üzerine, Anadolu'nun görünüşte en güvenli yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongrenin acele toplanması kararlaştırılmıştır..." sonucuna varır. Aynı gece, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte, Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve 3. Kolordu Kumandanı Refet (Bele) Bey tarafından imzalanan; ayrıca, telgrafla, Kâzım Karabekir Paşa ile Konya'da Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın onayları sağlanan Amasya Tamimi, 22 Haziran'da ilgililere yayınlanır.

IV. Sivas'ta:

Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan Sivas'a hareketi ve oraya varışı ilginç bir nitelik taşır. Bunu, Paşa şöyle açıklıyor: "... 25 Haziran'a kadar Amasya'da kaldım... O tarihlerde Dahiliye (İçişleri) Nezaretinde bulunan Ali Kemal Bey, benim azledildiğim ve artık benimle hiçbir resmî işleme girişmemek ve hiçbir isteğimi yerine getirmemek hususunda şifre ile bir tamim yapmıştı... Bu şifre tamimden, benim, ancak Sivas'a geldiğim 27 Haziran 1919 tarihinde haberim oldu... (Ali Kemal Bey'in) bu tamimi memurların ve halkın düşüncelerini gerçekten bölünmeye yöneltmiş. Her yerde eksik olmayan menfi ruhlu kimseler, derhal aleyhimde propagandaya ve faaliyete geçmişler. Bu yoldaki menfî görünümünün ve girişimlerinin en önemlisi Sivas'ta hazırlanmaya başlanmış... Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in tamimle verdiği emrin tarihi olan 23 Haziran günü, Sivas'ta Ali Galip Bey isminde bir zat, on kadar arkadaşı ile birlikte hazır bulunuyormuş. Bu zat, İstanbul'dan, Mamuret-ilaziz (Elâziğ) Valisi olarak gönderilmiş olan Erkân-ı Harp Miralayını (Kurmaya Albay) Ali Galip'tir. Güya vilâyetin ikinci derece memurları olmak üzere, bir takım insanları da İstanbul'dan seçmiş, beraberinde götürüyor. Ali Galip, yolu üzerinde bulunan Sivas'ta durmuş. Özel görevi bulunduğu şüphe edilmemesi gereken Ali Galip, orada derhal kuvvetli taraftarlar bulmuş. Görevini iyi başarmak için tertipler ve tedbirler almaya başlamış. Dahiliye Nezaretinin aleyhimdeki emri gelir gelmez,

⁴² a.g.e., s. 30-31.

eylemler başlamış. Sivas sokaklarında, benim; hain, asî, muzır bir adam olduğuma dair duvarlara yaftalar yapıştırılmış. Kendisi de, bir gün, Sivas'ta vali bulunan Reşit Paşa merhumun yanına giderek Dahiliye Nezaretinin emrinden bahsettikten sonra, Sivas'a gittiğim takdirde hakkımda tatbik edeceği muameleyi sormuş. Reşit Paşa ne yapılabileceğini açıklamasını istemiş. Ali Galip, ben senin yerinde olsam, derhal kollarını bağlar, tevkif ederim ve senin de böyle yapman lâzımdır, demiş. Reşit Paşa, bu işin bu kadar basit olacağına inanmamış; müzakere hayli uzamış. Müzakereye iştirak edenler çoğalmış... hatta bir kısım ahali, verilecek kararı anlamak üzere toplanmış... (Amasya'da) ayın 25. günü, Sivas'ta aleyhimde bazı münasebetsiz hallerin cereyana başladığını öğrendim. 25/26 Haziran gecesi yaverim Cevat Abbas Bey'i çağırdım ve yarın sabah karanlıkta Amasya'dan güneye hareket edeceğiz, dedim... Hareketimiz hiçbir tarafa telgrafla bildirilmeyecek ve mümkün olduğu kadar Amasya'da da işa olunmayacaktır. 26 (Haziran)'da Amasya'dan hareket ettim. Tokat'a gelir gelmez telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak benim varışımın Sivas'a ve hiçbir tarafa bildirilmemesini temin ettim. 26/27 (Haziran) gecesini orada geçirdim, 27 (Haziran)'da Sivas'a hareket ettim. Otomobil ile Tokat-Sivas arası yaklaşık altı saattir. Sivas Valisine, Tokat'tan Sivas'a hareket ettiğime dair açık bir telgraf yazdım. İmzada Ordu Müfettişliği unvanını kullanmadım. Telgrafta, bile bile hareket saatimi yazmıştım. Fakat, bu telgrafın hareketimden altı saat sonra çekilmesini ve o zamana kadar hiçbir suretle Sivas'a haber verilmemesini temin edecek tedbirleri aldım... (Sivas'ta, Ali Galip Bey ile Reşit Paşa arasındaki) münakaşanın hararetli bir safhasında, Reşit Paşa'nın eline, benim Tokat'tan çekilen telgrafımı verirler. Reşit Paşa, hemen Ali Galip Bey'e uzatır. İşte, kendisi geliyor, buyurun, tevkif edin! der. Reşit Paşa, telgrafta yazılı olan hareket saatini görünce hemen kendi saatini çıkarır, bakar... Efendim, geliyor değil, gelmiş olacaktır, diye ilâve eder. Bunun üzerine, Ali Galip: Ben tevkif ederim dedimse benim vilâyetim dahilinde olursa tevkif ederim, demek istedim, deyince; öyle ise, istikbale gidelim, diyerek toplantıya son verirler... Sivas şehrinin girişine geldiğimizde; caddenin iki tarafı büyük bir kalabalıkla dolmuş, askerî birlik esas duruşunu almış bulunuyordu. Otomobillerden indik. Yürüyerek, askeri ve ahaliyi selâmladım. Bu manzara, Sivas'ın muhterem ahalsinin ve Sivas'ta bulunan subay ve askerlerimizin bana ne kadar bağlı ve sevgi ile dolu olduğunu ispat eden canlı bir şahit idi..."⁴³

⁴³ a.g.e., sayfa 35-42.

Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a gelir gelmez, Ali Galip ve arkadaşlarını görmek ister. Bu ibret verici olayı Sivas Valisi Reşit Paşa, hatıralarında şöyle anlatıyor: "... Ali Galip Bey, birlikte getirdiği memurlarla beraber, adeta göz altında, Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkarılmıştı. Paşa, kaşları çatık ve yüzü asık bir halde, onları kabul etti. Bir müddet ayakta tuttu, sonra oturmalarını emretti ve Ali Galip Bey'e hitabederek ağır bir azarlama nutkuna başladı. Kelimelerin tokattan farkı yoktu. Fakat; bu utandırıcı, harabedici nutuk, sade bir hakaret yağmuru değildi... (Ali Galip'in davranışlarını) bayağı bularak hem tekdir, hem tahkir etmekle bareber; hayrete değer münasebetler düşürerek, milli hareketin mahiyeti, hedefi ve kutsallığı hakkında da uyarıları kapsıyordu... (Ali Galip Bey) son derece perişandı, boyuna ter döküyor, boyuna yutkunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, belki 20 dakika, sert hitabesini sürdürdü: -Askerler, dedi, mert olur. Türk askeri ise, mertlerden mert ve pek civanmert olur. Siz cihanın kabul ettiği bu kaideye istisna mı teşkil ediyorsunuz? Yoksa, ordudan ayrılmakla, Türk askerine mahsus üstün kıymetlerden de uzak mı düştünüz? Nedir bu yaptığınız? Kime ve kimlere hizmet, yahut kime ve kimlere ihanet ediyorsunuz? Hiç düşündünüz mü? Size daha ağır muamelede bulunabilirdim. Emekli bir asker olduğunuza saygı gösterip, bu kadarla yetiniyorum. Şu kadar ki aklınızı başınıza almaz, haddinizi bilmez, dilinizi de kısmazsanız, akıbetiniz korkunç olur. Haydi, buyurun, yerinize gidin, derin derin düşünün. Harput'a mı gitmek, geri İstanbul'a mı dönmek lâzım olduğunu kararlaştırın. Yalnız şunu unutmayın ki, Anadolu'da sizin gibilerin ve efendilerinizin düdüğü ötmez, ötemez." ⁴⁴

Mustafa Kemal Paşa, "... Sivas'ta teşkilât ve hareket tarzı hakkında ilgililere gerekli talimatı verdikten sonra, hiç uyumadan geçen 27/28 Haziran sabahında, bir bayram günü..." ⁴⁵, yanında Hüseyin Rauf Bey ve Ordu Müfettişliği Karargâh Heyeti olduğu halde, Erzurum istikametinde hareket eder, yolu üzerindeki köy ve kasabalara uğrayarak halkla görüşmeler yapar, 1 Temmuz günü Erzincan'a gelir, geceyi Erzincan'da geçirir, yine halkla bazı görüşmeler yaptıktan sonra, 2 Temmuz'da Erzurum'a hareket eder ve nihayet, "... bir haftalık yorucu bir otomobil yolculuğundan sonra..." ⁴⁶ 3 Temmuz'da Erzurum'a ulaşır.

⁴⁴ Reşit Paşa'nın Hatıraları, 1939, s. 61-62.

⁴⁵ Nutuk I, s. 43.

⁴⁶ a.g.e., s. 43.

2. BÖLÜM: KONGRELER

1. Erzurum Kongresi:

Mustafa Kemal Paşa'nın kendi deyimi ile, "erler yatağı" Erzurum'da karşılaştığı coşkun ilgi gerçekten etkileyicidir. Bunu, karşılama töreninde bulunan yetkili bir kişiden dinleyelim: "... Erzurum'un eski ve güzel bir âdeti vardır. Batıdan gelen misafirlerini şehrin ilk görüldüğü nokta olan Ilıca'dan karşılar, geniş ovanın bu başlangıç noktasından Kale'ye kadar kendisine yoldaşlık ederler. O gün (3 Temmuz 1919) Mustafa Kemal Paşa'yı da küçük bir kabile burada karşıladı. Karşılایıcıların başında Erzurum'daki Kolordunun (15. Kolordu) Kumandanı (Kâzım Karabekir Paşa) kurmay subayları ile beraber bulunuyordu. Yine o tarihlerde Erzurum'da millî hareketi temsil eden Müdafaa-i Hukuk'un Merkez Heyeti de bu karşılayıcı kafilesinin ikinci kısmını teşkil ediyordu. Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları, ikindi üstü Ilıca'ya varmışlardı. Kaplıcaların önünde düşman baltasından kurtulmuş birkaç söğüdün gölgesinde... sekiz on kişilik bu küçük grup, kahvelerini içerken günün durumu konuşulmaya başlandı. Mustafa Kemal Paşa, bu birkaç dakikalık görüşmede, sözü hep millî hareket etrafında dolaştırıyordu. Bu sırada gözleri Ilıca'nın batısındaki sırtlara ilişti. Sıcak yaz güneşi bu sırtların arkasına doğru çekiliyor ve sırtın üzerini ışıkları ile süslüyordu. Burada, tam yolun geçtiği yerde, bir adam, ufka mürtesem düştüğü için çok irileşiyor ve arkasına güneşi aldığı için de, koyu renkli ve parlak bir cevherden dökülmüş bir heykel gibi görünüyordu. Bu güzel ışık ve gölge oyununu ilk gören Mustafa Kemal Paşa olmuş ve yanındakilere göstermişti. Orada bulunanların hepsi birden, o tarafa baktılar. Heykel, sırtlardan aşağı doğru yürüyor; onu, ufkun arkasından çıkan yeni heykeller ve Anadolu ovalarının cefalı kağnıları takip ediyordu... bu, beş on kağnı ile kadın, erkek, çoluk, çocuk, yirmi otuz kişilik bir muhacir kafilesi idi. Kafilenin önünde yürüyen heykel, yavaş yavaş söğütlüğe doğru ilerledi. Bu, iri ve dinç bir ihtiyardı. Gür ve ak sakalı göğsünü doldurmuş; Anadolu ovalarının güneşi, Anadolu dağlarının rüzgârı çehresini tunçlaştırılmıştı. Omuzlarına kartal kanat attığı paltosu ve elindeki asası ile, bir yolcudan ziyade, şark mitolojisindeki yarı Tanrı kabile reislerine benziyordu. Misafirlerin ehemmiyetli kimseler olduğunu anlayan ihtiyarın zeki gözleri parladı. İri ve ak tüylerle örtülü elini geniş göğsünün üstüne koyarak, oturanları selâmladı. Mustafa Kemal Paşa, ta yan başına kadar geldiği halde, heykellik azametini kaybetmeyen bu ihtiyarın hatırını soruyor; o da, gövdesine yaraşan derin ve gür sesi ile teşekkür ediyordu. Bu kısa hoşbeşden sonra, Paşa, ihtiyara, -Ağa, böyle nereden geliyorsun? dedi. İhtiyar, - Paşam,

Rus gelirken muhacir olmuştum. Çukurova'da idim. Şimdi köyüme dönüyorum, diye cevap verdi. Paşa, zamanın nezaketini, halin emniyetsizliğini ileri sürerek; böyle bir zamanda buralara dönmesinin pek yerinde olmadığını, kışın sıkıntı çekeceğini anlatmak istedi. Sonunda da, -Ağa, yoksa oralarda geçinemedin mi? dedi. Ağa derhal mukabele etti, Hayır Paşam, Çukurova cennet gibi bir yer. Bir eken yüz biçiyor. Allah millete zeval vermesin. Bize tarla da verdiler, çayır da. Hamdolsun, uşaklar da çalışkandırılar. Değil Çukurova gibi bir yerden, taşdan bile ekmeklerini çıkarırlar. Geçimimiz Padişah da bile yoktu. Çok rahattık. Yalnız, Son günlerde işittim ki, İstanbul'daki ırzı kırıklar, bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş. Geldim ki göreyim, bu namertler kimin malını kime veriyorlar? Tunç çehreli, ak sakallı, gün görmüş ihtiyarın iman dolu göğsünden gelen bu ses, yine onun gibi tunç çehreli kahraman askerin gözlerini yaşarttı. Bu eski Türk kalesine millet için, milletle beraber çalışmaya gelen devlet adamı, yaşlı gözlerle arkadaşlarına döndü ve "bu milletle neler yapılmaz" dedikten sonra ihtiyarla vedalaştı... Mustafa Kemal, İstanbul Kapısında, başta bir tören kıtası olmak üzere, okullar ve halk tarafından karşılandı. Halk, büyük sevgi ve saygı gösterdi. Paşa, Erzurum'a ve Erzurum'daki fikir arkadaşlarına kavuştuğu için çok memnundu. Bu memnunluğu yüzünden belli idi. Yanındaki arkadaşları ile birlikte Kolorduya misafir oldular..."⁴⁷.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'da 29 Ağustos 1919 gününe kadar kalır. Bu günler, gerek kendisinin resmî meslek hayatına veda etmesi, gerek millî mücadelenin gelişiminde önemli bir aşama oluşturan Erzurum Kongresi kararları bakımından, tarihî olaylara sahne olur. 5 Temmuz'da Harbiye Nazırı, Mustafa Kemal Paşa'yı, Padişah adına İstanbul'a çağırır;⁴⁸ aynı gün, Mustafa Kemal Paşa, "Merkezî Hükûmetin muhtemel olumsuz tebliğlerini kontrol etmek ve durdurmak için, muhabere kanalı olan mühim merkezlerde tedbirler ve tertipler alınması"⁴⁹ yolunda bütün komutanlıklara emir verir. 7 Temmuzda gönderdiği bir genelgede. "İstiklâlimizi koruma uğrunda oluşan ve gerçekleşen millî kuvvetler her türlü müdahale ve tecavüzdten korunmuştur. Devlet ve milletin mukadderatında millî irade geçerlidir ve hâkimdir. Ordu, bu millî iradeye bağlıdır ve onun emrindedir..." der ve komutanların, Merkezî Hükûmetçe verilecek "kumandanlıktan uzaklaştırılmaya, birliklerin lağvına, millî kuruluşların

⁴⁷ Cevat Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, 1946, s. 87-90.

⁴⁸ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 2, vesika 29.

⁴⁹ Nutuk I, s. 43.

zayıflamasına yönelik” emirlere uymamalarını ister.⁵⁰ 8 Temmuz’da Vekiller Meclisi, Mustafa Kemal Paşa’nın Ordu Müfettişliğinden alınmasına karar verir. Bu karar tutanağında, özellikle şu sözler, ibret ve hayretle okunmaya değer: “Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa’nın, memuriyet bölgesi içinde bulunan İslâm halkını diğer unsurlar ve yabancılar aleyhine kışkırtma yolundaki hareketlerinden dolayı İstanbul’a getirilmesinin İngiltere Yüksek Komiserliğince ısrarla istenmesi... 5 Temmuz’da Samsun’a çıkarılan ve bir işgal mahiyetinde olmadığı yabancı temsilciler tarafından garanti edilen İngiliz askerî birliğine karşı âdeta savunmaya geçilmesi hususunda ast durumundaki kumandanlara emirler verdiği; bu Mustafa Kemal Paşa meselesinin İngiltere Devleti ile mühim anlaşmazlıklar çıkmasına sebep olacak derecede tehlikeli neticelere doğru yol aldığı...”.⁵¹

Nihayet, tarihi gece (8/9 Temmuz 1919) gelir. Mustafa Kemal Paşa, o geceye kadarki ve o geceki durumu şöyle özetliyor: “...Harbiye Nezareti, İstanbul’a gel, diyor. Padişah, evvelâ, hava değişimi al, Anadolu’da bir yerde otur, fakat bir işe karışma, diye başladı. (Sonra) ikisi birlikte, mutlaka gelmelisin, dedi. Gelemem! dedim. Nihayet, 8/9 Temmuz 1919 gecesi, sarayla açılan bir telgraf başı muhaberesi esnasında, birdenbire perde kapandı ve 8 Haziran’dan 8 Temmuz’a kadar, bir aydır devam eden oyun sona erdi. İstanbul, benim, o dakikada resmî memuriyetime son vermiş oldu. Ben de, aynı dakikada, 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 10.50’de, Harbiye Nezaretine; saat 11.00’de, Padişaha, memurluk görevimle beraber askerlik mesleğinden istifamı gösterir telgrafları vermiş oldum”.⁵² Mustafa Kemal Paşa, bundan sonraki durumunu şöyle değerlendiriyor: “Keyfiyet, tarafımdan, ordulara ve millete bildirildi. Bu tarihten sonra, resmî sıfat ve yetkiden ayrılmış olarak, yalnız milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez feyiz ve kudret kaynağından ilham ve kuvvet alarak, vicdanî vazifemize devam ettik”.⁵³

9 Temmuz günü, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa’yı ziyaret eder ve bu ziyareti özetle şöyle anlatır: “...Kendisine hürmet ve samimiyette kusur etmeyeceğimi pek samimî ve ciddi bildirdim. Hazırol vaziyetinde selâmla, bundan sonra da ne emirleriniz varsa yapmayı bir şeref sayarım, dedim”.⁵⁴

⁵⁰ a.g.e., s. 50.

⁵¹ Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921), 1982, s. 48-49.

⁵² Nutuk I, s. 47.

⁵³ a.g.e., s. 47-48.

⁵⁴ İstiklâl Harbimiz, s. 70.

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a başlıca geliş nedeni, Vilâyat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti (Doğu Vilâyetleri Millî Hukuku Savunma Derneği) Erzurum Şubesi tarafından toplanması önceden kararlaştırılmış olan Kongre idi. 10 Temmuz'da toplanması düşünülen kongrenin açılışı, ilgililerin bütün çabalarına rağmen, bazı zarurî nedenlerle, 23 Temmuz'a bırakıldı. Bu sırada, küçük bir müfrezle, İngiliz temsilcisi olarak Erzurum'da bulunmakta olan ve özellikle silâhların toplanarak sevk edilmesinden sorumlu olan Albay Rawlinson, sıkıcı davranışlarda bulunmaktadır. Nitekim 9 Temmuz günü öğleden sonra, evde, Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete gelir. Yetkili bir kaynaktan izleyelim: "...Kolonel (Albay) aramızda idi. Paşa ile havadan sudan, şundan bundan söz eden konuşmalar yaptıktan sonra, -işittiğime göre, burada, yarın bir kongre açacakmışsınız, dedi. Paşa, kesin bir sesle,- Evet, milletçe açılması kararlaştırılmıştır (cevabını verdi). Konuşma, karşılıklı şöyle sürdü: Kolonel -Açılmaması daha uygun olacaktır. Mustafa Kemal Paşa- Kongre muhakkak toplanacak ve gününde açılacaktır. Millet buna karar vermiştir. Açılmamasını tavsiye eden mütalâanıza hâkim olan sebepleri bile sormayı lüzumlu görmüyorum. Kolonel- Fakat hükûmetim, bu kongrenin toplanmasına müsaade etmez. Mustafa Kemal Paşa -Ne hükûmetinizden, ne de sizden müsaade istemedik ki, böyle bir müsaadenin verilip verilemeyeceği söz konusu olsun. Konuşmanın tam bu asabî ve çetin noktasında emir eri, elinde kahve tepsisi olduğu halde, odaya girdi. Paşa ile İngiliz Albayı arasındaki konuşmadan, tabii, hiçbir şey anlamadığı halde; Paşa'nın yüzünden, hareket tarzından, sesinden ve sesinin tonundan her halde bir şeyler sezmiş olacak ki o andaki jestini asla unutamayacağım. Bu saf, dürüst ve sadık Anadolu çocuğu gözlerimin içine bakarak, göz ve kaşları ile işaret ederek, Kolonel'i kapı dışarı edeyim mi? diye sordu. Ben de, onun dili ile, yani kaş göz hareketleri ile, kahveyi ver, dışarı çık! işaretini verdim. Ali kahveyi verip dışarı çıktıktan sonra, Paşa ile Kolonel arasındaki konuşma yeniden şiddetlendi. Kolonel -*Kongre'den vazgeçmezseniz, zor kuvveti ile toplantının dağıtılmasına mecburiyet hâsül olacak*, dedi. Paşa da, derhal, aynı şiddetle karşılık verdi- *O halde, biz de, mecburî ve zarurî olarak, kuvvete kuvvetle karşı koyar ve her halde milletin kararını yerine getiririz*. Paşa, çok sinirlenmişti. Hiddetli zamanlarında kaşları çatılır ve gözleri sağa ve sola çevrilerek ateş saçardı. Paşa yine bu halde idi. -*Ne pahasına olursa olsun, kongre'yi açacağız*, diyerek yerinden kalktı ve Lord Curzon'un yeğenine (Albay Rawlinson) kesin bir şekilde, -*Görüşmemiz bitmiştir*, dedi. Kolonelin ters bir cevap verip Paşa'yı daha çok sinirlendirmesine engel olmak için, ben de hemen oda kapısını açtım -*Lütfen Kolonel, diyerek kapıyı gösterdim ve muhakkak ki*

Paşa'nın muhataplarını esir halinde tutan yüksek iradesinin sevk ve tesiri altında Kolonel, açtığı oda kapısından ağzından tek kelime çıkmadan ve sapsarı bir yüzle basıp gitti...".⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa, 10 Temmuz'da, Vilâyat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesinin gönderdiği bir yazıda, "...cemiyetin başına geçmemi ve Faal Heyet Başkanlığını kabul etmemi teklif ediyorlar..." diyerek,⁵⁶ öneriyi kabul eder ve aynı gün Faal Heyetin ilk toplantısını yapar.⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'daki çalışmaları yoğun şekilde sürer. Geniş ölçüde görüşmeleri de kapsayan bu çalışmaların ağırlık noktasını, hiç kuşkusuz, Kongre hazırlıkları oluşturur. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa'nın ve Rauf Bey'in Kongreye resmen katılmaları için yukarıda sözü edilen Cemiyet'in Erzurum şubesi üyelikleri sağlanır.

Nihayet 23 Temmuz 1919 günü saat 11.00'de, Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "pek mütevazî bir mektep salonu"nda⁵⁸ Erzurum Kongresi ilk toplantısını yapar. Mustafa Kemal Paşa, oybirliği ile başkan seçilir. Paşa, yaptığı açış konuşmasını şöyle özetliyor: "Tarih ve olayların sevkî ile, fiilen içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri görmeyecek ve bundan heyecan duymayacak hiçbir vatanseverin tasavvur edilemeyeceğine işaret ettim. Mütareke hükümlerine aykırı olarak yapılan tecavüz ve işgallerden söz ettim. Tarihin bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini; bu nedenle, vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin muhakkak iflâsa mahkûm olduğunu söyledim. Vatan ve milletin mukadderatını kurtarmak ve korumak hususunda, son sözü söyleyecek ve bunun hükmünü uygulatacak kuvvetin bütün vatanda bir elektrik şebekesi haline girmiş olan millî cereyanın yiğitlik ruhu olduğunu söyledim. Manevî kuvvetin güçlenmesine yardımcı olmak üzere de, bütün bilinen milletlerin ulusal amaçlarına ulaşmak için, o günlerdeki faaliyetleri ile ilgili bazı bilgileri özetledim. Ve mukadderata hâkim bir millî iradenin, ancak Anadolu'dan çıkabileceğini açıkladım. Millî iradeye dayalı bir ulusal şura kurulmasını ve gücünü millî iradeden alacak bir hükûmetin teşkilini, çalışmamızın ilk hedefi olarak gösterdim".⁵⁹ 14 gün süren Erzurum

⁵⁵ Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I, 1966, s. 44-45.

⁵⁶ Nutuk I, s. 63.

⁵⁷ Millî Mücadelede Erzurum, s. 94.

⁵⁸ Nutuk I, s. 64.

⁵⁹ a.g.e., s. 64-65.

Kongresinin sonunda, 7 Ağustos'ta ilân edilen beyannamede, özetle, "Ulusal sınırlar içinde bulunan vatanın her parçası bir bütün oluşturur. Birbirinden ayrılmaz. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükûmetinin dağılması halinde millet, hep beraber savunacak ve direnecektir. Vatanın ve istiklâlin korunması ve sağlanmasına Merkezî Hükûmetin gücü yetmediği takdirde, bu maksadın sağlanması için geçici bir hükûmet kurulacaktır. Bu hükûmet, Millî Kongrece seçilecektir. Kongre toplantı halinde değilse, bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır. Millî kuvvetleri geçerli ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır. Hıristiyan unsurlara siyasî hâkimiyetimizi ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilemez. Manda ve himaye kabul olunamaz. Millî Meclisin derhal toplanması ve hükûmet icraatının meclisin kontrolüne bırakılması sağlanmaya çalışılacaktır".⁶⁰

Olaylar bu şekilde gelişirken, İstanbul'da Vekiller Meclisi, 29 Temmuz'da, hâlâ, "Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in derhal yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri hususunun Harbiye Nezareti tarafından mülkî memurluklara telgrafla acele bildirilmesi" kararı üzerinde duruyordu. Fakat; bu karar ve emirler, hiçbir sonuç vermeyecektir.

7 Ağustos 1919 günü, Erzurum Kongresi sona erer. Mustafa Kemal Paşa, yaptığı kapanış konuşmasını şöyle özetler: "Esaslı kararlar alınmış olduğunu, cihana milletimizin varoluş ve birliğinin gösterildiğini, söyledim. Tarih, bu kongremizi çok nadir ve büyük bir eser olarak kaydedecektir, dedim".⁶¹ Erzurum Kongresi, nizamname gereğince, bir Heyet-i Temsiliye oluşturmuş ve Heyet'in Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'yı seçmiştir. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiğine göre, bu heyet üyeleri, hiçbir zaman bir araya gelip birlikte çalışmış değillerdir.⁶²

26 Ağustos'ta, Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyetinin Erzurum hemşeriliğini öneren bir yazısını alır: "Bu memleketin tarihinde şehrimizin nasıl nurlu bir yeri varsa; Erzurum tarihinde de yüksek vatansever kişiliğiniz, öyle özel bir yer kazanmıştır. Savaşçılara yaraşır hayatınızda, bu suretle mühim hatıralara sahip bulunan Erzurum'un evlâdı arasında yüksek adınızın görülmesi, bütün hemşerilerce şeref ve övünç vesilesi sayılacağından ve doğum yeriniz istilâ altında bulunduğundan,

⁶⁰ a.g.e., s. 65-66.

⁶¹ a.g.e., s. 67.

⁶² a.g.e., s. 67.

burada yerleşerek hemşeriliğimizi kabul buyurmanızı temenni eyeriz".⁶³ Bu dileğe, Mustafa Kemal Paşa, 27 Ağustos'ta şu cevabı verir: "Erzurum hemşeriliğinin teklifi sureti ile hakkımda bu kere de gösterilen sevgi ve samimiyet gösterisine teşekkür ederim. Tarihî olan Erzurum'un, bu erler yatağının hemşerileri arasında bulunmak, benim için en büyük mutluluktur...".⁶⁴

Erzurum Kongresi'nin yapıldığı günlerde; bazı aydın kişilerin kafasında "Amerikan mandası"nın hâkim bir yer tuttuğu, fikirlerini mektuplar ve telgraflarla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdikleri görülür. Buna karşılık Erzurum Kongresinde sağduyu ağır basarak, "...Manda ve himaye kabul edilemez..." kararına varılır. Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa, manda konusunda tedirgindir; 27 Ağustos akşamı başlayan ve sabaha kadar süren özel bir toplantıda konu üzerinde, yine önemle durur. Yetkili bir kaynaktan şu satırları görüyoruz: "...Paşa, bu gecenin tamamen manda meselesinin konuşulmasına ayrılmasından yararlanarak, Hayatî Bey'e, dosyadaki mektuplardan bir çoğunu tekrar tekrar ve özellikle Vasîf Bey'in,⁶⁵ Halide Edip Hanım'ın⁶⁶ mektuplarını; Ali Fuat Paşa⁶⁷ ve Selâhattin Bey'den⁶⁸ gelen telgrafları okuttu ve zaman zaman şu açıklamaları yaptı: Ali Fuat Paşa ve Selâhattin Bey'in görüşleri yerindedir. İstanbul, bir Amerikan mandasıdır tutturmuş gidiyor. Bu, olmayacaktır. Türkiye, istiklâl bütünlüğüne sahip olacaktır. Bunu istemekte devam edeceğiz. Anladığıma göre; İstanbul'daki kişiler, bizi Amerika'da Wilson'a, Senato'ya, Kongre'ye müracaat ettirmek ve bütün Türk Milleti namına istenen bir manda oyununa düşürmek istiyorlar. Bu oyuna gelmeyeceğiz. Şu size okuttuğum telgraflara, mektuplara, tavsiyelere bakınız. Öyle bir manda istenecek veya verilecekmiş ki hükümlerlik haklarına, hariçte temsil hakkımıza, kültür istiklâlimize, vatan bütünlüğümüze dokunulmayacakmış. Buna ve böylesine, Amerikalılar değil, çocuklar bile güler. Her şeyin başında, Amerikalılar, kendilerine hiçbir menfaat sağlamayan böyle bir mandayı niçin kabul etsinler? Amerikalılar bizim kara gözlerimize mi âşık olacaklar? Bu ne hayal ve ne gaflettir?... (Paşa) devam ediyordu: Amerikan mandası diye çırpınanlar, düşman işgali altında bulunan sınırları ve zaafı

⁶³ Millî Mücadelede Erzurum, s. 140.

⁶⁴ a.g.e., s. 140.

⁶⁵ Nutuk I, s. 101-102.

⁶⁶ a.g.e., s. 95-98.

⁶⁷ a.g.e., s. 100-101.

⁶⁸ a.g.e., s. 98-99.

ile bu millete ve bize inanmayanlardır. Bizim hayal ve macera peşinde koştuğumuzu sananlardır. Eğer bunlar, Anadolu'nun ve Türk Milletinin gerçek duygularını bilseler; bizim çalışmalarımızın hedefini kavrayabilseler, Erzurum Kongresi'nin kararlarının nasıl bir millî vicdan mahsulü olduğunu takdir edebilseler, bu yanlış fikirlerinden dolayı utanç duyarlar. Bunlar, ümitsizlik ve bozgunluk içinde realitelerden uzak olarak yaşayan ve ne yapacaklarını, ne yapılmakta olduğunu bilmeyen insanlardır. Kongre, duygularını açıklıkla belirtmiştir. Heyet-i Temsiliye, kararını vermiştir. Millî irade, şuur ve istikametini bulmuştur. Davamız, yürümektedir ve yürüyecektir. Başarmamak için hiçbir sebep yoktur. Hiçbir menfi kararı tanımayacağız. Millî hâkimiyet esasını ve Millî Meclis kararını dile getirmeyen hiçbir anlaşmayı, hiçbir taahhüdü kabul etmeyecek ve tanımayacağız".⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın ve yanındakilerin, Sivas Kongresi'ne katılmak üzere, Erzurum'dan ayrılışları, artık gün meselesidir. Ancak, ortada yolculuk masraflarını karşılamaya yeterli parayı bulma sorunu vardır. Millî Mücadelenin irili ufaklı birçok güçlüklerin yenilmesi ile kazanıldığını gösteren, ilk bakışta belki basit, fakat insanı duygulandıran şu örnek, gerçekten anlamlıdır: "Tarih, Ağustos ayının sonlarına doğru, Sivas Kongresi Eylül ayının dördüncü günü toplanacak. Paşa, hareket hazırlığında... (Erzurum Kongresinde kabul edilen) Nizamname, Heyet-i Temsiliye'nin masraflarını karşılamak ödevini Müdafaa-i Hukuk teşkilâtına vermişti. O zamanlar bunu Erzurum Müdafaa-i Hukuk'undan başka bir yer yapamazdı. Halbuki o gün, Müdafaa-i Hukuk'un elinde yalnız seksen lira kadar bir para vardı. O zamana kadar halktan toplayabildiğimiz 1.500 lirayı öbür vilâyetlerden gelmiş olan azaların yerleştirilmesi, telgraf muhabereleleri gibi acele işlere harcamıştık. Hiçbirimizde de para yoktu... Paşa'ya hiç olmazsa, 1.000 lira kadar bir para temin etmeli idik. Ama nereden? Böyle mühim bir zamanda, Cemiyetin parasızlığını kimseye söyleyemedik. Bu, bizim için bir zaaf olurdu. İlk tedbir olarak hepimiz, çoluk çocuğumuzun ziynet eşyasına başvurmayı hatırladık. Kadınların göz yaşlarına bakmayacaktık. Fakat, bunların da boynunda, kolunda ne varsa, hepsi, muhacirlikte ekmek parası olarak sarf olunmuştu. Hepimizi bir düşünce aldı. Daha başlangıçta bu kadar küçük bir şey karşısında bunalırsak, büyük işi nasıl başaracaktık? Faal Heyet üyelerinden emekli Binbaşı Süleyman Bey hızır gibi imdadımıza yetişti. Her anlamı ile olgun bir insan olarak tanıdığımız Süleyman Bey, nasıl bir çıkmazda olduğumuzu

⁶⁹ Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, s. 191-193.

görerek, -Çocuklar, ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş 900 liram var. Ben 60 yaşımı geçmiş bir adamım. Allah'ın rızasından, milletin selâmetinden başka bir dileğim yok. Ben bu parayı size veririm. Fakat, bu parayı verdiğimi, ne Paşa ve ne de başka hiçbir kimse bilmeyecek. İleride Müdafaa-i Hukuk'un parası olursa, verirsiniz. Olmazsa, helâl olsun. Ben devletin verdiği emekli aylığı ile geçinir giderim, dedi. Hepimizin gözleri yaşarmıştı... 100 lira kadar da aramızda toplayarak, 1.000 lira yaptık ve... Paşa'ya ulaştırdık... Paşa'nın çok memnun olduğunu sevinerek öğrendik".⁷⁰

II. Sivas Kongresi'ne Doğru:

Mustafa Kemal Paşa, beraberindeki arkadaşları ile birlikte, üç eski otomobil ve üç atlı arabadan oluşan bir konvoy halinde, 29 Ağustos 1919 sabahı Erzurum'dan Sivas'a hareket eder. Amacı 4 Eylül'de Sivas'ta açılması programlanan kongreye vaktinde ulaşmaktır. Bu kongre, Doğu ve Batı vilâyetleri ile Trakya'nın, daha kesin bir deyişle, bütün ülkenin birleşmesi ve ulusal bir heyetin kurulması amacına yöneliktir. Yollar bozuk olduğundan ilerleme yavaştır. Bu yüzden, Erzincan'a ancak 30 Ağustos akşamı ulaşılır. Erzincan Mutasarrıfının verdiği akşam yemeğinde, Erzincan eşrafı ve ileri gelenleri de hazır bulunur. "Mustafa Kemal Paşa, her zaman olduğu gibi, sofrada bulunanlara milli mücadelenin amacı ve vatanı kurtarmanın çareleri hakkında uzun boylu açıklamalar yapar. Yemekte bulunanlar derin bir şekilde etkilenir ve duygularını bir ağızdan dile getirir: Paşam, son damla kanımızı senin yolunda ve milletin kurtuluşu uğrunda akıtacağız... Paşa, bu davranıştan çok memnun olur. Bunun içindir ki sabahleyin erkenden yola çıkmak yerine, halk ile temas etmeyi ve şehri dolaşmayı tercih eder. Ziyafet sofrasındaki Erzincanlıların verdiği sözler, sanki bir parola halinde ve bir anda bütün şehre yayılmış gibidir. Paşa, kiminle görüşürse, ondan: Vatan için canımızı fedaya hazırız, cevabını alır..."⁷¹

Mustafa Kemal Paşa, 31 Ağustos'ta Erzincan'dan Sivas yönünde hareketini şöyle anlatıyor: "...Erzincan'dan batıya hareket ettiğimiz günün sabahı, Erzincan Boğazı girişine gelir gelmez, bazı jandarma erlerinin ve subaylarının, heyecanlı ve telâşlı bir şekilde, otomobillerimizi durdurduklarını gördük. Durumu açıkladılar: Eşkiya Boğazı tutmuştur, tehlike var,

⁷⁰ Milli Mücadelede Erzurum, s. 137-138.

⁷¹ Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, s. 198-199.

geçilemez. Bir subay, merkeze kuvvet gönderilmesini yazmış. O kuvvet gelince, tertibat alacak, hücum edecek, bu eşkiyayı püskürtecek ve yolu açacak imiş. Pek iyi ama, bu eşkiyanın kuvveti nedir, neresini nasıl tutmuş, ne kadar kuvvet ve ne vakit gelecek? Bu bilinmez şeyler çözülmüncüye kadar geri, Erzincan'a dönmek ve kim bilir kaç gün beklemek lâzım! Bizim ise, işimiz pek acele idi... muayyen günde Sivas'ta bulunamazsam, şurada veya burada şu veya bu sebeple ürküp durduğum Sivas'ta ve her tarafta duyulursa, panik başlayabilir, işler alt üst olabilirdi. O halde karar: Tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka çaremiz de yoktu. Yalnız, ufak bir tertip almayı uygun buldum. Hafif makineli tüfeklerle donatılmış bulunan fedakâr arkadaşlarımızdan birkaçını (daha sonraları generalliğe yükselen Osman Tufan Bey'in başkanlığında) bir otomobille, kendi otomobilimizin önüne sürdük. Sağdan soldan gelecek, uzak mesafedeki ateşlere önem verilmeyerek; otomobiller hızla hareketle şose üzerinde ilerlemeye devam edecekler. Vurulan, ölen olursa, onlarla uğraşılmayacak. Tam şose üzerinde ve yakınında, şoseyi kapayan eşkiya ile çatışılırsa, hepimiz otomobillerden atlayacağız ve bunlara hücum ederek yolu açacağız; (hayatta) kalanlar tekrar kullanılabilir (durumdaki) otomobillere binerek, hızla ileri uzaklaşarak yola devam edecekler. İşte, verilen emir de bu idi. Bu tertibi ve hareket tarzını akla uygun ve emniyetli görmeyenler bulunabilir... (fakat) ben, evvelâ, gerçekten Boğazın tutulduğuna inanmadım. Bunu, Merkezî Hükûmet yanlısı olabileceğini tahmin ettiğim bazı kimseler tarafından sadece beni durmaya mecbur etmek için uydurulmuş bir plân saydım. Sonra, eşkiya Boğazı tutmuşsa; bunların alabilecekleri tertibatın uzak tepelerden yola ateş etmekten ibaret kalması, bence çok muhtemel idi. Kısacası yürüdük, Boğazı geçtik ve 2 Eylül 1919 günü Sivas'a ulaştık. Halkın, şehrin çok uzaklarından başlayan, büyük ve parlak gösterileri ile karşılandık...".⁷²

III. Sivas Kongresi:

Sivas Kongresi, 4 Eylül 1919 günü saat 14.00'de Sivas İdadisi (Lise) binasında açılır. Bunu sağlamak, hiç de kolay olmamış; İstanbul Hükûmeti ve İtilâf Devletlerinin yaratmak istedikleri engellerin aşılması gerekmiştir. Örneğin; Mustafa Kemal Paşa, henüz Erzurum'da iken, 20 Ağustos 1919 günü, Sivas Valisi Reşit Paşa tarafından yazdırılan şu telgrafi alır (özet): "...Görünüşte, Fransızlara ait müesseseleri teslim almak, gerçekte, buraların durumu hakkında tetkiklerde bulunmak üzere; Cizvit papazları ile beraber İstanbul'dan evvelki gün Sivas'a gelerek vilâyeti ziyaret eden Fransız

⁷² Nutuk I, s. 83-85.

subaylarının ziyaretlerini iade etmek için, dün sabah yanlarına gitmiştim... Orada hazır bulunan Fransız binbaşlarından Jandarma Müfettişi Mösyö Brunot, biraz hususî görüşmek arzusunu göstererek, beni diğer bir odaya aldı. Söylediği sözleri aynen naklediyorum: *Mustafa Kemal Paşa ile Kongre Heyetinin Sivas'a gelip burada da bir kongre yapacaklarını işittim. Bunu İstanbul'dan gelen Fransız subayları söylediler... Eğer Mustafa Kemal Paşa Sivas'a gelir ve burada kongre toplamaya girişirse, beş on gün içinde buraların işgal altına alınmasının kararlaştırılmış olduğunu kesin şekilde biliyorum...* Dahiliye Nezaretinden dün aldığım şifreli telgraf da, başka şekilde yazılmakla beraber, aynı kanaati verecek biçimde idi... Bu sabah da, Mösyö Brunot bana gelerek, netice itibarıyla şunu söyledi: *Ben, dünden beri bu mesele üzerinde pek çok durdum. Nihayet, şuna karar verdim ki; Mustafa Kemal Paşa ile Kongre Heyeti, Sivas Kongresinde İtilâf Devletleri aleyhinde tahriklerde bulunmazlar ve onlar hakkında saldırganca lisan kullanmazlarsa, kongrenin toplanmasında hiçbir sakınca yoktur...* Binbaşı'nın işgal meselesinde dünkü kesin konuşmasına rağmen, bugünkü yumuşaklığı sebebini sizin yüksek dikkatinize arz etmeyi görev bilir ve bu hususta tafsilât vermeği gereksiz sayarım. Aynen anlaşılıyor ki; bunların fikri, kongrenin Sivas'ta toplanmasını uygun bulmuş görünerek sayın Kongre Heyeti ile sizi burada toplu bulundurarak, bütün dostlarımızı ele geçirmekten ve aynı zamanda işgal meselesini de olupbitti haline koymaktan ibarettir... Bundan sonraki hareket tarzının tayini size aittir. Entrikalı bir tehlikenin bu kadar yakın ve âdeta elle tutulacak derecede geçerli olduğunu bilip dururken, durumdan size haber vermemeyi ve bu nedenle Sivas'ta kongre toplanmasından vazgeçilmesini arz eylememeyi vicdanıma sığdıramadım. İşte bunun için, sizden ve diğer sayın dostlardan pek ziyade rica ederim ki; ikinci bir kongrenin mutlaka toplanmasına kesin bir lüzum yoksa, vazgeçilsin; varsa, dört taraftan işgali pek kolay olan Sivas'ın toplantı yeri olmasından vazgeçilerek; işgal ihtimali pek uzak olan Erzurum'da veyahut uygun görülürse Erzincan'da toplanması çarelerine teşebbüs buyurulmasını, memleketin selâmeti adına istirham ederim...".⁷³

Mustafa Kemal Paşa, telgraf merkezinden, Vali Reşit Paşa'ya hemen şu cevabı verir (özet): "...Mösyö Brunot ve arkadaşlarının tehdit şeklindeki sözlerini tamamıyla blöf sayarım. Sivas Kongresi'nin toplanması yeni bir mesele olmayıp, aylarca önce dünyaca bilinen bir teşebbüstür. Gariptir ki; İstanbul'da bulunan yetkili Fransız siyaset adamlarının bana gönderdikleri haberler, Anadolu'da millet tarafından yapılmakta olan teşebbüslerin pek haklı ve meşru olduğu ve milletimizin istekleri kendilerine açıkça

⁷³ Nutuk I, s. 77-79.

ulaştırıldığı takdirde, iyi gözle bakacaklarına ve tatbikini üstleneceklerine dair şimdiden güvence vermeye hazır oldukları yolundadır. Mösyö Brunot'nun ikinci görüşmede ağız değiştirmesi ve yumuşaması, beni kazanmak cihetine yönelik olmaktan uzak değildir. Fransızlar tarafından, Binbaşı Brunot'nun dediği gibi, beş on günde Sivas'ın işgali o kadar kolay bir şey değildir. Hatırlamanız gerekir ki; İngilizler bu husustaki tehditlerinde daha ileri giderek, Batum'daki askerlerinin Samsun'a çıkarılmasına karar verdiler ve hatta sırf beni tehdit için, bir tabur dahi çıkardılar. Fakat; bu teşebbüse karşı, milletin kuvvetli bir azim ve imanla ve ateşle karşılık vereceği gerçeği kendilerince belli olduktan sonra, hem kararlarından vazgeçmeğe ve hem de Samsun'a çıkarmış oldukları askerleri ile beraber, orada bulunan taburu nakletmeye mecbur olmuşlardır. Sivas Kongresi'nde söz konusu olacak hususlar, Erzurum Kongresi Beyannamesi içindekilerden kolaylıkla anlaşılacağına göre, Kongre'de İtilâf Devletleri aleyhine tahriklerde bulunmak gibi maksatlar kesinlikle yoktur. Burada şunu da arz edeyim ki; ben, ne Fransızların ve ne de herhangi bir yabancı devletin yardımına tenezzül eden kimselerden değilim. Benim için en büyük korunma noktası ve başışlanma kaynağı, milletimin bağlıdır... Tahmin buyurulduğu gibi, Fransızların, Kongre heyetinin Sivas'ta toplanmasını uygun gibi görerek ve sonra Heyeti ele geçirmeye imkân bulması, bence pek uzak vehimlerdenendir. Bütün bu söylediklerimi aynen Mösyö Brunot'ya bildirmenizde hiçbir sakınca yoktur ve bu münasebetle, Mösyö Brunot ve arkadaşlarına, milletimizin haklarını koruma ve istiklâlini savunma için, Erzurum Kongresi Beyannamesi ile, bütün cihana olduğu gibi, kendilerinin İstanbul'daki siyasî temsilcilerine de bildirmiş olduğu temel kararları tatbikte hiçbir suret ve sebeple tereddüte düşmesine imkân bulunmadığı bildirilmiş olur. Mösyö Brunot bilmelidir ki; Fransızların Sivas'ı işgale karar vermeleri, kendilerine pek pahalıya mal olabilecek yeni kuvvetlerle ve çok paralarla yeni bir harbe karar vermelerine bağlıdır. Böyle bir kararın, Jandarma Binbaşısı Mösyö Brunot ve aradaşları arasında görüşülse bile, Fransız milletince itaat edilecek bir husus olabileceğine ihtimal verilemez...".⁷⁴

Sivas Kongresi'nin açılış günü, Mustafa Kemal Paşa, üç oy dışında, büyük bir çoğunlukla başkan seçilir; kendisi, Kongre'nin meşgul olduğu işleri şöyle özetliyor: "...İlk açılış günü olan 4 Eylül günü ile, (Eylülün) beşinci, altıncı günleri, yani üç gün, İttihatçı olmadığımızı vurgulamak için yemin etmek lüzumu ile ve yemin formülü hazırlamakla; Padişaha

⁷⁴ a.g.e., s. 79-80.

sunulacak yazıyı yazmakla... ve bilhassa Kongre'nin siyasetle uğraşacak mı, uğraşmıyacak mı ortamının münakaşası ile geçti... Nihayet, Kongre'nin dördüncü günü asıl maksada temas ettik ve aynı günde, Erzurum Kongresi Nizamnamesi içindekileri görüştük ve hemen neticelendirdik. Bunun sebebi, Erzurum Kongresi Nizamnamesinde yapılması lâzım gelen değişiklikleri zaten hazırlamış ve icap edenleri aydınlatmış bulunuyorduk... (böylece) *Cemiyetin adı, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti oldu... Heyet-i Temsiliye, bütün vatanı temsil eder, dendi... Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelik hareketlerin reddi hususlarında birlikte savunma ve direnme esası kabul edilmiştir*, denildi... Bundan sonra, 8 Eylül toplantısında... Amerikan Mandası meselesi söz konusu ediliyordu. O günlerde, İstanbul'dan gelen bazı kimseler, Amerikalı Mr. Browne namında bir de gazeteciye Sivas'a getirmişlerdi... (Toplantıda) birçok kişi söz aldı. Kimseye söz vermeden evvel, Başkanlık makamından, şu kısa görüşü belirttim...".⁷⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın bu kısa görüşü, Chicago Daily News gazetesi muhabiri olarak, o sırada Sivas'ta bulunmakta olan ve yukarıda adı geçen Louis E. Browne ile ilgilidir. Çünkü, Mustafa Kemal Paşa, manda sorununun dillerde dolaştığı o günlerde, bazı kimselerin Mr. Browne'ı bu konuda bir otorite saydıklarını görür ve bunun üzerine bu gazeteciyle doğrudan doğruya görüşmeyi uygun bulur; "...Konuştuğu kimseyi kolaylıkla anlayan çok zeki bir genç..."⁷⁶ olarak tanımladığı bu gazeteci hakkında, Paşa, Kongre'de şu görüşü dile getirir: "...Efendiler, Mister Browne, —Ben, hiçbir resmî sıfatla görüşmüyorum. Tamamıyla hususî bir surette görüşüyorum, diyor ve hatta, Amerika'nın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmeyeceğini, söylüyor. Onun için, sözleri Amerika namına değil, kendi namınadır. Mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor. Manda, siz ne dersiniz, odur! diyor..."⁷⁷

Manda sorunu üzerinde Kongre'de uzun tartışmalar yapılır. Başından beri bu sorunun karşısında bulunan Mustafa Kemal Paşa, Erzurum ve Sivas Kongreleri Beyannamelerinin önemli bir maddesini (7. madde) ele alır ve şu görüşlerini belirtir: "...Madde: 7-Milletimiz, asrî (modern) gayeleri yüce tutar ve fennî, sınaî ve iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Bu nedenle; devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâli ve vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla, altıncı maddede açıklanmış hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetli ve memleketimize karşı istilâ emelini beslemeyen herhangi

⁷⁵ a.g.e., s. 88-90, 104.

⁷⁶ a.g.e., s. 103.

⁷⁷ a.g.e., s. 104.

bir devletin fennî, sınaî, iktisadî yardımını memnuniyetle karşılırsınız ve bu adil ve insanî şartları kapsayan bir sulhun da hemen kararlaştırılması, insanlığın selâmeti ve dünyanın huzuru namına başlıca millî işlerimizdir... Efendiler, bu maddenin hangi noktasında manda ve mandaterin Amerika olacağı fikri vardır? Olsa olsa, herhangi devletin fennî, sınaî, iktisadî yardımını memnuniyetle karşılırsınız, sözlerinden manda fikrine kapılanlar bulunabilir. Fakat; mandanın manasının ve delâlet ettiği şeyin bu olmadığı muhakkaktır. Her zaman ve bugün dahi bu açıklama dairesinde vuku bulacak yardımları memnuniyetle karşılamaktayız ve karşılırsınız. Nitekim; ...bir İsveç grubunun, ...bir Belçika grubunun fennî, sınaî, iktisadî yardımını memnuniyetle kabul ettik ve meselâ Ankara şehrinin ve diğer Anadolu şehirlerimizin bir an evvel inşalarında... yabancı sermaye sahiplerinin yardımlarını memnuniyetle kabul ederiz. Yeter ki; memleketimize sermaye getireceklerin, devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâlini ve vatanımızın bütünlüğünü bozmaya yönelik gizli şeyleri olmasın... Pek uzun ve münakaşalı devam eden bu manda görüşmesi, taraf tutanları susturacak orta bir çare ile son buldu: *Amerika'da senelerden beri aleyhimize yapılmakta olan menfi propagandaların yarattığı fikir cereyanını düzeltmek için, her şeyden evvel, Amerikan Kongresi'nden memleketimizi tetkik edecek ve gerçeği görecek bir heyeti davet etmek;* bu teklif, oybirliği ile kabul olundu...".⁷⁸ Gerçekten; bir Amerikan tetkik heyetinin Sivas'a gelmesi uzun sürmez.

Sivas Kongresi 11 Eylül 1919'da son bulur. Bütün millî kuvvetleri birleştirmek, ülke bütünlüğünü gerçekleştirmek ve millî varlığı özgür, bağımsız ve yenilmez bir Türkiye halinde yüceltmek amaçlarına yönelik bu kongre, hiç kuşkusuz, ulusal tarihimizde önemli bir aşamadır. 11 Eylülde yayımlanan Sivas Kongresi Beyannamesi, özellikle şu tarihî kararları kapsar (özet): "Bütün milletçe bilinen dış ve iç tehlikelerin doğurduğu millî uyanıklıktan doğan kongremiz, şu kararları almıştır: ...30 Ekim 1918 tarihindeki hududumuz içinde kalan... Osmanlı ülkesi kısımları, birbirinden ve Osmanlı toplumundan bölünemez ve hiçbir sebeple ayrılmaz bir bütün teşkil eder... Bu topraklarda yaşayan İslâm unsurlar, birbirlerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duyguları ile dolu ve ırkî ve sosyal haklarına ve çevre koşullarına riayetli öz kardeşlerdir. Osmanlı toplumunun bütünlüğü ve millî istiklâlimizin temini... için Kuva-yı Milliyeyi geçerli ve millî iradeyi hâkim kılmak, kesin esastır. Osmanlı ülkesinin herhangi bir parçasına karşı vaki olacak müdahale ve işgale ve bilhassa vatanımız dahilinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelik hareketlere karşı; Aydın,

⁷⁸ a.g.e., s. 112-114.

Manisa ve Balıkesir cephelerinde millî savaşmalarda olduğu gibi, birlikte savunma ve direnme meşru esas kabul edilmiştir. Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız bütün gayrimüslim unsurların her türlü tabîî hakları saklı olduğundan; bu unsurlara, siyasi hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir. Osmanlı Hükûmeti, bir dış baskı karşısında, memleketimizin herhangi bir parçasını bırakmak ve ihmal etmek zorunda bulunduğu takdirde... Her türlü tedbirler ve kararlar alınmıştır... Milletimiz, insanî, asrî gayeleri yüce tutar ve fennî, sınaî ve iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Bu nedenle; devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâlî ve vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla... Milliyet esaslarına riayetli ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin fennî, sınaî, iktisadî yardımını memnuniyetle karşılarız. Bu adil ve insanî şartları kapsayan bir sulhun da hemen kararlaştırılması, insanlığın selâmeti ve dünyanın huzuru namına başlıca millî işlerimizdir. Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tayin ettiği bu tarihî devirde, Merkezî Hükûmetimizin de millî iradeye tâbi olması zaruridir. Çünkü; millî iradeye dayanmayan bir hükûmet heyetinin keyfî ve şahsî kararları, milletçe itaat edilecek bir şey olmadıktan başka; dışarda da geçerli olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadar görülen örnekler ve sonuçlar ile sabit olmuştur. Bu nedenle; milletin içinde bulunduğu sıkıntılı ve endişeli halden kurtulmak çarelerine bizzat tevessüle hacet kalmadan, Merkezî Hükûmetimizin, millî meclisi hemen ve hiç vakit kaybetmeksizin toplaması ve bu suretle millet ve memleketin mukadderatı hakkında alacağı bütün kararları millî meclisin kontrolüne arz etmesi mecburidir. Vatan ve milletimizin maruz kaldığı zulümler ve elemeler ile ve tamamen aynı gaye ve maksatla millî vicdandan doğan vatanî ve millî cemiyetlerin birleşmesinden doğan bütün kitle, bu kere Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı ile isimlendirilmiştir. Bu cemiyet, her türlü fırkacılık cereyanlarından ve şahsî ihtiraslardan tamamıyla arınmış ve temizlenmiştir. Bütün Müslüman vatandaşlarımız, bu cemiyetin tabîî üyelerindedir... Mukaddes maksadı takip ile genel teşkilâtı idare için, bir Heyet-i Temsiliye seçilmiş ve köylerden vilâyet merkezlerine kadar bütün millî teşkilât kuvvetlendirilmiş ve birleştirilmiştir...".⁷⁹

IV. General Harbord ile Görüşme:

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un, Doğu Anadolu'daki durumu ve Ermenistan sorununu incelemek üzere, 1919 yılında

⁷⁹ Nutuk III, s. 1063-1065.

görevlendirdiği Tümgeneral James G. Harbord başkanlığındaki heyet, 20 Eylülde Sivas'tadır. Mustafa Kemal Paşa-General Harbord arasındaki görüşmeyi bir batılı eser şöyle anlatır "...General Harbord ve heyeti, kongrenin bitiminden bir hafta kadar sonra Sivas'a geldiler... Kemal, sıtmadan rahatsız bulunuyor ve yorgun görünüyordu. Fakat; ikibuçuk saatlik bir görüşme süresince kolaylık ve rahatlıkla konuşarak, düşüncelerini bir mantık düzeni içinde öne sürdü... Harbord, *şimdi ne yapmak niyetindediniz?* diye sordu. Konuşmaları sırasında; Mustafa Kemal, ince parmakları arasında çevirdiği bir tespihle oynamakta idi. Bu anda, sinirli bir hareketle, tespihin sicimini koparmıştı. Taneler yere düşüp dağıldı. Kemal, taneleri teker teker topladı ve bunun, Generalin sorusuna cevap olduğunu söyledi. Böylece; memleketin dağılmış parçalarını bir araya getirmek, çeşitli düşmanlardan temizlemek, bağımsız ve uygar bir devlet yaratmak isteğini belirtmiş oluyordu. Harbord, *bu türlü bir umudun ne mantığa, ne de askerî gerçeklere uymadığını*, söyledi. *Birtakım insanların kendi canlarına kıydıklarını biliyoruz. Şimdi de bir milletin intiharına mı şahit olacağız?* Mustafa Kemal, *söylediğiniz doğrudur, General*, dedi. *İçinde bulunduğumuz durumda; yapmak istediğimiz şey, ne askerlik açısından, ne de başka bir açıdan izah edilemez. Fakat, her şeye rağmen; yurdumuzu kurtarmak, özgür ve uygar bir Türk devleti kurmak, insan gibi yaşayabilmek için, yapacağız bunu.* Avucu yukarıya doğru dönük olarak, elini masanın üzerine koydu. *Başaramazsak*, diye devam etti, *bir kuş gibi, düşmanın avucu içine düşecek ve ağır ve şerefsiz bir ölüme katlanacak yerde-* konuştuğu sırada parmaklarını yavaş yavaş kapatıyordu- *Atalarımızın çocukları olarak, döğüşerek ölmeyi tercih ederiz. Önünde, yumruğu tamamen kapanmıştı. Mustafa Kemal'in kararlılığı, yılmazlığı, Harbord'u etki altında bırakmıştı. Her şeyi hesaba katmıştım, ama bunu değil*, dedi. *Sizin yerinizde olsaydık, biz de aynı şeyi yapardık*".⁸⁰

Bu tarihî görüşme ile ilgili olarak diğer bir kaynak eserde de şu satırlar göze çarpar: "...(General Harbord başkanlığındaki heyet) 20 Eylülde Sivas'a gelir; Mustafa Kemal Paşa hariç, tüm sivil ve askerî yetkililer tarafından karşılanır... 21 Eylül günü, Vali'nin Heyete verdiği resmî öğle yemeğinden sonra, Mustafa Kemal ile görüşmede... Harbord, gayet itinalı sivil giysilerle kendisini karşılayan Mustafa Kemal'in... O zamana kadar karşılaştığı bütün Türklerin ev içinde bile başlarından feslerini çıkarmamalarına karşılık, açık başla oturmasını şaşırtıcı bulur... Çanakkale Savaşında kendisini sakınmayarak devamlı ön safta çarpıştığı, bu nedenle Almanlardan şikâyet aldığı duymuş olduğu Mustafa Kemal'i çok merak

⁸⁰ Lord Kinross, Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu, çev: Ayhan Tezel, Sander Yayınları, 1972, s. 297-298.

etmekte olduğunu Harbord saklamaz. Görünce de, kişiliği ile çevresindekileri yönettiğini, bunu gayet kolaylıkla başardığını anlamakta gecikmez. Yaklaşık ikibuçuk saat süren görüşmede, çoğunlukla Mustafa Kemal Paşa konuşur; Paşa'nın konuşma yöntemi gayet akıcı ve hızlıdır. Tercümana hitabının gayet hâkim olduğunu tanımlayan Harbord... *Dünyaya milliyetçilerin tasarı ve amaçlarına yönelik pek çok karmaşık haberler yansıdığını, bu konuda gerçekleri öğrenmek istediğini*, söyler. Mustafa Kemal de, yanıtında, İzmir'in işgali ve Türk halkına yapılan zulümden sonra ülkede kurulmaya başlayan müdafaayı hukuk cemiyetleri, bunların toplanan kongrelerle, özellikle son Sivas Kongresi ile bütünleştirildiklerini anlatır... Harbord, görüşme sırasında, bağımsızlık kavramı çevresindeki konuşmalardan, manda kavramı üzerinde ayrı görüşlere sahip olduklarını anlar... İddia edilen Ermeni katliamları üzerinde de konuşurlar. Mustafa Kemal, bu konuda çok fazla abartma payı olduğunu söyleyerek, İzmir'deki katliamları, özellikle müttefiklerin temsilcilerinin gözleri önünde işlenen vahşi cinayetleri anlatır... General Harbord'un, *başarı sağlayamazlarsa ne yapmayı düşündüklerini*, sorması üzerine, bu soruyu *garip* diye niteler...⁸¹ Bu konuyu Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinden dinleyelim: "...22 Eylül günü General Harbord ile uzun uzadıya görüştük. General'e, millî harekâtın maksat ve gayesi, millî teşkilât ve birliğin ortaya çıkış sebebi, Müslüman olmayan unsurlara karşı olan duygular ve yabancıların memleketimizdeki menfi propagandası ve icraatı hakkında tafsilâtlî ve delilli beyanlarda bulundum. General'in bazı garip soruları ile de karşılaştım. Meselâ; *millet, düşünülmesi mümkün her türlü teşebbüs ve fedakârlıkta bulunduktan sonra dahi başaramazsa, ne yapacaksınız?* Verdiğim cevapta; hatıramda aldanmıyorsam, demiştim ki: *Bir millet, mevcudiyet ve istiklâlini temin için düşünülmesi mümkün teşebbüs ve fedakârlığı yaptıktan sonra muvaffak olur. Ya muvaffak olamazsa demek, o milletin ölmüş olduğuna hükmetmek demektir. Bu sebeple; millet hayatta oldukça, fedakâr teşebbüslerine devam ettikçe, başarısızlık söz konusu olamaz.* General'in sorduğu sorudan asıl maksadının ne olabileceğini araştırmak istemedim. Fakat; verdiğim cevabın, tarafından takdirle karşılandığını bu vesile ile belirtmek isterim..."⁸²

V. Ali Galip Olayı:

Sivas Kongresi'ni engellemeyi amaçlayan girişimlerden biri de, Mustafa Kemal Paşa'nın "mücadele tarihimizde mühim bir hadise" olarak

⁸¹ Dr. Seçil Akgün, General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu, s. 110-112.

⁸² Nutuk I, s. 172-173.

nitelediği Ali Galip sorunudur. 11 Eylül 1919 günü Sivas Kongresi sona ermekle beraber; Ali Galip olayı, henüz gündemdedir. Bu olayla ilgili olarak; Mustafa Kemal Paşa, "...Verdiğimiz direktifler dairesinde firarileri takip ettirirken; bir taraftan da, elimize geçen... belgeler hadiseyi ve Ali Galip teşebbüsünü ve Hükümet-i Merkeziye'nin bayağılığını her türlü izahlardan daha mükemmel bir surette belirteceğini..."⁸³ söylemekte ve "Dahiliye Nazırı Adil ve Harbiye Nazırı Süleyman Şefik" imzaları ile "Elâziz Valisi Galip Beyefendiye" gönderilen 3 Eylül 1919 tarihli şu yazıyı örnek olarak göstermektedir: "...Malûmumuz olduğu veçhile, Erzurum'da kongre namı altında birkaç kişi toplanarak birtakım kararlar aldı. Ne toplantıların, ne de aldıkları kararların esası, ehemmiyeti vardır. Fakat; bu haller, memleketçe birtakım söylentileri mucip oluyor. Avrupa'ya ise pek mübalâğa ile aksettirilmekte oluyor. Bu nedenle; pek fena tesirler hâsıl etmekte oluyor, ortada şayanı ehemmiyet hiçbir kuvvet, hiçbir vaka olmadığı halde; mücerret bu mübalâğalar ve kötü tesirlerden endişeye düşen İngilizlerin son zamanlarda Samsun'a epeyce bir kuvvet çıkaracakları anlaşılıyor. Hükümetin, umum sırasında tarafınıza da yaptığı belli tamimlere aykırı hareketine devam etmekte olursa, çıkarılacak yabancı kuvvetlerin Sivas'a ve oradan daha ilerliyerek birçok mahalleri işgal etmeleri ihtimali uzak değildir. Bu ise, memleketin menfaatlerine pek tabii aykırıdır. Erzurum'da da toplanan malûm kişilerin yakında Sivas'ta içtima ederek yine bir kongre yapmak istedikleri yapılan haberleşmelerden anlaşılıyor. Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiçbir şey çıkmayacağı hükümetçe malûmdur. Fakat, bunları Avrupa'ya anlatmak mümkün değildir. İşte bunun için, bunların orada toplanmasına meydan vermemek icap ediyor. Bunun için de, her şeyden önce Sivas'ta hükümetin tam itimadını kazanmış ve memleket selâmetine uygun olan tebliğleri aynen yapmaya azimli bir vali bulundurmak lâzım gelmektedir. Sizi bunun için oraya gönderiyoruz. Gerçi Sivas'ta kongre yapmayı istemekte olan birkaç kişiye engel olmak o kadar güç bir şey değil ise de, yüksek rütbeli subayların ve askerî bazılarının da bunlarla aynı fikirde oldukları anlaşıldığına göre, hükümetin alacağı tedbirleri ellerinden geldiği kadar zorlaştıracakları ve malûm kişileri mümkün olduğu kadar tutacakları dikkate alınarak, şayanı itimat bir iki yüz kişinin yanınızda bulunması başarının temini için uygun görülmektedir. Bu nedenle; evvelce yazdığım gibi itimat edilen yüz yüz elli kadar süvariye birlikte alarak, ne için oradan gidildiği hiç kimseye sezdirilmeden, Sivas'a hiç kimsenin beklemediği bir zamanda vararak

⁸³ a.g.e., s. 126.

vali ve kumandanlığı ele alacak ve oradaki jandarma ve askeri, miktarları az olmakla beraber, iyi idare edecek olursanız; karşınızda başka bir kuvvet bulunmayacağı cihetle, derhal nüfuz kurarak toplantıya meydan vermemiş olacak ve orada bulunanlar varsa hemen tutuklayıp, koruma altında İstanbul'a gönderebileceğiniz bellidir...".⁸⁴ Sonuç olarak; İngiliz parmağının bulunduğu, Sivas Kongresi'nin toplanmamasının ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının tutuklanmasının amaçlandığı, bazı sivil yöneticiler ile bölge ileri gelenleri ve aşiretlerinin de katıldığı bu olayı, Mustafa Kemal Paşa, şu şekilde toparlıyor: "...Alınan tedbirler, tertipler ve özellikle gösterilen asabiyet ve şiddet sayesinde, Ali Galip (Elâziz Valisi) ve Halil (Malatya Mutasarrıfı) Beylerin aldatmaya çalıştıkları aşiretler dağılmış; ümitsiz kalan Ali Galip, evvelâ Urfa'ya ve oradan Halep'e kaçmıştır. Mister Noel de, gözetim altında, rahatça Elbistan üzerinden gitmiştir. Diğerleri de birer suretle kaçmışlardır... Ali Galip teşebbüsünün, Padişah'ın ve Ferit Paşa Hükûmetinin ve yabancıların ortak bir girişimi olduğuna, sunduğum vesikaları gördükten sonra, şüphe ve tereddüt edenler kalmaz, sanırım. Bu hainliğin ortak müteşebbislerine karşı alınması lâzım gelen vaziyet açıktır. Ancak; karşı teşebbüste mümkün olduğu kadar cephe hücumundan vazgeçmek o günün icaplarından olmakla beraber, teşebbüs kuvvetini muhtelif hedeflere yöneltmekten kaçınarak bir noktada toplamak, ihtiyatlı davranışa uygundur. Biz de, taarruz hedefi olarak yalnız Ferit Paşa Kabinesini tespit ettik ve Padişah'ın bu işe karışmış olduğunu bilmemezlikten geldik. Ferit Paşa Kabinesinin, gerçekleri bildirmeyerek Padişah'ı aldatmakta olduğu tezini tuttuk. Padişah, durumu öğrendiği takdirde; derhal, kendisini aldatanlara lâayık oldukları muameleyi tatbik edeceğine güvenimiz olduğunu ileri sürdük... gerçeği, ancak doğrudan doğruya Padişah'a arz etmekle durumun düzeltilmesinin mümkün olacağını girişimlerimiz için hareket noktası saydık...".⁸⁵

3. BÖLÜM: KONGRELER SONRASI

I. Merkezî Hükûmetle Anlaşmazlık ve Kopukluk:

Sivas Kongresi'nin bitim tarihi olan 11 Eylül 1919 ile bunu izleyen birkaç gün ve gece, âdeta bir "telgrafla haberleşme savaşı" halinde geçer. Bu telgraf haberleşmeleri hakkında, daha önce adı geçen Mr. Browne, tek yabancı olarak bulunduğu telgraf merkezindeki bir gözlemine şöyle anlatıyor: "...Bu kadar etkili bir haberleşme olabileceğini hiç duymadım...

⁸⁴ a.g.e., s. 127-128.

⁸⁵ a.g.e., s. 136-137.

Yarım saat içinde Erzurum, Erzincan, Diyarbakır (Diyarbakır), Samsun, Trabzon, Ankara, Malatya, Harput (Elazığ), Konya ve Bursa'nın hepsi haberleşme halinde idi... Önemli durumlarda; Kemal, doğrudan doğruya telgraf memurunun yanında bulunuyor ve tek bir muhatabı ile telgrafla diyalog için, birkaç saat harcıyordu. (O kadar ki) 1922 yılında bir gazetecinin, *bu savaşı nasıl kazandınız* sorusuna, Kemal, gülerek şöyle cevap verdi: "Telgraf telleri ile..."⁸⁶

Mustafa Kemal Paşa, 11 Eylül günü, Sivas telgrafhanesinde; Padişah'a çekilmek üzere hazırlattığı telgrafta "...Hükümetin, savaş yolu ile Kongre'yi basmak suretiyle, Müslümanlar arasında kan dökülmesine kalkıştığını; para karşılığı bölge halkını ayaklandırarak vatani parçalamak istediğinin belgelerle belli olduğunu; bu yolda hükümetin icra vasıtası olanların hüsrân içinde kaçmak zorunda bırakıldıklarını; bunların yakalanmaları halinde kanunun pençesine verileceklerini; bu cinayetleri tertip ederek, Dahiliye ve Harbiye Nazırları tarafından tebliğ ve tatbik ettiren Merkezî Hükümete milletin itimat ve emniyetinin kalmadığını..." belirtir ve devamlı, "namuslu kimselerden oluşan yeni bir hükümetin teşkili ile, bu casus şebekesi hakkında soruşturma açılmasını ve adaletin süratle uygulanmasını isteyen âdil bir hükümet heyeti kuruluncaya kadar, Merkezî Hükümetle haberleşme ve ilişkide bulunmamaya karar vermiş olan milletin ordunun ayrılamayacağını, olayı bilen ve bölgeye komşu olan kolorduların kumandanları olarak arza mecbur olduk"⁸⁷ der. Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafı, aynı anda ortak bir imza ile Padişah'a çekmeleri için 3. (Sivas), 15. (Erzurum), 20. (Ankara), 13. (Diyarbakır) ve 12. (Konya) Kolordu Komutanlarına bildirir. Bu kolordu komutanları, 11 Eylül günü ve özellikle 12/13 gecesini telgraf merkezlerini işgal ederek, İstanbul ile haberleşmeye çalışırlar. Fakat; Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "...Sadrazam ortadan kaybolmuş gibi idi..."⁸⁸ Nihayet; bir telgraf memurunun çektiği servis haberinde, Sadrazamın, "...Vuku bulacak maruzat, usulü dairesinde telgrafla arz olunmalıdır..." dediği anlaşılır. Bunun üzerine; Mustafa Kemal Paşa, Umumî Kongre Heyeti imzası ile, gece yarısından sonra saat 04.00'de, daha önceleri kullandığı "Sadaret Yüksek Makamına" başlığı yerine, sadece "Sadrazam Ferit Paşa'ya" diyerek, şu telgrafı çektirir: "Vatan ve milletin haklarını ve kutsal varlıklarını ayaklar altına aldığınız ve Padişah'ın yüksek kişiliğinin şeref ve

⁸⁶ Dankwart A. Rustow, Atatürk as Founder of a State, p. 218-219.

⁸⁷ Nutuk I, s. 138.

⁸⁸ a.g.e., s. 139.

haysiyetini bozduğunuz, körü körüne girişimleriniz ve hareketlerinizle belli olmuştur. Milletın Padişahımızdan başka hiçbirinize emniyeti kalmamıştır. Bu sebeple; hâl ve istirhamlarını ancak Padişah'a arz etmek zorundadır. Heyetiniz, meşru olmayan hareketlerinin korkunç sonuçlarından korkarak, millet ile Padişah arasında perde oluyor. Bu yoldaki karşı koymanız daha bir saat devam ederse; millet, artık, kendisini her türlü davranış ve uygulamalarda serbest saymakta mazur görecektir ve bütün vatanın, meşru olmayan heyetinizle iği ve bağlantısını kesecektir. Bu, son ihtarımızdır. Bundan sonra milletin alacağı vaziyet, burada bulunan yabancı subaylar vasıtası ile İtilâf temsilcilerine dahi ayrıntılı olarak bildirilecektir".⁸⁹ Bu telgrafa bir cevap alınmaması üzerine; Mustafa Kemal Paşa, 12 Eylül günü saat beşte bütün kumandanlara ve vilâyetlere, ayrıca bilgi için Sadrazam'a Umumî Kongre Heyeti imzası ile şu telgrafi çektirir: "Hükûmet, milletin sevgili Padişahına olan maruzat ve irtibatını kesmekte ve ortaya çıkan haincesine hareketlerine devamda ısrar eylediğinden; millet de, meşru bir hükûmet heyeti işbaşına geçinceye kadar, Merkezî Hükûmet ile idarî ilişkilerini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta haberleşme ve ulaştırma işlerini tamamen kesmeye karar vermiştir. Mahallî mülkî memurlar, askerî kumandalarla birlikte, bu hususu temin edecek ve neticeyi Sivas'ta Umumî Kongre Heyetine bildirecektir".⁹⁰

Böylece; 12 Eylül 1919 günü, Merkezî Hükûmet ile olan haberleşme ve bağlantılar kesilir. Fakat; böyle kritik bir durumda, Mustafa Kemal Paşa'nın deyişi ile, "...Memleketi binlerce mercisiz (başvurulacak yersiz) bırakmanın elbette pek büyük mahzurları olurdu".⁹¹ Bu sebeple; 13/14 Eylül gecesi, Mustafa Kemal Paşa, gerekli tedbir ve kararları tespit ederek, bütün ilgililere bildirir.⁹² Bununla beraber; Anadolu'da millî otoriteler arasındaki haberleşmeler, kuşkusuz, devam eder... Bu sırada, millî hareketlerdeki gelişmelerden ilgili İngiliz makamlarının daha da etkilendiği göze çarpıyor. Örneğin; İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck'in, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a telgrafla gönderdiği raporda şu ilginç satırlar dikkati çekiyor: "Sadrazam ve General Milne ile yaptığım ayrı ayrı konuşmalarda, her ikisi de, Türkiye'de ciddi bir krizin bulunduğu düşüncesindedir... İzmir'in işgalinden sonraki olaylar, Mustafa Kemal'in yönetimindeki milliyetçileri harekete geçirdi... Hareket, (çevreyi) tehdit

⁸⁹ a.g.e., s. 139-140.

⁹⁰ a.g.e., s. 141-142.

⁹¹ a.g.e., s. 143-144.

⁹² a.g.e., s. 144-145.

ediyor ve giderek yayılıyor... Mevcut bilgilere göre; *bu hareket, Anadolu'da bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasına doğru durmadan gelişiyor...*"⁹³

Merkezî Hükûmetle haberleşme ve bağlantının kesilmesini izleyen günlerdeki durumu, Mustafa Kemal Paşa şöyle özetler: "...Merkezî Hükûmet ile yaptığımız rüptürün (rupture) onbeşinci günündeyiz. Millî karara karşı muhalefet eden bazı yerler, ister istemez millî cereyana boyun eğmeye mecbur edildi. Merkezî Hükûmete hizmet eden bazı memurlar ya kaçtılar veya mahkûm duruma düşürüldüler. İstanbul'a, bütün memleketten, hergün, Merkezî Hükûmetin düşürülmesini isteyen binlerce telgraf yağdırılmaya başlandı. İtilâf Devletlerinin Anadolu'da dolaşan subay ve memurları, *millî harekâta karşı tarafsız olduklarını, memleketin iç durumuna karşımayız* sözünü her tarafta açıktan söylemeye başladılar. Bu durum karşısında; nihayet, Padişah ve Ferit Paşa, millî hareket yöneticileri ile uyuşmaktan başka çare kalmadığına ve fakat; herhalde, yerlerini korumak şartıyla, bu uyuşma yolunu bulabilecek vasıtalar araştırmaya başladıklarına hükmolunursa yanlış olmaz, sanırım..."⁹⁴ Böyle arabuluculuk teşebbüslerinden biri, Mustafa Kemal Paşa'nın çok eski arkadaşlarından Abdülkerim Paşa'dan gelir. Abdülkerim Paşa'dan 25 Eylül'de bir telgraf alan Mustafa Kemal Paşa, bu Paşa'nın gösterdiği istek üzerine 27/28 Eylül gecesi kendisi ile telgraf başında görüşür. Sekiz saati aşan bu uzun görüşme bir uyum sağlamaz; fakat, Ferit Paşa'nın çekilmesinde herhalde etkili olur. Bu konuda, Mustafa Kemal Paşa şöyle diyor: "...Bundan sonra; Ferit Paşa Kabinesi, ancak üç gün sebat edebilmiştir. Görüşmeye muvaffak olamadığım dostum merhum Kerim Paşa'nın bazı kimselere söylediğine göre, bu haberleşmemizi aynen Padişah'a göstermeyi başarmış ve onun üzerine mukavemet hissi kırılmış..."⁹⁵

II. Yeni Kabine ile İlişkiler:

Ferit Paşa Kabinesi 2 Ekim 1919'da düşer ve yeni kabinenin teşkiline Ali Rıza Paşa memur edilir. Mustafa Kemal Paşa, bu durumu, 2/3 Ekim gecesi yazdığı bir genelge ile bütün millete duyurur ve şu üç önemli noktayı belirtir: "...1. Yeni kabine, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tayin ve tespit edilen millî teşkilât ve maksatlara saygılı olduğu takdirde, Kuva-yı Milliye ona yardımcı olacaktır. 2. Yeni kabine, Millî Meclisin toplanması ile fiilî denetime başlayınca kadar, milletin kaderi hakkında hiçbir taahhüde

⁹³ İngiliz Belgelerinde Atatürk, s. 103-104.

⁹⁴ Nutuk I, s. 174.

⁹⁵ a.g.c., s. 186-187.

girmeyecektir. 3. Barış konferansına tayin olunacak murahhaslar, gerçekten milletin emellerini kavramış ve güvenini kazanmış bilgili ve güçlü kişilerden seçilecektir...".⁹⁶ 3 Ekim'de Ali Rıza Paşa'ya yazdığı telgrafta, "Millet, şimdiye kadar başa geçenlerin anayasa ve millî emellere aykırı hareketlerinden müteessir oldu. Bundan dolayı meşru haklarını tanıtmak ve kaderini ehliyetli ve güvenilir ellerde görmek kesin kararını verdi. Lâzım gelen azimli teşebbüslere girişti. Düzenli teşkilâta bağlı Kuva-yı Milliye, milletin kesin iradesini tamamıyla göstermek ve ispatlamak gücünü kazandı. Millet, Padişah'ın güvendiği anlayışlı kişiliğinizi ve şerefli arkadaşlarınızı zor durumda bırakmak istemez. Aksine, yardımcı olmaya bütün samimiyeti ile hazırdır. Ancak; Vekiller Heyeti arasında Ferit Paşa ile çalışma ortaklığı yapmış Nazırlar bulunması, yüksek heyetinizin görüşleri ile millî emellerin uygunluk derecesini tam bir doğrulukla anlamak mecburiyetini hâsıl etmiştir. Milletçe, tam bir emniyet meydana gelmedikçe, atılmış olan iyi adımın durdurulması ve yarım tedbirlerle yetinilmesi, uygun görülmemektedir. Bu nedenle, bu hususların sizce kabul edilip edilmeyeceğini kesin ve açık olarak anlamak isteriz"⁹⁷ diyen Paşa, 2/3 Ekim gecesi yayımlanan genelgedeki üç önemli noktayı bildirir. 4 Ekim tarihinde Sadrazam'dan alınan cevapta, "Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tayin ve tespit edildiği telgrafnamelerinde beyan buyrulan teşkilât ve maksatların neden ibaret olduğu Vekiller Heyetince bilinmediğinden, keyfiyet tetkik edilmek üzere, her şeyden evvel Kongreler kararlarının acele bildirilmesi"⁹⁸ belirtilir. Mustafa Kemal Paşa bu cevabı şöyle değerlendiriyor: "...İçlerinde ...Kuva-yı Milliye'nin Murahhası olarak Vekiller Heyetine girdiğini söyleyen Cemal Paşa'nın bulunmuş olmasına rağmen, hükümeti işgal ettikleri güne kadar millî maksatların neden ibaret olduğunu bilmediklerini söylemeleri şüphe çekici değil midir? Bundan daha çok dikkati çeken nokta, millî maksatlara saygı gösterip göstermemek hususunda karar verebilmek için, her şeyden önce, Kongreler kararlarını istemeleridir. Halbuki, bu kadar gürültüye ve uygulaması kendisinden önceki Sadrazam'ın düşüşüne sebep olan Kongrelerin kararlarını bilmemelerine imkân tasavvur olunabilir mi idi? Maksatlarının zaman kazanmak ve bize karşı hiçbir taahhüde girmeksizin yeni ve şeytanca tedbirlerle milleti kandırarak, meydana gelmiş olan dayanışma ve bağlılığı gevşetmek olduğuna asla şüphe etmedim. Fakat; kopma olacaksa, ben de,

⁹⁶ a.g.e., s. 195.

⁹⁷ a.g.e., s. 195-196.

⁹⁸ a.g.e., s. 200.

her şeyden önce, onların bütün gizli niyetlerini millet nazarında belirtecek bir hareket tarzını tercih ettim. Bu nedenle, Sadrazam ve arkadaşlarının isteğini karşıladım; 4 Ekim 1919 tarihli telgrafla bildirdim. Resmî haberleşmelere hiçbir tarafta girişilmemesi hakkında tekrar genel bildiriler yapıldı".⁹⁹ Aynı gün, adressiz ve imzasız olarak İstanbul'dan gönderilen bir telgrafın,¹⁰⁰ birçok sorudan sonra, Sadrazam tarafından Heyet-i Temsiliye'ye cevap olarak gönderildiği 5 Ekim'de anlaşılır. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile "...Ali Rıza Paşa Kabinesinin iktidara geçişinin beşinci gününe geldik. Hâlâ anlaşamıyoruz. Memleketin İstanbul ile olan resmî ilişkileri hâlâ kopmuş şekilde sürüyor. Sadrazam Paşa Hazretleri, tekliflerimize cevap vermiyor... Vekiller Heyetinden hiç kimse, bize muhatap olmak istemiyor..."¹⁰¹

6 Ekim 1919 tarihinde Yunus Nadi Bey, İstanbul'dan telgrafla Mustafa Kemal Paşa'yı arayarak; Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın teklifi üzerine arabulucu olarak görüşür. Görüşme uzun sürer. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "...Yunus Nadi Bey, verdiğim bilgi ve açıklamalardan gerçek durumu anladı. Bizimle haberleşmeye devam lüzum görmedi. Aksine, yeni hükûmeti ve özellikle Cemal Paşa'yı uyardıya çalışmış. Gerçekten, açıklayacağım gibi; görünüşte, bir uyuşma durum ve manzarası kuruldu".¹⁰² Nitekim; 7 Ekim'de, Mustafa Kemal Paşa'ya, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan gelen telgrafta, ana maksatta uyum bulunduğu görülür: "Kabine, sizinle aynı görüştedir ve millî iradenin egemenliğini kabul eder... Devletin harice karşı şeref ve haysiyetini iade için millî iradeye ve Heyet-i Temsiliye'ye dayanılacaktır... Millî iradeye aykırı harekâttan kaçınılacağına taahhüt eder isem, teferruatının şekil ve zamanı kalır ki; pek kolay olacağına itimadım vardır..."¹⁰³ Mustafa Kemal Paşa, aynı gün verdiği cevap telgrafında özellikle şu hususları belirtir: "...Kabinenin bizimle ortaklaşa ve birlikte olarak; millî iradenin egemenliği esasını kabul buyurmasına, millet adına, teşekkürlerimizi sunarız... Heyet-i Temsiliye, ne dahile ve ne harice karşı, hiçbir vakit hâkim durum almayacak; aksine, birlikte kabul buyurulan görüşler çerçevesinde, hükûmetin nüfuz ve kuvvetini sağlamlaştırılmayı ve güçlendirmeyi, vatan ve milletin selâmeti için vazife sayacaktır... Artık, Kabine ile Millî Teşkilâtımız arasında her noktada görüş uygunluğu

⁹⁹ a.g.e., s. 200-201.

¹⁰⁰ a.g.e., s. 201-202.

¹⁰¹ a.g.e., s. 208.

¹⁰² a.g.e., s. 214.

¹⁰³ a.g.e., s. 214-215.

sağlandığına göre, haberleşmeler hususunda konmuş olan kısıtlamaların kaldırılacağı tabiidir... Yeni Milletvekilleri Seçimi Kanunu hakkındaki düşüncelerimizi daha sonra arz etmek üzere, bu kanunun ne gibi bir görüşle yapılmış olduğunu lütfen bildirmenizi rica ederiz...”¹⁰⁴

7 Ekim’de, Mustafa Kemal Paşa tarafından millete bir beyanname yayınlanır. Bu beyanname, ana hatları ile, “...Milleti, izlenen yolda isabet ve muvaffakiyet olduğu ve birliğin korunmasına, bugüne kadar olduğu gibi, devam edilmesi hususunda aydınlatmaya, uyarmaya ve manevî gücü yükseltmeye yarayacak maksatları kapsıyordu...”¹⁰⁵

9 Ekim’de, Cemal Paşa, gönderdiği bir şifre telgrafta “Heyet-i Temsiliye ile yakından temas etmek üzere, Bahriye Nazırı Salih Paşa’nın hareketinin uygun görülmekte olduğu; biraz rahatsız bulunduğu için, Nazır’ın görüşme yerine denizyolu ile gitmesinin düşünüldüğü; Heyet-i Temsiliye’den kimlerle ve nerede görüşmesinin öngörüldüğü” sorulur. 10 Ekim’de verilen cevapta, “görüşme yeri olarak Amasya’nın tespit edildiği; görüşmeye, Heyet-i Temsiliye’den Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami Beylerin katılacağı” bildirilir ve “Salih Paşa’nın İstanbul’dan hangi gün hareket edeceğinin ve Amasya’da ne zaman bulunabileceğinin bildirilmesi” rica edilir.

Bu arada, belirtilmeye değer bir nokta, Ferit Paşa Hükûmetinin düşüşünden sonra Millî Teşkilâtın daha da genişlemesi ve güçlenmesidir. Buna paralel olarak, İngilizlerin etkilendiği de dikkatten kaçmıyor. Nitekim; İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck’in Lord Curzon’a gönderdiği 10 Ekim 1919 tarihli raporda, “...Anadolu’daki Millî Hareketin baskısı ile Ferit Paşa Hükûmetinin istifa ettiği... Millî Hareketin günden güne kuvvetlendiği.. Barış şartlarını Türkiye’ye empoze edebilmek için artık bir işgal ordusuna ihtiyaç bulunduğu... İstanbul basınının Millî Hareketi ve Mustafa Kemal Paşa’yı övdüğü... Mustafa Kemal’in karşısında İngiliz Aslanının prestijinin sarsıldığı... Mütareke’yi imzalayan Türkiye’nin yerine bugün bambaşka bir Türkiye’nin doğduğu...”¹⁰⁶ belirtilir.

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına 13 Ekim’de yayımladığı bir genelgede, “Milletimizin ruh ve vicdanından fişkiran birlik, azim ve irade sayesinde siyasî durumun lehimize döndüğünü...” belirtir ve “Millî varlığımızı dost ve düşman nazarında gösteren ve ispat eden teşkilâtın

¹⁰⁴ a.g.e., s. 215-217.

¹⁰⁵ a.g.e., s. 217-218.

¹⁰⁶ İngiliz Belgelerinde Atatürk, s. 137-140.

organlaşmasının, özellikle bütün merkezlerin birbirleriyle ve Merkezî Heyet ile sıkı bir bağlantı kurmalarının bugünün en önemli millî ve vatani vazifesi..." olduğunu vurgular¹⁰⁷.

IV. Amasya Protokolü:

Mustafa Kemal Paşa, yanında Hüseyin Rauf ve Bekir Sami Beyler olduğu halde, 16 Ekim 1919'da Sivas'tan hareket ederek, 18 Ekim'de Amasya'da olur. Burada Salih Paşa ile yapılan görüşmeler 20 Ekim'de başlar ve 22 Ekim'de son bulur. Bu görüşmelerde beş protokol düzenlenir¹⁰⁸ ve kararlar kolordulara da bildirilir. Paşa, Amasya görüşmesinde özellikle göz önünde tuttuğu bir noktayı şöyle belirtiyor: "...Bizce, Millî Teşkilâtın ve Heyet-i Temsiliyenin, Merkezî Hükümet tarafından resmen tanınmış bir siyasî varlık olduğunun; görüşmelerimizin resmî ve sonuçlarının uyulması gerekli hususlar bulunduğu her iki tarafça taahhüt edildiğini vurgulamak esastı. Bu nedenle, görüşmelerde tespit edilen sonuçların protokol olduğunu kabul ettirmek ve Merkezî Hükümetin murahhası olan Bahriye Nazırına imza ettirmek önemli idi..."¹⁰⁹.

Mustafa Kemal Paşa, Amasya'da bulunduğu sırada, İstanbul'dan gelmiş olan gazete muhabirlerinin ziyaretlerini kabul eder. Özellikle; Tasvir-i Efkâr Gazetesi muhabiri Ruşen Eşref (Ünaydın) ile 24/25 Ekim'de "Millî Harekâtın Karakteri" üzerinde yaptığı görüşme dikkate değer (özet): "...Bu harekâtın başından beri bizimle bulunmuş olsaydınız, çok mühim yerler ve hadiseler görecektiniz. Sizin için faydalı bir inceleme sahası olacaktı. Şimdilik ilk safha kapanmıştır... Bu hareketle alâkalı olduğumuz için, bundan bir iki ay evvel bizi maceraseverlikle itham eden bir iki İstanbul gazetesi, isterdim, yakından temas etseydi de işin hakikatını keşfedip ona göre tarif etseydi... Milletın hakkını aramasına, bir iki kişi maceraseverlik dediler. O hakkı geri almak için çalışanlar da macerasever birer muhteris oldu. Fakat; durup dururken, macera yaratmaya, macerasever olmaya; bilmem ki, lüzum ve ihtiyaç var mı idi? Bu macerasever denen insanların rütbeleri mi eksikti? Şahsî haysiyetleri mi bozulmuştu? Aç mı kaldı, yoksa şahsî istikballeri gölgelenmiş mi idi? Hayır, değil mi ya? Her şeyleri yerli yerinde idi. O halde, bilhassa bir harp yorgunluğundan sonra istirahat muhtaç bir kimsenin böyle kalkıp da maceralar, sıkıntılar yaratmaya ihtiyacı yoktu. Halbuki, milletın ve memleketin istikbal ve şerefi

¹⁰⁷ Millî Mücadele Başlarken II, s. 68.

¹⁰⁸ Nutuk I, s. 243-247.

¹⁰⁹ a.g.e., s. 243.

söz konusu oluyordu. Bu mesele her düşüncenin üstündedir. Millet ve memleketin sayesinde kazanılan rütbe ve refahın bir ehemmiyeti, bir kutsallığı vardır. Biz, bunlardan, ancak yine bu aziz millet ve memlekete borçlu olduğumuz son bir namus vazifesini yapmak için ayrıldık. Millet kendi hayatını kurtarmak, kendi meşru hakkını savunmak için çıkardığı sese iştirak etmek, her kendini bilen vatandaşın vazifesidir. Eğer bu millet, bu memleket parçalanacak olursa, umumî şerefsizliğin yıkıntıları altında şunun bunun şahsî şerefi de parça parça olur. Biz, o umumî şerefi kurtarabilmek için harekete gelen millete ruhumuzla iştirak ettik. İştirakimize engel olabilecek rütbeleri, mevkileri de, umumî şerefi kurtarmaya yönelik bir gaye uğruna feda ettik. Milletın hayat v  istiklâl hakkını istemesi, birkaç kişi tarafından,  leme, güya h k mete karşı bir isyan mahiyetinde yutturulmaya çalışıldı. Bir iki kişiyi de teşvikçi olarak gösterdiler... Bu hareket, milletin bir arzudur. Hatta, bir ihtiyaçtır. Bu arzu ve ihtiyaç doğuran şey de, şahıslar değil; bizzat hadiselerdir. Devletin birlik ve istikl lını tehdit eden meşru olmayan birtakım ihtiraslar, topraklarımıza hiçbir hakka dayanmaksızın yapılan taarruzlar, tehlike karşısında millete birleşmek lüzumunu duyurmuştur. Böyle bir harekete macera demek, bu hareketi takdir edenleri maceraseverlikle adlandırmak, gafillik, garezcilik değil midir? Fakat, böyle şahsî şeylerle uğraşılacak vakitlerde değiliz. Böyle birtakım ad , bayağı şeylere zamanın nezaketi müsait değildir. Bence; muhalefet, saygıya l yiktir.  nk ; o da, bir inceleme, bir inanç özüdür. Fakat; edilecek itirazlar akla uygun, ılımlı ve meşru sebeplere dayanmazsa; muhalefet, bayağı olur... (millî hareketi firka manevrası görenlere) böyle bir zamanda firka (parti) manevrasını yapmak olur mu? Memleket olmazsa, firka kaç para eder. Evvelâ, memleket sel mete çıkmalı ki; firkalar da, ondan sonra bir siyasi, bir sosyal esasa, inanca dayanarak meydana gelebilir... Bu bir firka manevrasını olsaydı, Sivas Kongresi'ne memleketin her köşesinden, Ferit Paşa Kabinesinin, gayet sıkı tutucu tedbirlerine rağmen, seçilmiş temsilciler iştirak eder mi idi? Anadolu'nun arzu ve ihtiyaçına uymayan bir harekette, Anadolu'nun ta göbeğinde barınmak, yardım görmek mümkün m  idi?... Canlandırılmasından en çok kaçınılan şey, İttihat ve Terakki Fırkasıdır. Bir kere, Kongre'ye iştirak eden üyelerin her biri, kesinlikle böyle bir teşebbüste bulunmayacağına dair yemin etmiştir. Yemin, mukaddes bir taahhüt demektir. Namuslu bir kimse, verdiği sözden dönmez. Öte yandan; İttihat ve Terakki, siyaseti itibariyle de ifl s etmiştir... O firkaya mensup olan kimseler, iktidarda iken, milletimizin ihtiyaç ile, huyu ile ilişkili olmayan istil ci bir politika takip ettiler. Kendi toprağı himmet ve dikkate muhtaç iken; bu milletin gözlerini başka noktalara yönlendirmeye çalışan

bir siyaset, tabii bir siyaset değildir. Bu nedenle, iflâsa mahkûmdu. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin emeli ise, o siyasetten dolayı bu hale gelen zavallı memleketi ve toprakları, meşru olmayan emperyalizm ve kolonizasyon (sömürgeleştirme) siyasetleri ile istilâya, parçalamaya çalışan yabancı ve saldırgan kuvvetlere çiğnetmemek!... Ben, kendi hesabıma, takip ettikleri siyasetin vatan ve millete zararlı olduğunu yüzlerine karşı söyleyip açıktan açığa muhalefette bulunduğum insanların ve sistemlerin tekrar iktidara gelmesine ve sonuç olarak feci akibetleri şu anda hepimizin yüreğini kanatan dünkü hallerin tekrar devam etmesine mi çalışacağım? Bunu hangi aklı başında ve insafı yerinde bir adam düşünebilir? Böyle bir düşünce, mantıkla uyuzmaz... Millete dost görünüp de; ilk fırsatta, iktidara geçtikten sonra, onun hakiki ihtiyaçlarını düşünecek yerde; memleketi kendi istediği yolda götüren, lâf anlamayan, yetkililerin aydınlatmasına kulak asmayan, millette mevcut kuvvetleri şahsına bağlamaya çalışan kahraman yüzlü insanlardan hayli zarar çekildi. Onun için, bazı kimselerin bu türlü tereddütlerde bulunması mazur görülebilir. (Ama) Kâbusların artması ve devam etmesi, arzu edilir şey değildir... Millete hizmet için en sağlam vasıtanın her türlü yapmacık gösterişten vazgeçip, ancak milletin bağrında bulunmakla, manevî mükâfatı maddî mükâfata tercih etmekle kabil olacağını takdir edenlerdenim... Üstlendiğimiz vazife çok mukaddestir... Bizim istediğimiz şey, bugüne kadar hakkından mahrum yaşatılan, varlığına önem verilmeyen milletin, hayata, refaha hak kazanmış bir kuvvet olduğunu hükûmetimize ve hükûmetlere anlatmaktır. Bugün, dünya, sosyal inkılâplar geçirmektedir. Bu sahada gösterilen başarılar, zorbalara veya umursamazlara teslim ettirilen haklar, muharebe meydanlarındaki zaferler kadar, hatta daha mühimdir. Ancak bu isteği anlayan ve anladığını fiilî alanda da ispat eden hükûmetler, herhangi bir fırkaya mensup olurlarsa olsunlar, milletin ululamasına lâıyk olurlar. Bunu anlamayıp da, milleti hâlâ kendi kafalarının keyfine göre idare etmeye kalkışan kuvvetler, artık birer belâdır. Belâ çekmeye de bu milletin artık tahammülü kalmamıştır. Millet, yapılan işlere bizzat denetimini koymalıdır: Hayata lâıyk olduğunu, dünyaya bu suretle ispat etmeli; sonra, dünyadan da, hayat hakkını yalvarmamalı, istemelidir. Dünya, milletimizin hayatına ya hürmet edip onun birlik ve istiklâlini tasdik edecektir; ya da son topraklarımızı, son insanlarımızın kanı ile suladıktan sonra, bütün bir milletin ölü vücudu üstünde, çirkin istilâ hırsını tatmin etmek mecburiyetinde kalacaktır. Bu türlü bir vahşiliğe ise, bugünkü insanların sınırları artık tahammül edemez. Milletin bu arzusunu anlayan hükûmet ileri gelenlerinin vazifesi gayet açıktır: Milletin emniyetini kazanmak; samimiyetle, tereddütsüz çalışmak;

bizi masa başında hesaplaşmaya çağırarak yabancı yetkili kişilerle milletin arzusunu açıktan açığa münakaşa etmektir... (öğleden sonra, davetli bulunduğu Amasya Panayırındaki güreşlere gelmiş olan büyük bir kitle kendisini alkışlayınca, çok duygulanarak) Bak kardeşim, böyle milletten nasıl ayrılırsın! Bu, paçavralar içinde perişan gördüğün insanlar yok mu? Onlarda öyle yürek, öyle cevher vardır ki, olmaz şey! Çanakkale'yi kurtaran bunlardır. Kafkas'ta, Galiçya'da, şurada burada, aslan gibi çarpışan, yokluklara aldırmayan bunlardır. Şimdi, bu adamcağızların seviyesini sosyal yönden yükseltmek, herhangi bir hükümet yüksek mevkii hırsından daha iyi değil midir? Bu insanî mücadelenin yanında; siyasi mücadeleler bayağı kalırlar, değil mi ya? Siyasi çekişmelerin çoğu faydasızdır. Fakat; sosyal çalışmalar, her vakit için verimlidir. Bizim aydınlar buna çalışmalı. Neden Anadolu'ya gelip uğraşmazlar? Neden milletle doğrudan doğruya temasta bulunmazlar? Memleketi gezmeli, milleti tanımalı. Eksiği nedir, görüp göstermeli. Milleti sevmek böyle olur. Yoksa, lâfla muhabbet, fayda vermez... (İstiklâlden ne kastedildiğini Sivas Kongresi Beyannamesinin yedinci maddesini okuyarak açıklar) Görüyorsunuz ki; bu cihet de, Kongre'ce dikkate alınmıştır. Yalnız, milletin düşündüğü yardım, Saltanat Şurasında birkaç kişinin, şimdilik idaremizi herhangi bir yabancıya teslim edip onun himayesine girmemiz lâzımdır, demesi şeklinde değildir... Malî, sınıfl, sosyal birçok eksiklerimiz olduğunu kim inkâr eder? Fakat; bu eksikliği gidermek için de dipdiri bir milleti ortadan kaldırmak mı icabeder? Biz yenilgimizin pahasını (bedelini) çok ağır ödedik. Elimizden karyeler, vilâyetler değil ülkeler alındı. Fakat; son lokmasını da ağızından kapmak için, bir milletin hayatına kıymak, canice bir harekettir. Öldürülen bir adamın ise, kendini son nefesine kadar cesaretle, mertlikle müdafaa etmesi, tabii ve zaruridir... Milletimiz bugüne kadar çok zorluklara ve çok haksızlığa uğramıştır. Bu nedenle, devamlı bir barışı can ve gönülden temenni eder. Ancak; tehlikenin boğaza sarıldığı yerde, mücadele kendiliğinden doğuyor. İzmir'de mücadeleyi kim açtı? Oraya haksızca hücum eden Yunanlıların zulmü değil mi? Yoksa, durup dururken; zavallı halkın, bilhassa uzun bir savaş devrinden sonra, silâh patlatmaya istekleri yoktur. Canına kıyılan bir millet, her şeyi göze alır. Kongre'nin maksadı, Millî Teşkilâtı yapıp, makul ve meşru haklarını dünyaya dinletebilmek, hududunu ve hayatını kurtarabilmektir. Toplu bir milleti istilâ etmek, darmadağın bir milleti istilâ etmek gibi kolay değildir. Tabiidir ki; hariçten gelecek sermayeye, aydınlatmaya, çalışma usulüne ihtiyacımız vardır. Fakat; bu, birliğimize, istiklâlimize son verecek bir vasilik tarzı demek olamaz. Bize yardım edecek insanî kaynaklara, biz de karşılıklı

taahhütlerle, birliğimiz ve istiklâlimiz dahilinde, samimiyetle bağlı oluruz. Arzuya ve meşruluğa dayanan bir yakınlaşma da, hem daha verimli olur, hem de daha uzun ömürlü. Zira; bu türlü çözüm yolu, milletimizin haysiyetini ve istiklâlini yaralamaz...".¹¹⁰

Amasya'dan 27 Ekim sabahı ayrılan Mustafa Kemal Paşa, 27/28 Ekim gecesini Tokat'ta geçirir ve 28 Ekim günü Sivas'a döner. Amasya'da ele alınmış olan konular arasında, Mustafa Kemal Paşa tarafından "en önemli nokta" olarak nitelenen "Millî Meclisin toplanma yeri" sorunu vardır. Mustafa Kemal Paşa, eskiden beri toplanma yerinin İstanbul olmaması düşüncesindedir. Bu fikri, Salih Paşa şahsen benimser; fakat, bütün kabine adına söz veremeyerek, kabine üyelerinin bu fikre katılmaları için elinden geleni yapacağını bildirir. Bunu başaramadığı, 27/28 Ekim gecesini, Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nazırı'ndan aldığı bir telgraftan anlaşılır. Bu telgrafta, özellikle, "...Mebusların Hilâfet ve Saltanat Merkezinden başka bir yerde toplanmasının çok önemli ve tehlikeli görüldüğü..."¹¹¹ sebepleri ile birlikte uzun boylu açıklanır. Mustafa Kemal Paşa, buna Sivas'tan verdiği 29 Ekim tarihli cevapta iki şey sorar: "Şahıslarına karşı İtilâf Devletlerince herhangi bir muamele yapılması hatıra gelen kimselerin kimler olduğu ve yayınlanması düşünülen beyannamenin ana hatları..."¹¹² Harbiye Nazırı, 29/30 Ekim tarihli telgrafında üç noktayı açıklar ve Mustafa Kemal Paşa'nın artık devamlı olarak "Meclis-i Millî" dediği "Meclis-i Mebusan"ın "...Hilâfet ve saltanat başkentinden başka bir yerde toplanması devlet ve memleket için büyük sakıncalar yaratacağından, bugünkü hükûmet, görüşünde sabittir ve meselenin süratle halli çok lüzumludur."¹¹³ der. Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Ekim'de verdiği tarihî cevapta, özellikle şu noktalar dikkate değer: "... Bugün, saltanat merkezi ve İslâmlüğümüzün hilâfet yeri olan İstanbul, düşman donanma topları ve işgal kuvvetleri altında, düşman polis ve jandarmasının fiilî müdahale ve iştiraki altında bulunuyor... Kabinenin sayın erkânına varıncaya kadar giren çıkan herkes yabancıların muayene ve teftişlerine bağlı bulunmaktadır. Bütün anlamıyla saltanat ve hilâfet yeri muhasara altında olup, hâkimiyetimiz, burada manen ve fiilen geçerli değildir. Buna bir de Rum ve Ermenilerin, hükûmeti tanımamaları ve itilâf devletlerine dayanarak, âdeta isyan halinde ve birtakım fesatçı teşkilâтта bulduklarını ilâve edersek; başkentimizin içinde bulunduğu acıklı ve tehlikeli durumu tamamen tanımlamış oluruz.

¹¹⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, s. 4-10.

¹¹¹ Millî Mücadele Başlarken II, s. 111-114.

¹¹² a.g.e., s. 114.

¹¹³ a.g.e., s. 116.

Bu nedenle, bütün bu hakkı çiğneyen muameleleri ayrıntıları ile açıklayarak; Avrupa'dan, dünya kamuoyundan hak ve adalet isteyecek ve bunu sağlamaya çalışacak olan Millî Meclisin İstanbul'da vazife yapabileceği bizce düşünülemez... Millî Meclisin toplanmasının mutlak emniyet içinde olması ilk ve esaslı şarttır..."¹¹⁴ Harbiye Nazırı, 2 Kasım tarihli cevap yazısının sonunda, "...Meclisin behemehal İstanbul'da içtimai lâzım geleceğini dinî ve vatanî hamiyetinize müracaatla tekrar ederim"¹¹⁵ demektedir. Mustafa Kemal Paşa, 3 Kasım'da verdiği cevapta, özette, "Hükûmeti güç duruma düşürmemenin birinci arzuları olduğunu... Her halde dinî ve vatanî hamiyet icaplarının her türlü fedakârlık gösterilerek yerine getirileceğini"¹¹⁶ belirtir.

Mustafa Kemal Paşa, çok önem verdiği Meclisin toplanma yeri sorunu üzerinde gelişigüzel karar vermemek maksadı ile, ordunun görüşünü almayı gerekli görür. Bu amaçla, gelebilecek durumdaki kolordu komutanlarını 16 Kasım'da Sivas'ta yapılacak toplantıya çağırır. Bu toplantıya Heyet-i Temsiliye üyeleri ve katılmaları yararlı görülen kimseler de iştirak eder. 26 Kasım'a kadar süren toplantıda alınan kararlar arasında, "Millî Meclisin, İstanbul'da toplanmasındaki sakıncalara ve tehlikelere rağmen, İstanbul'da toplanması zaruretinin kabul edilmesi... Heyet-i Temsiliye'nin, şimdiye kadar olduğu gibi, hariçte kalarak millî vazifesine devam etmesi... Paris Barış Konferansı, hakkımızda olumsuz bir karar verdiği, bunun hükûmet ve Millî Meclisce kabul ve tasdik edilmesi halinde; uygun süratli vasıtalarla millî irade yoklanarak, nizamnamede açıklanan esasların sağlanmasına çalışılması"¹¹⁷ vardır. Bu arada; Ayıntap (Gaziantep) Maraş (Kahramanmaraş) ve Urfa (Şanlıurfa) nın Fransızlar tarafından işgali üzerine; Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtına 6 Kasım'da gönderdiği telgraflarda,¹¹⁸ İtilâf Devletleri temsilcilerine protesto telgrafları çekmelerini bildirir ve kendisi de, 16 Kasım tarihli şu protestoyu yayımlar: "İngilizler tarafından Mütareke hükümlerine aykırı olarak işgal edilmiş iken; son zamanda tahliye olunan Ayıntap, Maraş ve Urfa'yı, bu kere de Fransızlar işgal etti. Bundan anlaşıldığına göre; İtilâf Devletleri, milletimizi, vatanımızın en güzel parçalarından mahrum bırakmak hakkındaki karşılıklı karar ve niyetlerinden bir türlü vazgeçemiyorlar. Sulh konferansının kararlarını beklemeksizin; görünüşte, geçici ve ihtiyatî bir

¹¹⁴ a.g.e., s. 116-117.

¹¹⁵ a.g.e., s. 121.

¹¹⁶ a.g.e., s. 121.

¹¹⁷ Nutuk I, s. 272-274.

¹¹⁸ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 115.

ışgaldır, diyerek projelerini tatbik ediyorlar. Osmanlı Devleti'nin yedi asırlık parlak bir tarihî hayata ve seri ve kuvvetli bir yenileşme gelişiminin bütün sebep ve unsurlarına malik olduğunu dikkate almak istemiyorlar. Vatanımızın varlığından koparılabilecek parçalarla beyinlerinde menfaatler dengelemesine çalışıyorlar. İtilâf Devletlerinin hareket ve tatbikat vakıası insanlığa aykırı olduktan başka, tabii adaleti ve sulh kongresinde tam bir büyüklük ve görkemle ilân edilmiş olan esasları ve Türkiye'ye bütün dünya karşısında Wilson Prensiplerinin onikinci maddesi ile edilen vaadleri ayaklar altına almaktadır. Türkiye'nin taksimine yol bulmak emeli ile Yunanlılara işgal ettirilen Aydın vilâyetindeki öldürme, baskı ve yok etme facialarının şimdi de Ermenileri alet eden Fransızların işgal ettiği Adana vilâyetinde, Maraş Urfa ve Ayıntap'ta aynen yapılması, bütün bu siyasi haksızlıklara bir ilâve teşkil ediyor. İtilâf Devletlerinin bugüne kadar yapmış ve yapmakta olduğu haksız muameleleri şiddetle protesto eder ve onların memleketimiz ve milletimiz için daha insanca ve daha adaletli duygulara dayanan isteklere dönmelerini temenni ederiz. Milletimiz, uzuvlarının parçalanmasına ve bölünmesine ve esaret zilletine razı olmaktansa; bütün maddî ve manevî kuvvetleri ile, varlığını ve meşru haklarını müdafaada azimli olarak devam ve sebat edecektir. Bu meşru ve yüksek kararda, milletimizin bütün manası ile birleşmiş olduğundan İtilâf Devletlerini haberli kılmak isteriz. Bu hususta, milletimizin yükselen meşru sedasını duymak istemeyerek, tutulan insanlığa aykırı yolda devamın verebileceği netice pek acı olabilir. Ve bu halin, yalnız birkaç memlekete değil; belki iki büyük dünyaya yayılmasından korkulur. Tabii, böyle büyük bir felâketi taşıma mesuliyeti, Tanrı'nın ve insanlık dünyasının huzurunda İtilâf Devletlerine ait kalır. Bu sözlerimizle, varlığının haklarını müdafaadan başka bir gaye takip etmeyen milletimizin birleşik emellerine tercüman oluyoruz. Meşru feryadımızın bütün haksızlıklara rıza göstermeyeceklerine emin bulunduğumuz Avrupa ve Amerika milletlerine duyurulmasını isteriz".¹¹⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'taki yoğun çalışmaları, Kasım ayında ve Aralık ayı ortalarına kadar da sürer. Özellikle, Harbiye Nazırı ile ve yurdun her köşesindeki sivil ve askerî otoritelerle sürekli haberleşmeler, Meclis-i Mebusanın toplanması ile ilgili konular, Millî Teşkilâtın düzenlenmesini ve toparlanmasını güçlendirme hususları, Yahya Kaptan sorunu¹²⁰, vb. konular, Paşa'yı sürekli uğraştıran başlıca işlerdir.

¹¹⁹ a.g.e., s. 124-125.

¹²⁰ Nutuk I, s. 310-329.

Bununla beraber; Mustafa Kemal Paşa, bir süredir, Heyet-i Temsiliye merkezinin Ankara'ya naklini düşünmektedir. Paşa'nın sözleri ile "...Bu fikir oldukça eski idi... Heyet-i Merkeziyenin Doğu vilâyetlerinden ziyade Batı vilâyetlerine ve İstanbul'a yakın bulunmasını gerektiren mantıkî sebepler elbette çoktu. Önce; Batı ve Güneybatı vilâyetlerimizden fiilen düşman işgali altına alınmış olanlar vardı. Bu vilâyetlerimizi işgal eden düşman karşısında esaslı savunma cepheleri teşkil ve onların güçlendirilmesi çarelerini temin etmek lâzımdı... İzmir cephelerinde; muhtelif kumanda şekilleri, değişik nitelikte kuvvetler ve muhtelif yerlerden kaynaklanan zararlı tesirler vardı... Bu nedenle; usul ve kurallara göre, genel durumu idare ve sevk sorumluluğunu üzerlerine alanlar, en önemli hedefe ve en yakın tehlikeye mümkün olduğu kadar yakın bulunur... Ankara, bu şartları taşıyan bir yerdi. Her halde; cephelerle meşgul olacağız diye Balıkesir'e, Nazilli'ye veya Afyon'a gitmiyorduk... Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanması zarurî görüldükten sonra ise, Ankara'ya gelmenin ne derece gerekli ve yararlı olduğunun düşünülmesi icap ettiğini açıklamaya lüzum görmem..."¹²¹

V. Ankara'ya Doğru:

Böylece; Heyet-i Temsiliye merkezinin Ankara'ya naklini kararlaştıran Mustafa Kemal Paşa, 19 Aralık 1919'da, çalışma arkadaşları ile birlikte Sivas'tan hareketle aynı gün Kayseri'ye gelir ve burada iki gece kalır. 20 Aralık'ta Kayseri'de görüşmeler yapan Paşa, karşılaştığı durumdan memnun olduğunu belirtir. Kırşehir üzerinden Ankara'ya gitmek üzere, 21 Aralık günü Kayseri'den ayrılır. Hareketinden önce, Kayserililere yayımladığı beyannamede, "Anadolu'nun kalpten gelen heyecanına bu seyahatimizin ilk durağında, Kayseri'de, temas ettik. Bu temasın bıraktığı saygı hatırasını ve bağlılığı, şahsen duyulduğumuz kardeşliğin ve nezaketin doğurduğu şükran duygusunu, ömrümüz oldukça muhafaza edeceğiz."¹²² der.

Mustafa Kemal Paşa, yanındakilerle birlikte, 21 Aralık akşamı geç vakit Mucur'a gelir ve geceyi orada geçirir. Ertesi gün sabahleyin, özellikle uğramak istediği, Hacıbektas'a gider; Dergâh Şeyhi Çelebi Cemalettin ile tanışır; gece, Çelebi'nin konağında yatar; 23 Aralık sabahı, Hacıbektas Dergâhını ve Türbesini ziyaret ettikten sonra, tekrar Mucur'a gider ve orada bir gece daha kalır. Kafiye, 24 Aralık günü, Kırşehir'e hareket eder ve

¹²¹ a.g.e., s. 333-335.

¹²² Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV, 1964, s. 139.

orada coşku ile karşılanır. Paşa, ziyaretlerde bulunur, çevresini aydınlatır, gençlere cevap olarak yaptığı konuşmada şöyle der: “Aziz ve mübarek vatanımızı kurtarmak için bütün aydınların, herkesin hazır olması lâzımdır. Vatanın bağrında kurtuluş çarelerini, birlikte, ölünceye kadar aramaya, temin etmeye çalışacağız. Gençlerin, Kırşehirliilerin duyguları hepimizin ortak davasıdır. Sizlerin bu asil düşünceleri, bizleri çok duygulandırdı. Ben ve arkadaşlarım, sizleri sevgi ile selâmlarız”.¹²³

Mustafa Kemal Paşa, yanındakilerle birlikte, Kaman üzerinden Ankara'ya gitmek üzere, 25 Aralık sabahı Kırşehir'den ayrılır.

VI. Ankara'da:

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelişi, kent için olağanüstü bir hareket yaratır. Bu durumu, Paşa'nın yanında bulunan bir otoritenin yazısından izleyelim: “Ankara'ya varış günümüz olan 27 Aralık 1919 Cumartesi günü, Ankara'da olağanüstü bir kaynaşma ve görülmemiş bir hareket olmuştur. O sabah, ajanslar ile, Mustafa Kemal Paşa'nın geldiği haberi herkese bildirildiği gibi; bir taraftan da, sabahtan itibaren, davullar ve zurnalarla bütün Ankara halkı istikbale hazırlanmıştı... Köylerden birçok atlı ve kağrı arabaları ile binlerce halk Ankara'ya gelmiş... Seçkin atlı alayı Ulucanlar'dan Hacıbayram Camiinin önünde toplanarak dinî merasim yapılmış. Yediyüz piyade, üçbin atlıdan teşekkül eden bir Seymen Alayını Ankara'da bulunan dervişler takip ediyor... Bunların arkasında, bütün esnaf ve ondan sonra da, mektepliler yürüyorlar... Halkın bir kısmı Namazgâh Tepesi'ne ve diğer kısmı Yenişehir'in bulunduğu yerlere ve İstasyon yoluna sıralanmışlar. 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ve Vali Vekili Yahya Galip Bey, Eymir Gölü'ne yani Gölbaşı'na kadar gelmişlerdi... Yolda Paşa'ya yetiştiğimizde; Paşa, Rauf Bey ile beni otomobiline almıştı. Oradan başlayan istikbalcilerin yaşa sesleri, alkışları arasında ilerlemekte idik...”.¹²⁴

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliyenin Ankara'ya gelişini, 27 Aralık tarihli şu açık genelge ile teşkilâta bildirir: “Sivas'tan Kayseri yolu ile Ankara'ya hareket eden Heyet-i Temsiliye, bütün yol boyunca ve Ankara'da, büyük milletimizin sıcak ve samimî vatanseverce gösterileri içinde, bugün (Ankara'ya) ulaştı. Milletimizin gösterdiği birlik ve azim örneği, memleketimizin istiklâlini temin etme hakkındaki kanaatleri, sarsılmaz bir şekilde güçlendirici niteliktedir...”.¹²⁵

¹²³ Mehmet Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri, 1975, s. 239.

¹²⁴ Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber, II, s. 498.

¹²⁵ Nutuk I, s. 332.

“...Beni cidden samimî, parlak ve güvenilir duygularla karşılamış olan sayın Ankara halkı ile daha yakından tanışmak ve fikir alışverişinde bulunmak bir vazife hükmünde idi...”.¹²⁶ diyen Mustafa Kemal Paşa, Ankara’ya gelişinin hemen ertesi günü, 28 Aralık 1919’da, Ziraat Okulunda, Ankara ileri gelenlerinden oluşan büyük bir topluluğa geniş kapsamlı bir konferans verir. Bu konferansta, özellikle şu açıklamalar göze çarpıyor (özet): “...Harbin (I. Dünya Savaşı) son devresinde; Amerika Reisicumhuru Wilson, 14 maddeden ibaret bir programla ortaya çıktı. Bu program, milletlerin kendi mukadderatına hâkimiyetini temin ediyordu. Programın 12. maddesi de, sadece Türkiye’ye, devletimize ve milletimize aittir. Wilson, bu madde ile, Türkiye’nin, milletimizin, tam hâkimiyetine malik olması lüzumunu söyledikten sonra, buna bir kayıt da ilâve etmiştir. O kayıtlar şunlardır: Aramızda yaşayan gayrimüslim unsurların emniyetlerini ve gelişme serbestliklerini temin etmek. Bir de, Boğazlar’ın açık bulundurulmasıdır. Umum İtilâf Devletleri, Wilson’un prensiplerini kendi menfaatleri için muvafık gördükleri gibi; bizim devletimiz de, bu 12. maddeyi kabulde hiçbir sakınca görmedi ve kabul etti. Hakikaten, kabul edilebilecek bir prensiptir. Çünkü; Mister Wilson’un istediği gayrimüslim unsurların emniyeti, can ve malları ve her türlü hakları ve gelişme tedbirleri için icap eden her şeye, zaten öteden beri devletimiz ve milletimiz tarafından riayet edilmişti. Gerçekten; gayrimüslim unsurların Osmanlı Devleti ve milleti kucağında kavuştukları imtiyazlar, üç asrı aşkın bir zamandan beri ziyadesiyle mevcuttur. Bu nedenle; bu kayıt, bizim için yeni bir şey değildir. Boğazlar’ın serbestliği meselesine gelince: Bu geçiş yolunda Başkentimiz, devletimizin kalbi vardır. Bunun emniyetini sağladıktan sonra, umum ticarete hazır olarak açılması da gerekli görülür. İşte, devletimiz, ancak bu esaslar dairesinde... İtilâf Devletleri ile 30 Ekim 1918’de mütareke yaptı... (Bazı maddeleri hatırlattuktan sonra) bu maddelerin manaları ile tatbikatı arasında uygunluk var mıdır? Meselâ; Mütarekenamenin ilk yapıldığı zamanlarda, İngilizler Musul’u işgal etti. Mütarekenamenin yapıldığında; bizim ordumuz Musul’da, İngilizler güneyde idi. Mütarekeden sonra; oradaki kumandan ile, yanılıcı şekilde temas ederek, askerlerini Musul’a soktular. İstanbul’u, kara ve deniz kuvvetleri ile işgal ettiler. Bu hususta Mütarekenamede müsaade var mıdır? Adana havalisini, Urfa’yı, Ayıntap ve Maraş’ı evvelâ İngilizler ve ondan sonra Fransızlar işgal ettiler. Buna dair de mütarekede bir madde yoktur... İtalyanlar, Antalya’yı işgal ettiler; savaşta bulunmadığımız Yunanlılar da, İzmir ve havalisini işgal ettiler;

¹²⁶ a.g.e., s. 357.

kısacası, Mütarekenameyi baştan başa paramparça ettiler. Bu tecavüzlere, bu haksız muamelelere karşı; İstanbul'daki merkezî hükûmetler, yazık ki; âciz bir vaziyet aldı. Hatta, yapılan haksızlıkları protesto bile etmemişlerdir... Bunu yapmadıktan başka; İstanbul'da, meselâ henüz sulh yapmadığımız bir milletten, jandarmamıza kumandan tayin ettiler. Kömür tedarikindeki güçlükleri aşamamak aczi yüzünden; İstanbul'un tramvaylarını, su kumpanyasını, bütün demiryolu hatlarımızı, henüz görüşme halinde bulunduğumuz İtilâf Devletlerinin idaresi altına verdiler. Halbuki; biliyorsunuz, Mütarekenamede yalnız demiryolları için kontrol söz konusudur. Yoksa; idaresini, sulh yapamadığımız İtilâf Devletlerine vermek, akıl ve vicdanın kabul edemeyeceği hususlardandır. Hatta, büyük bir üzüntü ile söylemeye mecburum ki; Babıali'nin muhafazasını bile, Ferit Paşa, son zamanlarda yabancılara bırakmıştır. Memleketin dahilî asayişini, hudutlarını temin ve muhafaza için, lüzumu kadar asker, silâh altında bırakılacaktı. İlk zamanlarda; 80.000'i aşkın bir kuvvet, kâfi görüldü. Daha sonra; İtilâf Devletleri, 43.000'e indirdiler. Bir müddet sonra da; birçok vasıtalarla, bu sayının da altına indirildi. Bütün silâhlarımızın sürgü kollarını çıkararak, sandıklarla gönderdiler. Milletimizi, memleketimizi, tamamen müdafaasız bırakmak maksadını takip ettiler... İtilâf Devletlerinde büyük bir zihniyet değişikliği görülüyor. Mütarekenamenin yapılışında; hür ve müstakil yaşamaya lâyık bir Osmanlı milleti kabul ettikleri halde, aradan bir iki ay geçtikten sonra, bu kanaatlerden sıyrılıyorlar. Başka renk ve manada kararlar veriyorlar. Bunun sebebi şu suretle izah olunabilir: Yabancılar, kendi iktisadî ve siyasî menfaatlerini tatmin edebilmek için, aleyhimizde icat ettikleri iki mütalâayı yürütmeye başladılar. Bu mütalâalardan birincisi, güya; milletimizin, gayrimüslim unsurları eşitlik ve adalet ilkesine uygun olarak, idare gücünde olmadığı. İkincisi de, güya; milletimiz, bütünü ile kabiliyetten mahrum olduğundan, bahçe halinde bulunan yerlere girmiş ve oralarını harabeye çevirmiş. Birincisi ile, millete zalimlik yüklüyor ve iftira ediyorlar. İkincisi ile, kabiliyetsizlik. Eğer bu iki mütalâa cidden akla gelse idi, milletimizin müstakil yaşamaya hakkı, iddia olunamazdı. Hakikaten; zulüm, medeniyetle uyuşamaz. İstidatsızlık da, affa yaraşır bir şey olamaz. Çünkü; milletler, işgal ettikleri arazinin hakikî sahibi olmakla beraber; insanlığın vekili olarak da, o arazide bulunurlar. O arazinin zenginlik kaynaklarından hem kendileri istifade eder ve dolayısıyla, bütün insanlığı istifade ettirmekle mükelleftirler. Bu prensibe göre, bundan âciz olan milletler, beka (hayatta kalma) ve istiklâl hakkına lâyık olmamak lâzım gelir. Halbuki; bu mütalâalar, bizim hakkımızda kesinlikle akla gelemmez. Her ikisi de,

ancak iftiradır. Milletimizin kabiliyetsiz olmadığı, tarih ve mantık bakımından sabittir. Bunun delilini, yine, yabancıların kendi muamelelerinde bulabiliriz. Avrupa devletleri, mütarekeden evvel ve mütareke anında; Mütarekename ile, *kendi milli hududu dahilinde yaşamaya lâyık Türkiye kabul etmişlerdir*. Aradan bir sene geçmeden; nasıl oluyor da, bir millet, zalim ve kabiliyetsiz oluyor? Ve bundan dolayı hayat hakkından mahrum edilmek isteniliyor? Avrupa devletleri, milletimizi, evvelce bilmiyorlar mı idi? Wilson prensiplerini kabul ve Mütarekenameyi imza ettikleri zaman; altı asırlık bir milletin mahiyeti, kabiliyeti hakkındaki bilgileri noksandı da, bir iki ay zarfında mı tamamladılar? Hakkımızda tatbik edecekleri kararları bilmiyorlardı da, sonra mı hatırlarına geldi? Halbuki; düşününüz Efendiler! Milletimiz, ufak bir aşiretten; anavatanda müstakil bir devlet kurduktan başka; Batı dünyasına, düşman içine girdi ve orada büyük zorluklar içinde bir imparatorluk vücuda getirdi. Ve bunu, bu imparatorluğu, 600 seneden beri tam bir yücelik ve büyüklükle devam ettirdi. Buna muvaffak olan bir millet, elbette, yüksek siyasi ve idari niteliklere maliktir. Böyle bir vaziyet yalnız kılıç kuvveti ile vücuda gelemezdi. Dünyaca bilinir ki; Osmanlı Devleti, pek büyük olan ülkesinde, bir hududundan diğer hududuna, ordusunu olağanüstü hızla ve tamamıyla teçhiz edilmiş (silâh ve malzeme ile donatılmış) olarak naklederdi. Böyle bir hareket, yalnız ordu teşkilâtının değil; bütün idari şubelerin olağanüstü mükemmelliğine ve kendilerinin kabiliyeti olduğuna delâlet eder. Milletimizin zalim olması meselesine gelince; bu da, sırf iftiradan, sadece yalandan ibarettir. Hiçbir millet, milletimizden ziyade, yabancıların inançlarına ve âdetlerine riayet etmemiştir. Hatta, denilebilir ki; diğer dinlere mensup olanların dinine ve milliyetine riayet eden tek millet, bizim milletimizdir. Fatih, İstanbul'da bulunduğu dinî ve millî teşkilâtı, olduğu gibi bıraktı. Rum Patriki, Bulgar Eksarhı ve Ermeni Kategigosu gibi Hıristiyan dinî reisleri, imtiyaz sahibi oldu. Kendilerine her türlü serbestlik, cömertçe verildi. İstanbul'un fethinden beri, gayrimüslimlerin mazhar buldukları bu geniş imtiyazlar, milletimizin din ve siyaset bakımından, dünyanın en hoşgörülü ve soylu bir milleti olduğunu ispat eder en belirgin bir delildir... Memleketimizde yaşayan gayrimüslim unsurların başına ne gelmiş ise; kendilerinin, yabancı entrikalarına kapılarak ve imtiyazlarını kötüye kullanarak, vahşice takip ettikleri ayrılık siyaseti neticesidir. Her halde; Türkiye'de meydana gelmiş arzu edilmeyen bazı haller, birçok sebep ve mazerete dayanmaktadır. Bunu da kesin olarak arz edebilirim ki; bu haller Avrupa devletlerinde mazeretsiz işlenmiş bunca haksızlıklardan pek düşük bir seviyededir... Tekrar ediyorum, aleyhimizde sarf edilen mütalâalar

yanlıştır; bu hakikat, tarih ve mantık yolu ile sabittir. Bu hususu, yalnız Batı'ya değil; hatta, vatandaşlarımıza da ehemmiyetli bir surette hatırlatmak lüzumunu hissediyorum. Çünkü; pek az olmakla beraber, esefle işitiyoruz ki; milletin tarihini okumamış veya millî histen mahrum kalmış olması lâzım gelen bazı şahıslar, yabancıların aleyhimizde ileri sürdükleri suçlamaları reddetmedikten başka; vatanlarını kabahatli göstermekten çekinmiyorlar. Düşmanlarımız, hakkımızda icat ettikleri iftiralarını, bir aralık Paris Konferansı'na da kabul ettirir gibi oldular. İhtimal bunun neticesi olarak; daha savaş esnasında, birbirleriyle yaptıkları gizli anlaşmaların ve verdikleri sözlerin tatbikatına başlanmıştı. İzmir, Antalya, Adana, Ayıntap, Urfa ve Maraş'ın işgalleri, hep bir karşılıklı taahhütler neticesi olsa gerek. Halbuki; haktan, adaletten bahseden İtilâf Devletlerinin bu gibi muamelelerde bulunmamaları lâzım gelirdi. Medeniyet ve insanlıktan bahsedenlerden, bu beklenmezdi. Fakat; her halde, dünyada bir hak vardır. Ve hak, kuvvetin üstündedir. Şu kadar ki; milletin haklarını kavrayıp, müdafaa ve muhafazası emrinde her türlü fedakârlığa hazır olduğuna dair dünyaya bir kanaat vermek lâzım gelir. İşte, düşmanlarımızın bu hareketi, milletimizi bu kavrayıştan ve bu fedakârlık hissinden mahrum zannetkilerinden doğmuştur. Fakat; doğrusunu söylemek lâzım gelirse, mütarekeden beri birbirini takip eden hükûmetlerimizin, memleketin maruz kaldığı haksızlıklara karşı kusurlu ve akılsızca hareketleri, aleyhimizdeki yanlış fikirleri güçlendirmeye yardımcı olmuştur. Meselâ; Tevfik Paşa, vatanımızın bir kısmını Ermenistan'a ilâvede bir sakınca görmemekte idi. Ferit Paşa, resmî beyanatında doğu vilâyetlerinde geniş bir Ermenistan muhtariyetinden (özerkliğinden) bahsettiği gibi; Paris'te de güney hududumuzun Toros olabileceğini söylemişti. Toros'un güneyinde Arapça konuşulduğunu zannediyor ve Toros'tan da Antakya'ya kadar olan mıntukanın Türklerle meskûn ve bin seneden beri Türk kanı ile yoğrulmuş olduğunu bilmiyordu. İşte, bu gibi hükûmetlerin tavır ve hareketleridir ki; milletimizi, geçmişini unutmuş, milliyetin ve hususî medeniyetlerin bahsettiği haklardan habersiz, kansız, miskin bir millet olarak tanınmasına yol açmıştır. Milletimizin kendini bu suretle tanınmaya meydan vermesinde pek büyük bir kabahati vardı. Milletimizin o kabahati, merkezî hükûmetin icraatı ile Avrupa'nın namusuna gereğinden fazla itimat göstermiş olmasıdır. İşte bu kabahatten dolayı; kendi kıymetini, mahiyetini, faziletlerini unutturmak derecesine düşmüştür. İzmir felâketinden sonradır ki; milletimiz, hakikaten mütehasıs ve mütenebbih oldu (gerçekten pek duyulandı ve uyandı). Ve derin uçuruma

sürüklendiğini kavradı ve ondan sonra, haklarını bizzat müdafaaya karar verdi. Tabii; bunu yapabilmek için, bir şekil almak, organlaşmak lâzım gelirdi. Zaten, her tarafta teşkilât ve organlaşma, daha evvel başlamıştı. Fakat; evvelâ, Erzurum ve daha sonra, Sivas Kongrelerinde, umumî birliğimiz vücuda geldi. Erzurum ve Sivas Kongrelerinin bütün cihana karşı olan Beyannamesi ve Nizamnamesi içindekilerin ehemmiyeti vardır... Nizamnamenin teşkilâta ait sayfasında görülüyor ki; maksat, *Osmanlı vatanının bütünlüğünü, Hilâfet ve Saltanat yüksek makamının ve millî istiklâlin korunmasını temin yolunda, Kuva-yı Milliye'yi hâkim kılmaktır*. Bir millet, mevcudiyeti ve hakları için bütün kuvveti ile, bütün fikrî ve maddî kuvvetleri ile alâkalı olmazsa; bir millet, kendi kuvvetine dayanarak, mevcudiyetini ve istiklâlini temin etmezse; şunun bunun oyuncağı olmaktan kurtulamaz. Millî hayatımız, tarihimiz ve son devirde idare tarzımız, buna pek güzel delildir. Bu nedenle; teşkilâtımızda Kuva-yı Milliye'nin geçerli, millî iradenin hâkim olması esas kabul edilmiştir. Bugün, bütün cihanın milletleri, yalnız bir hâkimiyet tanırlar: Millî Hâkimiyet. Teşkilâtın diğer teferruatına bakacak olursak, işe köyden ve mahalleden ve mahalle halkından; yani, fertten başlıyoruz. Fertler düşünceli olmadıkça; kitleler, istenilen istikamete, herkes tarafından iyi veya fena istikametlere sevk olunabilirler. Kendini kurtarabilmek için, her ferdin, mukadderatı ile bizzat alâkalı olması lâzımdır. Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen böyle bir müessese, elbette sağlam olur. Şüphe yok; her işin başlangıcında, aşağıdan yukarıya doğru olmaktan ziyade; yukardan aşağı olması zarureti vardır... Biz, memleketimiz dahilindeki seyahatlerimizde, tabii olarak; birinci tarzda başlamış olan Millî Teşkilâtımızın, gerçek başlangıcına, ferde kadar indiğini ve oradan tekrar yukarıya doğru hakikî organlaşmaların başladığını tam bir teşekkürle gördük. Bununla beraber, mükemmellik derecesine eriştiğini iddia edemeyiz. Bunun için, özel surette, aşağıdan yukarıya tekrar bir organlaşma meydana gelmesi gayesine özel surette çalışmamız, bir millî ve vatanî vazife sayılmalıdır. Umumî harbin neticesi, birtakım fedakârlıkların göze alınmasına devletimizi mecbur kılıyordu; buna göre, devlet için, millî yeni bir hudut kabul ettik... Bu hudut dahilinde kalan memleketimizin kısımları, Osmanlı toplumundan ayrılmaz bir bütün olarak kabul edilmiştir... Her halde; devletimiz ve milletimiz, içerde ve dışarda, bütün manası ile müstakil kalacaktır. Bize karşı bir idare tarzı kabul edilemez... Bu mukaddes maksadın temini ile uğraşıldığı bir sırada, pekâlâ hatırlarımızdadır ki; Ferit Paşa, buna mani olmaya kalkıştı. Bu teşebbüsleri, memleket dahilinde kötü yorumlamaya uğradı. İttihatçılar,

dedi. Bu suçlama, iç ve dış fikir dünyasında, muvaffak olamadı. Bunu gördükten sonra, yeni bir silâh aradı. Bolşeviklik, dedi. Resmî telgraflarında; Bolşeviklerin Karadeniz'den takım takım Samsun, Trabzon ve dahile doğru yürüdüğünü; memleketi alt üst ettiğini resmen yaydı. Bunlar da, müessir olamadı. Ferit Paşa ve Kabinesi, daha ileriye gittiler. Bazı yerlerde İslâm ahaliyi kandırarak; üzerimize sevk etmek, millet için, vatan için çalışanları yok etmek kastında bulundular. Tabîî, bunlarda da muvaffak olamadılar. Fakat; nihayet, millet, Ferit Paşa'ya itimatsızlık göstermeye mecbur oldu. Kabine düşürüldü. Millî birlik, sağlandı... Millî Teşkilâtımızın bugün takip ettiği gaye, vatanın bölünmekten ve milletin esirlikten kurtuluşuna dönüktür. İnşallah; yakın zamanda, Millî Teşkilât bu gayenin elde edilmesi ile, üstlendiği vatanî vazifesini ifa edecektir. Fakat; vazifesini tamamlamış sayılacak mıdır? Bence; bundan sonra da, pek mühim vatanî ve millî vazifemiz vardır. Meselâ; dahilî hallerimizi ıslah ile, medenî milletler arasında faal bir uzuv olabileceğimizi fiilen ispat etmek lâzımdır. Bu gayede muvaffak olmak için siyâsî çalışmalardan ziyade, sosyal çalışmalara ihtiyaç vardır. Millî Teşkilâtımızın böyle bir gaye için nasıl bir şekil almak lâzım geldiğini, şüphesiz, milletimizin umumî emelleri tayin ve tespit edecektir... Ümit ederim ki; müsait bir sulh yapıldıktan sonra; vaziyetimiz, iyi idare edilirse; evvelki hudut dahilindeki vaziyetimizden daha iyi olur... Cemiyetimiz açısından, çizdiğimiz hudut haricinde kalan dindaşlarımızla, bu muhterem kardeşlerimizle, aynı hudut dahilinde asırlardan beri vatandaşlık ettik. Bu kardeşlerimiz, her tarafta, Suriye'de, Irak'ta, Yemen'de, Doğu'da, kendi dahillerinde mevcudiyetin muhafazası ve istiklâlin temini için çalışıyorlar. Bütün bu İslâm parçalarının istiklâl kavuşmaları, İslâm âlemi için, ne büyük bahtiyarlık olur. Bunun elde edilmesinde; İslâm âleminin vaziyetinin ne kadar sağlam olacağını şimdiden tasavvur etmekle, pek büyük saadet hissediyorum. Uyanıklığa kavuştuğuna şüphe kalmayan İslâm âleminin muvaffakiyetini o kadar kuvvetli görüyorum ki; bu inançla hislerimi izah eylediğimden dolayı duyduğum vicdanî zevk pek büyüktür...".¹²⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'daki ilk günlerini, İstanbul'a geçmek üzere gelen mebuslar ile yaptığı görüşmeler doldurur. Bu konuyu Mustafa Kemal Paşa şöyle özetliyor: "...Mebuslar, aynı günde veya günlerde (Ankara'da) toplu halde bulunmadılar... (söylediklerimi) günlerce tekrar ve yine tekrar etmek mecburiyeti hâsıl oldu. Her şeyden evvel, manevî

¹²⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 4-15.

kuvvetin, yürek ve vicdan kuvvetinin yüksek tutulması şarttır. Biz de, bu noktayı güçlendirmeye çalıştık... Türk milletinin kalbinden, vicdanından fişkıran ve ilhamlanan en esash, en belirgin arzu ve iman belli olmuştü: Kurtuluş!... Artık, bu arzuyu ifade etmek kolaydı. Nitekim; Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, millî arzu belirtilmiş ve ifade olunmuştu... Milletçe vekil seçilen kişiler, her şeyden evvel bu esaslara bağlı kimselerden ve bu esasları ilân eden cemiyete mensup olduğunu gösterir bir isim taşıyan bir grup yapacaktı: Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu... Milletın emel ve maksatlarının, kısa bir programa esas olacak surette, toplu bir tarzda ifadesi de görüşüldü. Misak-ı Millî adı verilen bu programın ilk müsveddeleri de, bir fikir vermek maksadı ile kaleme alındı. İstanbul Meclisinde bu esaslar, gerçekten toplu bir surette yazılmış ve tespit olunmuştur... Fakat; İstanbul Meclisinde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu diye bir grup teşekkül ettiğini iştmedik...”¹²⁸ Mustafa Kemal Paşa, bu durumu “Nutuk”ta acı ve ağır sözlerle eleştirir¹²⁹ ve konuyu şu noktaya getirir: “...Ben, Meclis-i Mebusanın İstanbul’da saldırıya uğrayacağını, dağılacağını kesinlikle bekliyordum. Bu takdirde; başvurulacak tedbirleri de kararlaştırmıştım. Hazırlığımız ve tertiplerimiz de başlamıştı. İşte, bu görevi yaparken; milletçe yanlış anlamalara sebep olmamak için tedbir olarak da bir şey düşünmüştüm: Meclis-i Mebusan Reisliğine seçilmek. Bundan maksat, dağıtılan mebusları, Meclis-i Mebusan Reisi sıfat ve yetkisi ile davet etmekti. Gerçi bu tedbir, ancak görünüşü korumada ve geçici olarak yararlı idi. Fakat; herhalde, bunalımlı zamanlarda, faydası geçici de olsa, her türlü tedbirin alınmış olması fazla sayılamaz. Gerçekte, İstanbul’a gitmeyecektim. Fakat; bunu itiraf etmeksizin, zaman kazanacak ve geçici olarak görev başında bulunmuyormuşum gibi durum ve iş düzenlenecek ve Meclis, reis vekilleri vasıtası ile idare edilecekti... Bu hususu gerekenlere söyledim. Düşünce ve görüşümü uygun buldular. Bu işte çalışacaklarına söz vererek ve güvenmemi söyleyerek İstanbul’a gittiler. Fakat; bir iki arkadaştan başkasının, bu fikri ağızlarına bile almadıklarını öğrendim. Bu meselede hâkim olan muhakeme ve mantık şu imiş. Bunca milletvekilleri içinde Meclis Reisi olacak liyakatta bir adam dahi yok mudur ki, hazır olmayan bir mebusu gıyaben reis seçeceğiz. Meclisi teşkil eden sayın kişileri bu kadar liyakatsiz göstermek başkalarının gözünde kötü tesir yaratmaz mı? Diğer bir mantık da, Meclis Reisliğine Kuva-yı Milliye Reisini seçmekle daha ilk günden, Meclis üzerine kuşku ve saldırıyı çekmeye sebep yaratmak, akıl kârı

¹²⁸ a.g.e., s. 358-360.

¹²⁹ a.g.e., s. 360-361.

olamaz... İtiraf etmeliyim ki; bu tedbirin alınmaması olması, Meclis dağıldıktan sonra, beni, küçük bir güçlkle karşılaştırmıştır..."¹³⁰

VII. Meclisi Mebusanın Açılışı ve Sonu:

Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de açılır. Bu olayın üzerinden daha on gün geçmeden, İngilizlerin tepkisi ve yeni bir baskısı Kabine üzerinde kendini gösterir. Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta, "İngilizlerin hükûmete verdiği bir notada, kendisinin (Cemal Paşa) ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın vazifeden çekilmelerini istedikleri; buna, önce Kabinece şiddetli bir ret cevabı verildiği; fakat, durumun bu çekilmeleri zorunlu kıldığı..."¹³¹ bildirilir. Mustafa Kemal Paşa, 22 Ocak günü aldığı bu telgrafa, makine başında derhal verdiği cevapta, "notanın kendisine gönderilmesini, teklifi yerine getirmekte acele edilmemesini, notayı gördükten sonra görüşünü bildireceğini"¹³² belirtir. Gelen cevap ile bildirilen, nota değil; özettir. Paşa, bunu tatmin edici bulmaz ve gönderdiği telgrafta, "Vazifeden çekilmek suretiyle İngilizlerin isteğine boyun eğmemiz öyle korkunç bir durum yaratır ki; sizin aksi halde tasavvur buyurduğunuz tehlikeye üstündür... Evvelâ notayı aynen bildirmeniz, sonra ahvalden bilgi vererek kararı beklemeniz ve tam bir güvenle mevkiinizi korumanız kesin arzumuzdur"¹³³ der. Paşa, aynı gün (22 Ocak), Heyet-i Temsiliye adına, Sadrazama gönderdiği telgrafta da, "İngilizlerin, Harbiye Nazırının ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin değiştirilmesini istemeleri, devletin siyasal bağımsızlığına kesin bir saldırdır. Bu saldırı, bir süreden beri memleketimizin bölünmesi ve siyasal varlığımızın yok edilmesi yolunda dünya kamuoyunda yapılmakta olan tartışmaların kesin bir karara varmış olması sonucu mudur? ...Siyasal bağımsızlığımıza karşı gösterilen bu açık tecavüzü devletçe kabul eder ve milletçe susarak karşılırsak, siyasal varlığımız aleyhinde en kötümser karar ve uygulamalara kendi tarafımızdan yol vermiş olacağımıza şüphemiz yoktur. Bu nedenle, İngilizlerin İstanbul'da muhtemel tecavüzleri ne şekil ve ne dereceye varacak olursa olsun; iç ve dış (dünya) gözünde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine dayandığı bilinen hükûmetin bu teklifi şiddetle ret ve Nazır ile Reisi mutlaka muhafaza etmesi kesin arzumuzdur... İstanbul ile haberleşme

¹³⁰ a.g.e., s. 361-363.

¹³¹ a.g.e., s. 363.

¹³² a.g.e., s. 364.

¹³³ a.g.e., s. 365.

İngilizler tarafından engellenirse, millî istiklâlimiz uğruna millî ve dinî mücadele ilân etmek yolunda ilerleyeceğiz”¹³⁴ der. Yine, aynı gün, Cemal Paşa’ya çektiği telgrafta ise, özetle şu hususu belirtir: “İngilizlerin emri sonucu, Harbiye Nazırlığını bıraktıkları anlaşılıyor... Devlet ve milletimizin bağımsızlığını bozan bu çekilme işini, ne pahasına olursa olsun kabul etmemek, sizin ve bizim vazifemiz gereğidir... Meseleyi kişisel bir görüşten değil; bu müdahale, vatanımız için hatıra gelebilecek ağır felâketlerin başlangıcı olabilir görüşünden muhakeme etmenizi rica ederiz...”¹³⁵

Mustafa Kemal Paşa’nın gerek Sadrazamdan ve gerek Harbiye Nazırından aldığı cevaplar, Heyet-i Temsiliyenin isteklerini karşılamak bakımından olumsuzdur. Paşa, bu durumun muhtemel tehlikeleri üzerine; bir bildiri ile, mebusları ve bütün kumandanları uyarır.¹³⁶ Ayrıca, “yabancıların İstanbul’da saldırılarını artırarak, nazır veya mebuslardan bazılarını tutuklamaları ihtimali nedeniyle; karşılık olmak üzere, Anadolu’da bulunan yabancı subayların tutuklanmasına karar verir”¹³⁷ ve bunu 22 Ocak tarihli bir şifre ile, Ankara, Konya, Sivas ve Erzurum’daki Kolordu Komutanlarına bildirir.

Mustafa Kemal Paşa, genel olarak, Meclis-i Mebusan’ın geleceğinden ve özellikle, Ali Rıza Paşa Kabinesinin tutumundan ümitli değildir. Bu arada, Ocak 1920 sonunda yaptığı siyasî durum muhakemesini Hüseyin Rauf Bey’e ve Kolordu Komutanlarına gönderir. Paşa, 5 şubat 1920 tarihli ve çok acele işaretli bir şifre direktifte, “Müttefik devletlerin aralarındaki ilişkiler; işgal altındaki yurt parçaları ve Boğazlar’ın durumu; Bolşeviklerin savaş başarılarının dış etkisi; Kafkasya durumu; doğu cephemiz; muhtemel hareket tarzlarımız, vb.” çok önemli konuları ele alarak ve Türkiye’nin direnme gücünü düşmanların yok etme tedbirleri üzerinde durarak, “...Bu tedbirler, Türkiye’nin kesin surette çevrilmesi ve kuşatılmasıdır. Türkiye, bugün, Adalar Denizi ve Karadeniz sahillerinde ve Avrupa cephesinde kuvvetli bir şekilde kuşatılmıştır. Suriye cephesi, Hicaz’dan İskenderun’a kadar İngiltere ve Fransa tarafından kuvvetle, ihtiyaçla, ayrılık yaratarak ve halkın kendini bırakmasından yararlanarak, çevrilmiş sayılabilir. Irak ve İran cephelerinin maddî bir surette ve kesin bir şekilde kapalı olmayan durumları, çabuk ve geniş ölçülü yararlanmalara, tabiat yapısı bakımından

¹³⁴ a.g.e., s. 366-367.

¹³⁵ a.g.e., s. 367.

¹³⁶ a.g.e., s. 372-373.

¹³⁷ Nutuk III, s. 1194.

pek elverişli değildir. Mesafeler uzun, ulaşım yolları az, milletler bilinçsiz olduğu gibi; esasen, memleket kesimleri de işgal altındadır..."¹³⁸ der ve şu sonuca varır: "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içinde acele bir vazife, siyasal durumun icaplarına uygun tedbirleri, hükûmetle hızlı bir görüş uygunluğu çerçevesinde almasının mümkün olup olmadığı bir an evvel kestirmektir. Eğer böyle bir hükûmet meydana getirilmesine imkân yoksa; ne yazık ki, umut verici bir çare görülüyor. Aldanmayarak, bu durumu şimdiden görmeli ve kabul etmeliyiz. Bunun üzerine alacağımız tedbir, Heyet-i Temsiliye arkadaşlarımızı derhal İstanbul'dan çekmek ve hemen Kafkas milletlerine müracaat etmek ve yukarıda bildirilen tedbirlere resmî ve gayri resmî ve fakat fiilî olarak başvurmaktır. Bu hareket tarzına göre, iç ve dış ilişki kesilmelerinin ne zaman ve nasıl meydana geleceğini tahmin etmek mümkün değildir. Fakat; işler bir defa bu yola girdikten sonra, ilişkilerin kesilmesi, her halde uzak görülmemelidir"¹³⁹.

9 Şubat 1920 günü, Sadrazam Ali Rıza Paşa, Mebusan Meclisi'nde Kabine beyannamesini okur ve beyanname onaylanır. Sadrazam, ayrıca, 14 Şubat'da bir genelge de yayımlayarak; "Meclis-i Mebusanda okuduğum ve büyük bir çoğunlukla onaylanarak hükûmete güveni gösteren programın önemli noktalarından biri olduğu üzere, genel meclis toplanarak her türlü millî emellerin, hamdolsun, tek gerçekleştirme yeri olarak işe başladığına göre; kayıtlara bağlanmış hükümlerin her çeşit engeller ve tesirlerden arınmış olarak tam bir şekilde cereyan etmesi lâzım gelen memleket içinde, Meclisten başka yerde, millî irade adına konuşmaya ve istekler ileri sürmeye artık yer ve imkân kalmadığından; hükûmet işlerine müdahale şeklinde her türlü işlerin ve hareketlerin cezayı gerektireceği duyurulur"¹⁴⁰ der. Mustafa Kemal Paşa, bu genelgeyi, "Ali Rıza Paşa'nın ve Kabinesinin gizli niyetlerini ve hayasızlığını gösteren bir vesika" olarak niteliyor ve şöyle değerlendiriyor: "Böyle bir tamime ne hacet vardı? Heyet-i Temsiliyeyi milletin gözünde küçük düşürmekten, onun cezaya çarptırılabilceğinden bahsetmekte ne fayda vardı? Eğer Heyet-i Temsiliye zaman zaman hükûmetin dikkatini çekmeye lüzum görüyor idi ise, bu hareketinin ne kadar temiz ve yüksek maksatlarla olduğuna hâlâ şüphe edilebilir mi idi? Heyet-i Temsiliyeyi, dolayısıyla milletin birlik ve beraberliğini ortadan kaldırmayı asıl hedef olarak benimseyen hükûmet; Aydın, Adana, Maraş,

¹³⁸ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, s. 180-181.

¹³⁹ a.g.e., s. 184.

¹⁴⁰ Nutuk I, s. 378.

Urfa, Ayıntap cephelerinde vuku bulmakta olan çarpışmalardan ise asla duygulanmış görünmüyordu. Yabancı devletlerin, doğrudan doğruya kendi kabinelerine vuku bulmuş olan tecavüzünden müteessir olmuyordu. Şunu da açık olarak zikretmeliyim ki; her türlü millî emellerin tek gerçekleşme yeri olan Meclis-i Millinin, Sadrazam Paşa'nın hamdolsun diyerek bahsettiği gibi; henüz işe başladığı da, maalesef, görülmüyordu".¹⁴¹

Durumdaki bu gelişmeler üzerine; Mustafa Kemal Paşa, 17 Şubat'ta yayımladığı şu genelge ile, milletin dikkatini çekmeye lüzum görür: "Millî iradenin kanunî gerçekleştirme yeri olan Meclis-i Mebusanı açarak millî hâkimiyeti teyide muvaffak olan cemiyetimizin en mühim ve en esaslı vazifelerinden biri de, millî emellere uygun esaslar dahilinde, bir sulhun yapılmasına kadar, millî birliği muhafaza etmektir. Cemiyetimizin her güçlüğü yenmesi ile, vatanî ve millî varlığı kurtarmak hususundaki kurtarıcı çalışmalarına, millî maksadın elde edilmesi ve gerçekleştirilmesine kadar, daha büyük bir azim ve imanla devamı gerekli bulunmakla; hayat ve beka esasından ibaret olan Millî Teşkilâtın, vatanın her köşesinde; genel ve yaygın bir surette oluşmasına eskisi gibi devam edilmesini bütün merkezî heyet ve idarelerden bir kere daha rica eder ve vurgularım".¹⁴²

Heyet-i Temsiliye ile Ali Rıza Paşa Kabinesi arasındaki ilişkilerin gerginleştiği sırada; İngiliz otoritelerinin gözlemleri de dikkate değer. Örneğin; İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, Lord Curzon'a gönderdiği 23 Şubat tarihli bir yazıda şöyle diyor: "...Anadolu'daki bütün hareketler, Mustafa Kemal Paşa tarafından millî hareketin parçaları olarak tertiplenmektedir. Müttefiklere hücum edenler, yalnız muvazzaf askerler değil; ayrıca, milliyetçi çeteler de var. Milliyetçiler, memleketlerine hiç de iyilik yapmıyorlar; kendi sultanlarına ihanet ediyorlar. Halkın barış içinde yaşamasına engel olup müttetikleri kızdırıyorlar... Bizim aldığımız kararlara hürmet etmeyen yegâne halk, Türk halkıdır".¹⁴³

Nihayet; Ali Rıza Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın çok daha önceleri artacağı kestirdiği İngiliz baskısı karşısında; 3 Mart 1920 günü istifa eder. "3 Mart ve 3/4 Mart gecesi İstanbul ile haberleşme ve orada vaziyeti anlamak ile geçti" diyen Mustafa Kemal Paşa yeni kabinenin yine Ferit Paşa tarafından kurulması ihtimaline karşı; 4 Mart günü, Heyet-i Temsiliye

¹⁴¹ a.g.e., s. 378-379.

¹⁴² a.g.e., s. 379.

¹⁴³ İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 257.

adına hem Meclis-i Mebusan Başkanlığına ve hem de Padişah'a birer telgraf çeker. Meclis-i Mebusan Başkanlığına çekilen telgrafta şu hususlar göze çarpıyor: "...Aydın cephesinde mübarek vatanı istilâ etmeye çalışan düşmanla Kuva-yı Milliye çarpışmakta ve her karış toprağına sadık ve fedakâr evlâtlarının naaşlarını gömmektedir. Hiçbir kuvvet, hiçbir salâhiyet, tarihin emrettiği bu vazifeden milletimizi men edemeyecektir. Millî ve vatanî istiklâlimizin temini hususunda her fedakârlığa hazır bulunan milletimizin mukaddes heyecanını, ancak milletin tam itimadını haiz bir hükümetin işbaşına getirilmesi tatmin edebilir...".¹⁴⁴ Padişah'a çekilen telgraf ise, genelde, şöyledir: "İtilâf Devletlerinin istiklâl ve haysiyet bozucu tecavüzlerine ve mütareke hükümlerine aykırı müdahale ve hareketlerine daha ziyade dayanamayan Kabinenin istifası ile, yeniden yüce devletlerinde bir vekiller buhranı zuhur etmesi, milletin umumî efkârında derin bir heyecan yaratmıştır. Meclis-i Millinin ekseriyet grubunda toplanan millî emel ve eğilimlerinin taraf-ı şahanelerince himayeye mazhar olacağına; bütün tebaa-yı hümayunları gibi, heyetimiz de emindir. Ancak; dahilî ve haricî bin türlü ihtirasların çalkantıları ile, sükûn ve selâmeti tehdit altında bulunan memleketimizin, millî vicdanı temin edemeyecek bir kabine reisine hiçbir dakika tahammül edemeyeceğini ve, Tanrı korusun, böyle bir halin vukuu Osmanlı Devleti tarihinde görülmeyen acı olaylara sebep olacağını yüce makamlarına arz etmeyi hamiyet vazifesi sayarız".¹⁴⁵ Paşa, bu kadarla da yetinmeyerek, çok önemli olaylarda yaptığı gibi; bu iki telgrafın birer suretini komutanlara, valilere ve bütün teşkilâta gönderir ve onlardan Padişaha ve Meclisi Mebusan Reisliğine bu yolda telgraflar çekilmesini ister. Bunun üzerine; kendi sözleri ile "Verdiğimiz talimat çerçevesinde; memleketin her tarafından, milletin her makamından, 4/5 Mart gecesinden itibaren başlayan telgraf fırtınası, ayın beşinci ve altıncı günleri Padişah ve Meclisi Mebusan saraylarında istenilen tesiri yaptı".¹⁴⁶

6 Mart 1920 günü eski Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın Sadrazamlığa getirildiği, Mustafa Kemal Paşa'ya çeşitli kanallardan duyurulur. 7 Mart'ta, Mustafa Kemal Paşa, zaman zaman ortaya atılan "Ermeni kırımı" ile ilgili haberleri yalanlamak üzere; İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilcilerine ve Amerika Birleşik Devletleri Temsilcisi Amiral Bristol'a gönderdiği telgrafta özellikle şu hususları belirtir: "Mondros Mütarekenamesinin imzasından beri kesin barışın yapılmasını bekleyen milletimiz,

¹⁴⁴ Nutuk I, s. 397.

¹⁴⁵ a.g.e., s. 398.

¹⁴⁶ a.g.e., s. 399.

ülkenin elde kalan kısımlarından en önemli parçaların çeşitli bahanelerle İtilâf Devletleri tarafından işgalini görmekle acı duymaktadır... Avrupa' da olumsuz akımlar doğurmayı yararları gereği görenler tarafından Anadolu'da 20.000 Ermeninin öldürüldüğü hakkında çok iğrenç ve kesinlikle gerçek dışı haberler uyduruldu. Bütün Anadolu'da İtilâf Devletlerinden ve Amerikan Hükümetinden çeşitli kişiler ve haber alma kaynakları bulunduğu için, adı geçen haberlerin yabancı kaynaklarca inanılmaya değer görülmeceğini ummuş ve kesinlikle yapılmamış olan böyle uydurma bir kırımın yalanlanmasını bile gereksiz saymıştık. Fakat; bugün, gerçek hallere ait bilgi edinmiş olmaları gereken önemli yabancıların da bu yalan haberlere inandıklarını ve hatta aynı sebeple bir an önce bir karara bağlanmasını ülkemiz için hayati bir mesele saydığımız barışımızın geri bırakılacağını büyük şaşkınlık ve üzüntü ile görüyoruz... Maraş, Urfa ve dolaylarındaki çarpışmalar sırasında... iki taraf silâhlarının etkisiyle çeşitli unsurlara mensup halktan kayıplar verildiği herkesçe bilinmektedir. Ancak; bu, bir Ermeni kırımı değil; Kilikya ve yöresine dışardan getirilen ve yerli halktan silâhlandırılan Ermeni askerlerinin kesinlikle sabırla karşılanması imkânsız bulunan saldırıları ve işgal kuvvetlerinin sebepsiz yere sürekli olarak işgal sahasını genişletmesi ve özellikle işgal kuvvetleri kumandanlarının, hırslı Ermeni askerinin İslâm halkı aleyhinde uyguladıkları saldırılar ve yolsuzluklara göz yummaları sonucunda yerli halkın sabrının taşması ve karşı koyması sonunda meydana gelen çarpışmaların tabii bir neticesidir... İzmir'de yapıldığı gibi; bu uydurma Ermeni kırımı meselesinin de, milletlerarası bir yüce kurul eli ile acele olarak yerinde incelenmesi ve bütün dünyayı aldatmak için yaratılan bu kin ve hırs ürünü propagandaların niteliği hakkında medeniyet ve insanlık dünyasının bir kere daha aydınlatılması ve bu suretle haksızlığa uğramış Türk milletinin iğrenç ve alçakça bir suçlamadan arındırılması için, İtilâf Devletleri ile Amerikan hükümetinin adaletsever duygularına müracaat eyeriz".¹⁴⁷

İtilâf Devletleri kumanda kademesindeki generaller de, Türkiye'deki genel durum hakkında değerlendirmeler yaparak, gizli raporlar hazırlamakta ve bağlı oldukları makama vermektedirler. 15 Mart 1920 tarihli böyle bir gizli raporda özellikle şu değerlendirmeler dikkati çekiyor: "...Siyasî Durum: Bütün siyast kudret Milliyetçi Liderdedir. Moral Durum: Halkın çoğu savaşımlardan yorgundur. Bununla beraber, vatanlarını korumak için müthiş bir şekilde savaşımlardır. İnsan: Bütün ordu birlikleri milliyetçilerle birleşmişlerdir. Malzeme: Normal birlikler (iyi silâhlı, iyi besili) 3-6 ay

¹⁴⁷ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, s. 129-131.

dayanabilirler. *Haberleşme*: Telgraf tesisi fena değildir. Doğu ile batı arasında haberleşme vardır. Erzurum, Van, Karakilise ve Bayazıt'ta, dört adet telsiz vardır. *Ulaşım*: Ankara demiryolu Türklerin kontrolündedir. Fakat, yakında malzeme sıkıntısı çekeceklerdir. Bunlarda Ereğli kömürü ve odun, yakıt olarak kullanılmaktadır. Motorlu araçları hiç yoktur. At ve katır çok azdır. *Askerî Kontrol ve Teşkilât*: Ankara, Sivas ve Erzurum'da, yeterli derecede organize olmuş durumdadırlar... *Milliyetçi Hareketlerin Genişlemesi*: İzmir, Trakya ve Adana gibi, Ermeni ve Avrupalı askerlerin baskı yaptıkları yerlerde özellikle artmaktadır. *Komşu Halk*: Araplar, aynı dinden olan Türklere sempati gösteriyorlar. Milliyetçi Hareket onlara tesir ediyor. Fakat, Türklere yardım edecekleri sanılmıyor. *Kürtler*: İki kısımdır. Türkleri tutanlar, İngiliz ve Fransız etkisinde kalanlar. *Azerbaycan*: Türklere sempati duyuyorlar. Ermenilere çok teşekkür edilir ki, bunların ve Tatarların Türklerle birleşmesini önlüyorlar. *Psikolojik ve Hisî*: İstanbul'un Türklerin elinde kalmasını isteyen Müslümanların düşüncesini anlamak çok zor. Herhalde; Hindistan, Mısır, Arabistan, Afganistan, Mezopotamya, Suriye ve Azerbaycan'da üstün zümreyi teşkil eden Türkler, propaganda yapıyor olmalı. Şüphesiz; mahallî hadiselerin esas sebebi, İzmir'e Yunanlıların çıkması; Ermenistan'ın kurulması fikri ve Adana'ya Hıristiyan askerlerin sokulması olaylarıdır. Karakteristikleri: *Türkler müthiş savaşçıdır. Özellikle yurt savunmasında. Ordudaki subaylar çok iyi yetişmişlerdir ve iyi organize olmuşlardır.* Milliyetçi çetelerin silâhları vardır, cephaneleri azdır. Ulaştırma araçları hiç yoktur; buna rağmen, inanılmaz bir hareket kabiliyetleri vardır... *Pasif Mukavemet ve Gerilla Tedbirleri*: *Zaman, Mustafa Kemal'in lehinedir...* *Sonuç*: Müttefikler hazır olmadıkları bir askerî durumla karşılaşabilirler. Barış şartları bu memlekete barış getirmeyecek kadar ağırdır." ¹⁴⁸

16 Mart 1920, çok kritik ve hareketli bir gündür. Önce, Yüksek Komiserlerin Sadrazam'a verdikleri "İstanbul'u işgal notası" sahnededir. Bu notada, özetle, "...16 Mart sabahı saat 10.00'dan itibaren, İstanbul'un işgal edileceği; Mustafa Kemal Paşa ile, hareketin öteki liderlerinin Osmanlı Hükümetince derhal ret ve inkâr edilmeleri gerektiği; zira, bunların özellikle Kilikya olaylarından sorumlu oldukları; benzer olayların tekerrürü halinde, Türkiye ile imzalanacak barış şartlarının daha da sertleştirileceği; barış şartları kabul edilip uygulanıncaya kadar, İstanbul'un işgal altında kalacağı" ¹⁴⁹ belirtilir. Bunu, İstanbul'un fiilen işgali izler. Mustafa Kemal

¹⁴⁸ İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s. 261-267.

¹⁴⁹ İngiliz Belgelerinde Atatürk I, s. 461-462.

Paşa'nın "İstanbul felâketi" olarak nitelediği bu önemli olayı, o sırada mebus olarak İstanbul'da bulunan bir yazardan dinleyelim: "...Bu sabah, askerlerimiz uykuda iken, evvelâ, Şehzadebaşı'ndaki Müzika Karakolu'nu İngiliz askeri birdenbire basarak; uykudan uyanan askerimizle vukua gelen çatışma neticesinde, altı şehit ve onbeş yaralı verdiğimiz; zırhlılardan karaya asker çıkarıldığı; bazı dairelere ve köşelere müfrezeler ve en ziyade gidiş geliş olan bazı kalabalık yerlerde de damlar üzerine makineli tüfekler konulmakta olduğu; İngilizlerin, bir taraftan, zırhlılarını rıhtıma yanaştırıp Beyoğlu cihetiyle Tophane'yi işgal ettikleri; bir taraftan da, Harbiye Nezareti'ni işgal ederek ve Nezaret Telgrafhanesi'ne girerek telgraf tellerini kestikleri; biraz sonra da, Beyoğlu Telgrafhanesi'ne girerek müdür ve memurları kovdukları, orasının da işgal edilmiş olduğu anlaşıldı. Neticenin ne olacağını kimse bilmiyordu. Vekiller meseleden haberi değildi; saray, sükûnet içinde idi. Belki, Padişah'ın bilgisi vardı... İstanbul işgal olunuyor; fakat, resmî makamlarda ve sarayda hiç telâş yok... Hiçbir teşebbüs ve tedbir yok. Mecliste tevkiflerin başlayacağı haberi yayıldı. Mustafa Kemal Paşa bize, bu ciheti üç dört gün evvel yazmış ve hemen Ankara'ya hareketimizi bildirmişken; biz bunu reddederek: *Kaçmayacağız, sonuna kadar burada kalacağız*, demiştik. Fakat, ahval bunu göstermedi. *Şimdi kaçmak, Ankara'ya gitmek için düşünmeye başladık...*"¹⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un 16 Mart günü işgali haberini saat 10.00'da makine başında aldığı "Manastırlı Hamdi" imzalı şu telgraftan öğrenir: "Bu sabah, Şehzadebaşı'ndaki Müzika Karakolu'nu İngilizler basıp, oradaki askerlerle müsademe ederek; neticede, şimdi, İstanbul'u işgal altına ahıyorlar. Bilgi için arz olunur".¹⁵¹ Paşa, durumu şöyle anlatır: "...Bu telgrafi verenden sormaya başladım. Manastırlı Hamdi Efendi, sürekli olarak bilgi vermeye devam etti: *Bizim en emniyetli bir arkadaşımız var ki, yalnız o değil, herkes, yani gelen söylüyor. Şimdi de Harbiye'nin işgalini haber aldık. Hatta, Beyoğlu Telgrafhanesinin önünde İngiliz askeri olduğunu; fakat, telgrafhaneyi işgal edip etmeyeceği bilinmiyor.* Bu arada, Harbiye Telgrafhanesi'nden memur Ali bilgi vermeye başladı: *Sabah, İngilizler basarak, altı kişi şehit ve onbeş kadar yaralı oldu. Şimdi, İngiliz askerleri dolaşıyor. Şimdi, işte, İngiliz askerleri Nezarete giriyorlar. İşte içeri giriyorlar. Nizamiye Kapısına. Teli kes! İngilizler buradadır.* Tekrar Manastırlı Hamdi Efendi bizi buldu: *Paşa Hazretleri, Harbiye Telgrafhanesini de İngiliz bahriye askeri işgal edip teli kestiği gibi, bir taraftan Tophane'yi işgal ediyorlar. Bir taraftan zırhlılardan asker çıkarılıyor. Durum, tehlikeli*

¹⁵⁰ Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber II, s. 553.

¹⁵¹ Nutuk I, s. 411.

oluyor... Bir saate kadar burası da işgal olunacaktır. Şimdi haber aldım efendim..."¹⁵² Yıllar sonra; Mustafa Kemal Paşa, bir kadirşinaslık örneği oluşturan şu değerlendirmeyi yapacaktır: "...Bu hamiyetli ve cesur Manastırlı Hamdi Efendi olmasa idi; İstanbul felâketinden kim bilir haber almak için ne kadar beklenti içinde kalacaktık. İstanbul'da bulunan nazır, mebus, kumandan, teşkilâtımız mensupları içinden bir kişi çıkıp, vaktiyle bize haber vermeyi düşünememiş olduğu anlaşılıyor. Demek ki, hepsini heyecan ve helecan kaplamıştı... Telgraf memuru Hamdi Efendi, daha sonra Ankara'ya gelerek, karargâhımız telgraf memurluğunu yapmıştır. Kendisine borçlu olduğum teşekkürü burada açıkça ifade etmeyi millî ve vatanî vazifelerimden sayarım..."¹⁵³

Mustafa Kemal Paşa, aynı gün millete yayımladığı beyannamede, özellikle şu hususları belirtir: "İtilâf Devletlerinin şimdiye kadar memleketimizi taksime yol bulmak için teşebbüs ettikleri muhtelif tedbirler malûmdur. İlk olarak; Ferit Paşa ile uyuşarak, milleti müdafaasız bir halde yabancı idaresine esir etmek ve memleketin muhtelif önemli kesimlerini galip devletlerin sömürgelerine ilâve eylemek düşünülmüştü. Kuva-yı Milliye'nin millî genel yardımıyla istiklâlin müdafaası hususunda gösterdiği azim ve metanet, bu tasavvuru altüst etti. İkinci olarak; Kuva-yı Milliye'yi kandırmak ve onun müsaadesi ile, Şarkta bir üstünlük siyaseti takip etmek için, Heyet-i Temsiliye'ye müracaat edildi. Heyet, milletin istiklâlini ve ülkenin bütünlüğünü temin etmedikçe ve özellikle işgal sahalarının boşaltılmasına teşebbüs olunmadıkça; hiçbir şekilde müzakereye yanaşmadı. Üçüncü olarak; Kuva-yı Milliye ile işbirliği eden hükûmetlerin davranışlarına müdahale etmek suretiyle, millî birliği sarsmak; haince muhalefetleri teşvik etmek ve cüreti arttırmaya yöneltmek yolu takip olundu. Millî birliğin teşkil ettiği sağlamlık ve dayanışma karşısında, bu saldırımlar da eridi. Dördüncü olarak; memleketin kaderi hakkında endişe yaratan kararlar verildiğinden bahs olunmak suretiyle, umumî efkârın tazyikine başlandı. Namus ve memleket müdafaası uğrunda; her fedakârlığı göze almış olan Osmanlı milletinin azim ve iradesi önünde, bu tehditler de fayda vermedi. Nihayet; bugün, İstanbul'u zor kullanarak işgal etmek suretiyle; Osmanlı devletinin yediyüz senelik hayat ve hâkimiyetine son verildi. Yani, bugün, Türk milleti, medenî kabiliyetinin, hayat ve istiklâl hakkının ve bütün istikbalinin müdafaasına davet edildi. İnsanlık dünyasının beğeni ile bakması ve İslâm âleminin kurtarılması, halifelik

¹⁵² a.g.e., s. 411-412.

¹⁵³ a.g.e., s. 413.

makamının yabancı tesirlerden kurtarılmasına ve millî istiklâlin yüce geçmişimize lâıyk bir iman ile müdafaa ve teminine bağlıdır. Giriştiğimiz istiklâl ve vatan savaşında, Tanrı'nın yardım ve iyiliği bizimledir.”¹⁵⁴ Ayrıca; Mustafa Kemal Paşa, Türkiye içinde ve dışındaki yabancı otoritelere, Antalya'daki İtalyan Temsilciliği vasıtası ile, şu protestoyu göndermeyi de ihmal etmez: “İstanbul'da bütün resmî daireler, millî istiklâlimizi temsil eden Meclis-i Mebusan da dahil olmak üzere; İtilâf askerî kuvvetleri tarafından resmen ve zor kullanarak işgal edilmiş ve millî emeller dairesinde hareket eden birçok vatanperver kimselerin tevkifine de teşebbüs olunmuştur. Osmanlı milletinin siyâsî hâkimiyet ve hürriyetine yöneltilen bu son darbe, hayat ve mevcudiyetini, ne pahasına olursa olsun, müdafaa etmeye azmetmiş olan biz Osmanlılardan ziyade; yirminci medeniyet ve insanlık asrının mukaddes saydığı bütün esaslara, hürriyet, milliyet, vatan duyguları gibi, bugününün insan cemiyetlerine esas olan bütün ilkelere ve bu ilkeleri vücuda getiren insanlığın umumî vicdanına dönüktür. Biz, hukukumuzu ve istiklâlimizi madafaa için giriştiğimiz savaşın kutsallığını biliyoruz ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşamak hakkından mahrum edemeyeceğine inanıyoruz. Tarihin bugüne kadar kaydetmediği bir suikast teşkil eden ve Wilson prensiplerine dayanan bir mütarekenin, milleti müdafaa çarelerinden tecrit etmiş olmasından doğan bir hileye de dayalı bulunması sebebiyle, ait oldukları milletlerin şeref ve haysiyeti ile de bağdaşmayan bu hareketin mahiyetinin takdirini, resmî Avrupa ve Amerika'nın değil; ilim, irfan ve medeniyet Avrupa ve Amerikasının vicdanına bırakmakla yetiniyor ve bu hadiseden doğacak büyük tarihî sorumluluğa son defa bir daha genel dikkati çekiyoruz. Davamızın meşruluğu ve kutsallığı, bu güç zamanlarda, Tanrı'dan sonra, en büyük desteğimizdir”.¹⁵⁵

Aynı gün, İstanbul'da, Meclis-i Mebusandan bir heyet Padişah'ı ziyaret eder. Heyet ile Padişah arasında, tarihî olduğu kadar, ilginç de denebilecek şöyle bir görüşme olur: “...Görüşmeler çok kısa sürmüştü. Heyet azaları fikirlerini açıkca söylemişlerdi... Padişah: *Yabancılar her şeyi yapacak durumdadırlar. Meclis-i Mebusan müzakerelerinde sözlerinize fazlaca dikkat etmelisiniz.* Bir mebus (Hoca Vehbi Efendi): Efendimiz, Anadolu birlik halindedir. Hem vatanımızın istiklâlini ve hem de makamınızı ve sizi kurtarmaya azmetmiştir. Padişah: *Yok, yok Hoca! Sözlerinize dikkat ediniz. Fıllî hadiseler meydanaadır. Akıl için yol birdir.* Diğer bir Mebus (Abdülaziz Mecdi

¹⁵⁴ a.g.e., s. 419-420.

¹⁵⁵ Nutuk I, s. 417.

Efendi): Düşmanlarımızın, burası (eli ile denizi göstererek) su kenarı olduğu için, zorları geçer. Anadolu'da millet tek vücut ve pulat gibidir, azimlidir. Padişahım, müsterih olunuz, millet sonuna kadar mücadele edecektir. Padişah: *Hoca dikkat ediniz. İsterlerse, yarın Ankara'ya da giderler.* Bir başka mebus (Hüseyin Rauf Bey): Padişahım, millet, hudutları dahilinde istiklâlini ve makamınızı kurtarmaya azmetmiştir. Millet, sizden bir muahedeye imzanızı koymamanızı istirham ediyor. Aksi takdirde, akibeti çok korkunç ve karanlık görüyorlar. Siz, kuşatılmış durumda olduğunuz için, imza etmeye mecburiyetiniz de yoktur. Bu sözler üzerine birdenbire ayağa kalkan Padişah şu cevabı vermişti: *Bir millet var, koyun sürüsü; bir çoban lâzım, o da benim...*¹⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa, 17 Mart'ta yayınladığı, "Heyet-i Temsiliye'nin bilgi ve onayı olmadıkça; hiçbir makam ve hiçbir memur, İstanbul ile muhabere etmeyecektir..."¹⁵⁷ şeklindeki bir genelge ile, İstanbul ile haberleşmeyi kontrol altına alır. Paşa'nın 16 Mart'tan sonra, aldığı daha birçok tedbir vardır. Örneğin; kendi sözleri ile, "Eskişehir ve Afyonkarahisar'daki yabancı kıtaların silâhtan tecridi veya uzaklaştırılması; Geyve ve Ulukışla civarlarında demiryolu hatlarının tahribi... Bu tedbirler arasında en önemlisi, olağanüstü yetkileri haiz bir meclisin Ankara'da toplanmasını temin hususundaki millî ve vatanî vazifemize ait karar ve bu kararın tatbiki teşkil eder".¹⁵⁸ Paşa, 19 Mart'ta, bu kararı ve uygulama şeklini gösteren bir genelge yayımlar.¹⁵⁹

16 Mart sonrası olayların gelişim biçimi, İtilâf Devletlerinin umdukları gibi olmayınca; Salih Paşa Kabinesi, Kuva-yı Milliye'ye karşı başarısız görülerek, 2 Nisan'da istifa etmek zorunda bırakılır. Padişah, İngilizlerin isteği üzerine; Damat Ferit Paşa'yı yeniden Sadrazamlığa getirmeye karar verir. Bu kararın çok zararlı olduğunu belirten Meclis Başkan Vekiline, Padişah, "Ben istersem Rum Patriki'ni de getiririm, Hahambaşı'nı da getiririm" der ve "Getirirsiniz ama, faydası olmaz" yanıtına da "Ben böyle karar verdim..."¹⁶⁰ cevabını verir. Ferit Paşa, 5 Nisan 1920'de, kabineyi kurar.

Mustafa Kemal Paşa, artık, İstanbul'u bir kenara itmiştir. Bütün dikkati, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kurulması, cephelerin durumu,

¹⁵⁶ Milli Mücadele Hatıraları, s. 312-313.

¹⁵⁷ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 257-258.

¹⁵⁸ Nutuk I, s. 420-421.

¹⁵⁹ a.g.e., s. 421-422.

¹⁶⁰ Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, Ankara, 1951, s. 260-261.

ayaklanmaların bastırılması, vb. büyük sorumluluk yükleyen ve yönetim becerisi gerektiren olaylara yöneliktir. Bu arada; daha birçok konuyu da düşünmek durumundadır. Örneğin; kendisinin insanca davranışlara ulusal değerler bakımından ne kadar duyarlı olduğunu gösteren ve bütün üst kumanda makamlarına yazılan 13 Nisan tarihli şu belge, gerçekten anlamlıdır: “Gerek askerî birlikler ve gerek Kuva-yı Milliye tarafından esir edilen düşman askerlerinin hayatlarının muhafazasına fevkalâde itina edilmesi talep olunur. Milletimizin fertlerine en ağır tecavüzler yapan katiller bile, esir edildiği vakit, intikam hissine kapılmayarak (bunların) hayatlarının muhafazasını behemahal temin etmelerini bütün amirlerden rica ederiz. Esirlerin, hastalık sebebiyle bile olsun, elimizde vefat etmeleri, dinî ve millî âdetlerimize muvafık düşmedikten başka; vatanî menfaatlerimizi esaslî surette yaralar. Bütün birliklere ve bütün Kuva-yı Milliye Teşkilâtına bu öğütlerimizin hakkıyla anlatılmasını rica ederiz”.¹⁶¹

Mustafa Kemal Paşa’yı, Büyük Millet Meclisinin toplanması bakımından en çok meşgul eden sorun, kendi sözleri ile, “...Düzce, Hendek, Gerede gibi, Bolu bölgesine dahil mevkilerden başlayıp; Nallıhan, Beypazarı üzerlerinden Ankara’ya yaklaşmak istidadını gösteren irtica ve isyan dalgaları olmuştur. Ben, bir taraftan, bu dalgaların durdurulmasına çalışırken; bir taraftan da, Ankara’da toplanmakta olan ve genel durumu henüz gereği kadar kavramamış bulunan mebusları dehşete düşürecek manzaralar karşısında bırakmamak ve bu gibi durumları özellikle Meclisin toplantıya muvaffak olamaması gibi korkunç ihtimallere meydan vermemek çarelerini düşünüyordum. Nihayet; gelebilmiş mebuslarla yetinerek, Meclisin Nisanın 23. Cuma günü açılmasına karar verdik...”¹⁶² Bu karar, o günlerin duygu ve düşüncelerine ne derece uymak zorunda bulunulduğunu gösteren ve “Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal” imzasını taşıyan 21 Nisan 1920 tarihli bir genelge ile, sivil ve asker bütün otoritelere bildirilir.¹⁶³ Paşa, ayrıca, 22 Nisan’da yayımladığı kısa bir genelge ile de, “...23 Nisan gününden itibaren, bütün mülkî ve askerî makamların ve milletın müracaat yerinin Büyük Millet Meclisi olacağını...”¹⁶⁴ belirtir.

4. BÖLÜM: TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

I. Meclisin Açılışı:

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 Cuma günü açılır ve böylece, yeni Türk devletinin temel yönetim organı çalışmaya başlar.

¹⁶¹ Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, s. 124.

¹⁶² Nutuk I, s. 430.

¹⁶³ a.g.e., s. 431-432.

¹⁶⁴ a.g.e., s. 432.

“Hâkimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir” ilkesine dayanan Meclisin ilk günlerinde, Mustafa Kemal Paşa, kendi sözleri ile, “...Türkiye'nin, Türk Milletinin takip etmesi lâzımgelen siyasî prensip” ile ilgili geniş açıklamalarda bulunarak; şu sonuçlara varır: “...Bizim açıklıkla ve tatbik kabiliyetli olarak gördüğümüz siyasî meslek, millî siyasettir. Dünyanın bugünkü genel şartları ve asırların dimağlarda ve karakterlerde topladığı hakikatler karşısında hayale kapılmak kadar büyük hata olamaz. Tarihin ifadesi budur; ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir. Milletimizin kuvvetli, mesut ve istikrarlı yaşayabilmesi için, devletin tamamıyla millî bir siyaset takip etmesi ve bu siyasetin dahilî teşkilâtımıza tam olarak uygun ve dayalı olması lâzımdır. Millî siyaset dediğim zaman, kastettiğim mana ve anlaşılması gereken şey şudur: Millî hudutlarımız dahilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize dayanmak suretiyle, mevcudiyetimizi muhafaza ederek millet ve memleketin hakikî saadet ve bayındırlığına çalışmak. Genel olarak, tükenmez istekler peşinde milleti uğraştırmamak ve zarara sokmamak. Medenî cihandan, medenî ve insanî muamele ve karşılıklı dostluk beklemek...”.¹⁶⁵ O günlerde çok önemli ve nazik bir mesele de, hükûmet teşkilidir. Mustafa Kemal Paşa, bu konuda da Meclisi inandırmak durumundadır. Kendisi, “...Hükûmet teşkili hakkında teklif ileri sürmeden evvel, duygu ve düşünceleri göz önünde tutmak zarureti vardı. Bu zarurete bağlı kalmakla beraber, maksadı saklı bulunduran teklifimi bir takrir halinde takdim ettim. Kısa bir münakaşa ile ve bazı itirazlara rağmen, kabul edildi...” diyor ve tespit ettiği ilkeleri şöyle sıralıyor: “Hükûmet teşkili zaruridir. Muvakkat kaydı ile bir hükûmet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı (yerini tutan kişi) meydana getirmek uygun değildir. Mecliste toplanan millî iradeyi, vatanın mukadderatına fiilî olarak el koymuş saymak, temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur. Türkiye Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar. Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet, hükûmet işlerine bakar. Meclis reisi, bu heyetin de reisidir. Not: Padişah ve Halife, baskı ve zordan kurtulduğu zaman, Meclisin düzenleyeceği yasa esasları dahilinde durumunu alır”.¹⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa, Meclisin açık ve gizli toplantılarında iki gün süren açıklama ve konuşmalarından sonra, 24 Nisan günü, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisliğine seçilir. 27 Nisan günü, zamanın koşullarına uyularak; Meclisin Padişaha bağlılığını belirten ve “Büyük Millet Meclisi

¹⁶⁵ Nutuk II, s. 436-437.

¹⁶⁶ a.g.e., s. 438.

emri ile Mustafa Kemal" imzasını taşıyan uzun bir telgraf çekilir.¹⁶⁷ 2 Mayıs 1920 de, Erkâm Harbiye-i Umumiye (Genelkurmay) işleri de dahil olmak üzere, 11 vekilden oluşan "İcra Vekilleri Heyeti" kurulur.

Meclisin açılışı ile; Mustafa Kemal Paşa'nın sorumlulukları ve çalışmaları, kuşkusuz, daha da artar; kendi sözleri ile, "...Memleket ve millet işleri ve bilhassa menfi cereyan ve faaliyete karşı tedbir almak hususu, bir an bile duramazdı ve durmamıştır..." Paşa'nın çalışmaları arasında, zaman zaman büyük devletleri uyarma ve İslâm âleminin desteğini sağlama girişimleri önemli yer alır. Örneğin; 30 Nisanda İngiltere Dışişleri Bakanına, ilk kez Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Meclis Başkanı imzası ile gönderdiği notada, özetle, "...İstanbul'un haksız yere işgali üzerine Türk milletinin seçim yapıp bir Büyük Millet Meclisi topladığı ve bu Meclisin, yurdun idaresini eline almaya karar verdiği... İstanbul'un işgalini, Osmanlı Parlamentosu'nun feshini, İstanbul'daki tutuklamaları şiddetle protesto ettiği... esir durumunda olan İstanbul Hükûmetinin emir ve fetvalarının hiçbir hukukî ve dinî değeri bulunmadığı ve bu sözde hükûmetin girişeceği taahhütlerin de hükümsüz sayılacağı... hak ve hukukunu savunma kararında olan Türk milletinin, âdil ve şerefli bir barış istediği ve ancak kendi temsilcilerine kendi adına taahhüde girişme yetkisi tanıdığı... Türkiye'deki Hıristiyanlarla yabancıların milletin himayesinde olacakları; fakat, bunların vatanın güvenliğine karşı hiçbir davranışta bulunmamaları gerektiği..."¹⁶⁸ hususlarını belirtir. Bu belge üzerinde, Lord Curzon'un şu yorumu göze çarpıyor: "Hemen hemen, Sultan'a karşı ayaklanmanın ilân edilmesi".¹⁶⁹ Bu notanın bir örneği Fransa Dışişleri Bakanı'na da gönderilir. Paşa'nın, Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak, İslâm âlemine 9 Mayıs'ta gönderdiği beyanname ise,¹⁷⁰ "Güney çöllерinin bir köşesinde dünyanın seslerini dinleye dinleye yatan şanlı Peygamber'in ruhlarını ruhlarımızda birleştirdiği İslâm kardeşlerimiz! Sağduyulu dinimizin son askeri, kuşatıldığı bir kale içinden size sesleniyor..." şeklindeki anlamlı sözleri ile başlar, İslâm âleminin durumunu derinlemesine analizden geçirir ve şu sonuca varır: "...İslâm birliği fikrinin sonradan en büyük temsilcisi olan Yavuz Sultan Selim'in dediği gibi, *İslâm gönüllülerinin toplu olması için kendisini perişan eden milletimize, onun istiklâl davasına manevî yardım ve desteğinizi bir saniye eksik etmeyin! Ta ki, İslâmın tam bir tutuluşa*

¹⁶⁷ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 305-307.

¹⁶⁸ İngiliz Belgelerinde Atatürk, s. 79-80.

¹⁶⁹ a.g.e., s. 80.

¹⁷⁰ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, s. 323-326.

giden güneşi büsbütün kararmasın, tekrar dünyamız üstünde ışıdamaya başlasın..."

Bu arada; dış ilişkilerde atılan adımların verimli sonuçları da göze çarpmaya başlar. Örneğin; Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "...Teşekkül eden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin dış ilişkiler hakkında ilk verdiği karar, Moskova'ya bir heyet göndermek olmuştur... 11 Mayıs 1920'de, Ankara'dan hareket eden heyetin esas vazifesi, Rusya ile bağlantı kurmaktır... Rusya'nın hükümetimizle yapacağı muahedenin bazı esasları, 24 Ağustos 1920'de parafe edilmiş olmakla beraber; durumun gereği olarak, uyuşma mümkün olmayan bazı noktalardan dolayı gecikmiştir. Moskova Antlaşması adı ile anılan devletler belgesinin imzası, ancak 16 Mart 1921'de mümkün olabilmıştır..."¹⁷¹

İstanbul Hükümetinin millî gelişmelere karşı tepkisi ve onu yok etmeye yönelik girişimleri artarak sürer. Nitekim; Mustafa Kemal Paşa, 11 Mayıs'ta İstanbul Divan-ı Harbi tarafından idama mahkûm edilir ve bu karar 20 Mayıs'ta Padişah tarafından onaylanır.¹⁷² Bu olumsuz gelişmeler hakkında, Paşa şöyle diyor: "İstanbul'un işgalinden sonra başlayan birtakım menfi cereyanlar, vakalar, isyanlar... seri bir surette memleketin her tarafında görüldü ve birbirini izledi. İstanbul'da Damat Ferit Paşa, derhal iktidara getirildi. Damat Ferit Kabinesi ve İstanbul'da bütün menfi ve hain teşekküllerin vücuda getirdiği blok, bu blokun Anadolu dahilindeki tekmil isyan teşkilâtı, bütün düşmanlar ve Yunan ordusu, hep birlikte aleyhimize faaliyete geçtiler. Bu müşterek tecavüz politikasının talimatı da, Padişah ve Halifenin, düşman tayyareleri de dahil olduğu halde, her türlü vasıtalarla memlekete yağdırdığı Huruç Alessultan (Padişaha karşı ayaklanma) fetvası idi. Bu genel, çeşitli ve haince saldırılara karşı; biz de, daha Meclis açılmadan evvel, Afyonkarahisar'ında, Eskişehir'de ve bütün demiryolu boyunda bulunan yabancı kıtaları Anadolu'dan çıkarmakla; Geyve, Lefke, Cerablus köprülerini tahrip etmekle ve Meclis toplanır toplanmaz Anadolu'daki saygıdeğer din adamlarının fetvasını almakla karşı tedbirlere geçtik..."¹⁷³

II. İsyandar ve İç Cephe:

1920 yılında millî hareketi tehdit eden olayların başında, kuşkusuz, isyanlar gelir. 1919 yılında başlamış olan ve sonraki yıla da sarkarak yayılan

¹⁷¹ Nutuk II, s. 460.

¹⁷² Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, s. 83.

¹⁷³ Nutuk II, s. 441-442.

bu isyanlar için, Mustafa Kemal Paşa şöyle diyor: "...1919 senesi içinde millî teşebbüslerimiz aleyhine başlayan dahilî isyanlar, süratle memleketin her tarafına yayıldı... Bandırma, Gönen, Susıgırlık, Kirmasti, Karacabey, Biga ve havalisinde; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı havalisinde; Bozkır'da; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar havalisinde; Yozgat, Yenihan, Boğazlayan, Zile, Erbağa, Çorum havalisinde; Ümraniye, Refahiye, Zara, Hafik havalisinde; Viranşehir havalisinde alevlenen karışıklık ateşleri, bütün memleketi yakıyor; hainlik, cahillik, kin ve yobazlık dumanları, bütün vatan göklerini yoğun karanlıklar içinde bırakıyordu. İsyân dalgaları, Ankara'da karargâhımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargâhımız ile şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan kudurmuşcasına saldırılar karşısında kaldık. Batı Anadolu'nun İzmir'den sonra; yeniden, mühim bölgeleri de, Yunan ordusunun taarruzları ile çiğnenmeye başlandı. Şayani dikkattir ki; sekiz ay evvel, millet, Heyet-i Temsiliye etrafında toplanarak, Damat Ferit Hükûmeti ile münasebet ve muhaberelelerini kesmişken; Ali Galip teşebbüsü gibi, münferit vakalardan başka; böyle umumî ayaklanma olmamıştı. Bu seferki istilâcı ve umumî ayaklanmalar, sekiz ay zarfında, memleket içinde çok hazırlık yapıldığını gösteriyordu. Damat Ferit'i takip eden hükûmetler ile millî şuurun muhafaza ve sağlamaştırılmasına dönük mücadelelerimizin, ne kadar haklı sebeplere dayalı olduğu; acı bir surette, bir daha anlaşılmuş oluyordu... İç isyanlar hakkında açık bir fikir edinmek için... safhaları özetle arz edeyim: 21 Eylül 1919 tarihinde, Balıkesir kuzey bölgesinde başlayan birinci Anzavur İsyanı; 16 Şubat 1920'de, aynı bölgede, ikinci defa olarak vuku buldu. Bu iki isyan, askerî birliklerimiz ve millî müfrezelerimizle bastırıldı. 13 Nisan 1920 tarihinde; Bolu, Düzce havalisi de isyan etti. Bu isyan, 19 Nisan 1920 tarihinde, Beypazarı'na kadar yayıldı. Bu esnada; Anzavur, 11 Mayıs 1920 tarihinde, top ve makineli tüfeklerle donatılmış 500 kişilik bir kuvvetle, üçüncü defa olarak, Adapazarı ve Geyve havalisinde zayıf bir millî müfrezemize taarruz etmek suretiyle, meydana çıktı. Anzavur, gönderdiğimiz millî müfrezelerimize, kara kuvvetleri birliklerimize sürekli olarak saldırdı. 20 Mayıs 1920 tarihinde, Geyve Boğazı civarında yenilgiye ve kaçmaya mecbur edildi. Düzce havalisindeki isyan hadisesi mühimdi. Abaza ve Çerkezlerden teşekkül eden 4.000 kişilik bir kalabalık, Düzce'yi basarak, hapishaneleri boşalttılar ve çarpışarak, oradaki süvari müfrezemizin silâhlarını aldılar. Hükûmet memurları ile subayları hapsedtiler. Her taraftan, isyancılar üzerine kuvvet sevk ettik. Bu arada; Geyve'de bulunan 24. Tümen de, komutanı Yarbay Mahmut Bey başta olduğu halde;

Düzce'ye hareket etti. Mahmut Bey, Meclisin açıldığı gün, yani 23 Nisan 1920 de; Hendek'ten Düzce'ye geçerken, Hendek de isyan etti. Adapazarı da, isyancılar tarafından elde edildi. Mahmut bey, 25 Nisan 1920'de, Hendek-Düzce yolu üzerinde, isyancılar tarafından yanıltılarak pusuya düşürülmüş ve ilk ateşte şehit edilmiştir; Kurmayı Sami Bey, emir subayı ve daha birkaç subay da, aynı zamanda şehit düştüler. Bunun üzerine; 24. Tümen, muharebe edemeksizin, bütünü ile isyancılar tarafından esir edildi. Bütün tüfekleri, topları alındı. Ağırlıkları (yiyecek, giyecek, yatacak, vb. maddeler) yağma edildi. Bu esnada; İstanbul'dan, İzmit Mutasarrıfı Çerkez İbrahim, Adapazarı'na geldi; ahaliye, Padişahın selâmını tebliğ etti ve 150 lira maaşla gönüllü yazmaya başladı. Toplanan isyancı kuvvetler, bütün o havalie hâkim olduktan sonra; Geyve Boğazı'ndaki kuvvetlerimize taarruza başladılar. Bizim, bu isyan sahasına yönelttiğimiz kuvvetler şunlardı: Salihli ve Balıkesir Kuva-yı Milliyesinden teşekkül eden Çerkez Ethem Bey Müfrezesi; ...Binbaşı Nazım Bey Müfrezesi; ...Yarbay Arif Bey Müfrezesi; Binbaşı İbrahim Bey (Çolak İbrahim Bey) Müfrezesi. Kumandan olarak da, Ali Fuat Paşa, Geyve Boğazı civarından Adapazarı istikametinde ve Refet Paşa da, Ankara'dan, Beypazarı yolu ile Bolu istikametinde memur edildiler... Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit havalisindeki bu isyan, bu defa, 4 Haziran 1920 tarihine kadar, üç aydan fazla devam etti. Fakat; bundan sonra, 29 Temmuz'da, tekrar bir isyan oldu. Bundan sonra dahi, bu havalide, tam olarak sakin kalınmış değildir. Bununla beraber; isyancılar, sonunda, tamamıyla bozguna uğratılmışlar ve başlarındakiler, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kanunlarına verilmişlerdir...".¹⁷⁴ Bu arada; Mustafa Kemal Paşa, Kuva-yı İnzibatiye olarak da anılan Hilâfet Ordusuna değinerek şu açıklamaları yapar: "...İzmit'te de, Süleyman Şefik Paşa kumandasında, Hilâfet Ordusu adını taşıyan, bir hain kuvvet yığınaklanıyordu. Bunun bir kısım kuvveti de, Bolu civarlarında, Kurmay Binbaşı Hayri Bey kumandasında, isyancıları kuvvetlendirmişti. Bu kuvvetle beraber, İstanbul'dan gönderilen birçok subay da vardı. Hilâfet ordusunun, Süleyman Şefik Paşa'dan sonra; belli başlı kumandanları, Süvari Tuğgeneralı Suphi Paşa ve topçu yarbaylarından Senai Bey'di... Suphi Paşa hakkında, küçük bir hatıramı anlatayım. Suphi Paşa'yı Selânik'ten tanırdım. Ben, önyüzbaşı; o, daha o zaman tuğgeneral ve süvari tümeni kumandanı idi. Aradaki rütbe farkına rağmen, çok samimî arkadaşlığımız vardı. Meşrutiyetin ilânında; ilk defa, İştîp havalisinde Cumalı namında bir yerde, süvari manevraları yaptırmıştı.

¹⁷⁴ a.g.e., s. 442-445.

Diğer bazı kurmaylar arasında, beni de, tatbikat ve manevrada bulunmak üzere davet etmişti. Kendisi, Almanya'da tahsil görmüş; çok usta bir binici idi. Fakat; askerlik sanatını anlamış bir kumandan değildi. Manevranın bitiminde ben, yetkim ve rütbem müsait olmadığı halde; Paşa'yı, umum subaylar karşısında, acı bir tarzda tenkit etmiştim ve daha sonraları, Cumalı Ordugâhı isminde küçük bir eser de yazmışım. Suphi Paşa, gerek herkesin önündeki tenkitlerimden ve gerek yayımlanan bu eserimden pek üzüldü. Kendi itirafına göre, kuvve-i maneviyesi kırıldı. Fakat; şahıs olarak, bana güvenmedi. Arkadaşlığımız devam etti. İşte Hilâfet Ordusuna buldukları kumandan, bu Suphi Paşa'dır. Paşa, daha sonra, Ankara'ya geldi. Seyahata çıkıyordum. İstasyonda, çok kalabalık içinde, birbirimize tesadüf ettik. Kendisine ilk sualım şu oldu: Paşam, niçin Hilâfet Ordusu kumandanlığını kabul ettin? Suphi Paşa, bir an tereddüt etmeksizin: *Size mağlûp olmak için*, cevabını verdi. Bu cevabı ile anlatmak istiyordu ki; bu vazifeyi, bile bile kabul etmişti. Suphi Paşa, böyle bir histe bulunabilir. Fakat; hakikatte, kumandayı üstlendiği zaman, kuvvetleri, zaten mağlûp edilmiş bulunuyordu... Hilâfet Ordusunun Bolu civarında bulunan kısmı da, bozguna uğrattıldı... Hilâfet Ordusu da, İzmit'ten İstanbul'a kaçmaya mecbur edildi".¹⁷⁵

İç isyanlar, ne yazık ki; sadece bu kadarla kalmaz. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "...Memleketin kuzeybatı bölgesinde isyancılarla uğraşırken; memleketin ortasında Yenihan, Yozgat ve Boğazlayan havalisinde de isyan başlıyor. Bu isyan hareketi de sözü edilmeye değer. 14 Mayıs 1920 tarihinde; Postacı Nazım ve Çerkez Kara Mustafa namında birtakım adamlar, 30, 40 kişi ile, Yenihan'a tâbi Kaman karyesinde isyan ettiler. Bu hareket, giderek artan bir şiddetle yayıldı. İsyancılar, 27/28 Mayıs 1920 gecesi, Çamlıbel'de bulunan bir müfrezemizi basarak esir ettiler. 28 Mayıs 1920'de; diğer bir kısım isyancılar da, Tokat civarında yürüyüş halinde bulunan bir taburumuza hücum ederek dağıttılar ve kısmen esir ettiler. Cüretlerini artıran isyancılar, 6/7 Haziran 1920 gecesi, Zile'yi işgal ettiler. Oralardaki askerlerimiz, Zile Kalesi'ne çekilerek müdafaa ettiler. Askerin erzak ve cephanesi tükendikten üç gün sonra, isyancılara teslim oldular. İsyancılar, 23/24 Haziran 1920'de de, Boğazlayan'a baskın yaptılar. Orada bulunan bir müfrezemizi dağıttılar. Amasya'da bulunan 5. Kafkas Tümeni, başında Binbaşı Cemil Cahit Bey olduğu halde; isyancılar aleyhine harekete geçirildi. Ayıntap bölgesinde bulunan Kılıç Ali Bey de, bir milli müfreze ile, bu havaliye getirildi.

¹⁷⁵ a.g.e., s. 444-447.

Erzurum'dan Ankara'ya gelmekte olan bir Erzurum millî müfrezesi de, o havalide bırakıldı. 1920 senesi Temmuzun ortasına kadar, bu isyancıların takip (edilmesi) ve yola getirilmesi ile uğraşıldı. Yenihan isyanı, Orta Anadolu'nun diğer yerlerindeki fesatçıları da harekete getirdi. Çapanoğullarından Celâl, Edip, Salih, Halit Beyler; Aynacıoğulları ve Deli Ömer çeteleri gibi, birtakım eşkiyayı başlarına toplayarak; 13 Haziran'da, Yozgat civarında Köhne nahiye merkezini işgal etmek suretiyle ve 14 Haziran'da da, Yozgat şehrini işgal ederek, büyük bir bölgeye hâkim oldular. Merkezi Sivas'ta olan 3. Kolordu kuvvetleri ve o bölgede bıraktığımız millî kuvvetler yetmedi. Eskişehir'den Ethem Bey Müfrezesi ve Bolu havalisinden İbrahim Bey Müfrezesi de, Yozgat bölgesine gönderildiler. Yozgat ve bölgesinde, isyancılar yola getirildikten sonra; oraya gönderilen müfrezelere, diğer bölgelerde vazife verildi. Fakat; bu havalide, sükûn, genellikle teessüs edemedi. 7 Eylül 1920'de, Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları denilen birtakım serseriler, Zile civarlarında; Kara Nazım, Çopur Yusuf namında birtakım adamlar da, Erbaa cihetlerinde tekrar faaliyete geçtiler. Bunlardan Aynacıoğulları, 300 atlı kadar kuvvet toplayabilmişlerdi. Bu vaziyet üzerine; 2. Kuvve-yi Seyyare namını alan İbrahim Bey Müfrezesi, tekrar, bulunduğu Eskişehir bölgesinden Yozgat'a vararak; mahallî millî müfrezeler ve jandarma kuvvetleri ile ortaklaşa; Maden, Alaca, Karamağara, Mecitözü bölgelerinde; muhtelif gruplar halinde fesat ve eşkiyalık hareketleri yapan isyancıları takip ederek yola getirdi. İbrahim Bey, isyancıların yola getirilmesinde; ancak, üç aydan fazla bir zamanda muvaffak olabildi".¹⁷⁶

Bu isyan hareketlerine ön olan dönemde; Konya ve Afyonkarahisar'da da, benzer fesat olayları görülür. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "...5 Mayıs 1920 tarihinde, Konya'da bir fesat cemiyeti keşfolundu. Bu cemiyete mensup olanların ileri gelenleri tutuklanmaya başlandı. Bir gün sonra; tutuklanmakta olan bu ileri gelenler, halka da fesat telkin ederek; Konya içinde, silâhlı bir toplantıya teşebbüs ettiler. Bir kısım ahali de, silâhlı olarak hariçten gelerek, hep beraber isyan ettiler. Konya'da bulunan kumandan, elindeki kuvvetlerle cesaretle hareket ederek, isyancıları dağıtmaya ve ön ayak olanları tutuklamaya ve takibe muvaffak oldu... Afyonkarahisar bölgesinde Çopur Musa namında bir adam da, başına topladığı kuvvetle, askerleri kaçırmaya teşvik ve millete, askere gitmemeyi telkin ediyor. Çopur Musa, 21 Haziran 1921 tarihinde, Çivril'i bastı. Gönderilen kuvvetler karşısında kaçtı ve Yunan ordusuna katıldı".¹⁷⁷

¹⁷⁶ a.g.e., s. 447-448.

¹⁷⁷ a.g.e., s. 449-450.

Güney bölgelerimize gelince; Mustafa Kemal Paşa şöyle diyor: “Bu tarihlerde; Güney bölgelerimizde de, bizi ciddî bir surette meşgul eden mühim isyanlar vukua geldi: Milli Aşireti Reisleri Mahmut, İsmail, Halil, Bahur ve Abdurrahman Beyler, Güneyde düşmanlarla gizli temas ve irtibat tesis ettikten sonra; Siirt’ten Dersim havalesine kadar, bütün aşiretlerin reisi sıfatını takınarak; o havaliye hükmetmek ve reislik yapmak hırsına kalkıştılar. Fransızlar, 1920 senesi Haziranının başlangıcında; Urfa’yı ikinci defa zaptetmek maksadı ile hareket ettikleri zaman, Milli Aşireti de, Siverek istikametinde ilerledi. Buna karşı, o havalide bulunan 5. Tümenimiz memur edildi. Bu tümen, o havalideki millî kuvvetlerimizle de kuvvetlendirildi. 19 Haziran 1920 tarihinde, birliklerimizin takibi altında, Güneydoğu istikametinde düşman bölgesine kaçmaya mecbur edildi. Bu aşiret, bir müddet düşman bölgesinde hazırlandıktan sonra; 24 Ağustos 1920’de... tekrar arazimize geçti. İstilâcılar, aman dilemek maksadı ile geldiklerini söyleyerek, mahallî kumandanlarımızı aldattılar ve tedbir almakta ihmale sevk ettiler. Bu sırada; o civarda dağınık bulunan müfrezelerimize hücum ederek, onları mağlûp ve 26 Ağustos 1920’de, Viranşehir’i işgal ettiler. Muhabere ve irtibatımıza mani olmak üzere de, o bölgedeki bütün telgraf hatlarını kestiler. Ancak; 15 gün sonra, 5. Tümenin Siverek, Urfa, Resülâyın ve Diyarbakir’de bulunan birliklerinden gönderilen kısımlar ve sadık aşiret kuvvetleri isyancıları mağlûp edebilmişlerdir. Takip olunan Milli Aşireti, tekrar güneye, çöle kaçtı”.¹⁷⁸

Bu isyanların yer aldığı vatan topraklarını ve üzerinde yaşayanları askerce bir terimle, “İç Cephe” olarak tanımlayan Mustafa Kemal Paşa, yıllar sonra şöyle bir değerlendirme yapacaktır: “...Cepheler, iki şekilde düşünülebilir: İç Cephe, Görünür Cephe. Asıl olan, iç cephedir. Bu cephe, bütün memleketin, bütün milletin vücuda getirdiği cephedir. Görünür Cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silâhli cephesidir. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, yenilebilir. Fakat; bu hal, hiçbir vakit bir memleketi, bir milleti yok edemez. Mühim olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren, iç cephenin çöküşüdür. Bu gerçeği bizden çok kavramış olan düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için yüzyıllarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne kadar, başarmışlardır da. Gerçekten; *kaleyi içinden almak, dışından zorlamaktan çok kolaydır...*”.¹⁷⁹

¹⁷⁸ a.g.e., s. 449-450.

¹⁷⁹ a.g.e., s. 639.